

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ІНСТИТУТУ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКА МОВА

2 ♦ 2011

Заснований у жовтні 2001 р.
Виходить раз на три місяці

Редакційна колегія

Головний редактор
Заступники головного редактора

Відповідальний секретар

Петро БІЛОУСЕНКО
Катерина ГОРОДЕНСЬКА
Ніна ГУЙВАНЮК
Василь ГРЕЩУК
Андрій ДАНИЛЕНКО
Анатолій ЗАГНІТКО
Володимир КАЛАШНИК
Євгенія КАРПЛІОВСЬКА

Василь НІМЧУК
Іван ВИХОВАНЕЦЬ
Павло ГРИЦЕНКО
Олександр ЗАДОРЖНИЙ

Ніна КЛИМЕНКО
Василь ЛУЧИК
Віктор МОЙСІЄНКО
Світлана СОКОЛОВА
Микола СТЕПАНЕНКО
Орест ТКАЧЕНКО
Павло ЧУЧКА
Микола ШТЕЦЬ

УДК 81'1– 811.161.2

З а с н о в н и к и

***Національна академія наук України,
Інститут української мови НАН України***

***Видавець
Інститут Української мови НАН України***

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації 05.09.2000 р. Перереєстроване 12.01.2007 р. (серія КВ № 12180 – 1064ПР) Міністерством юстиції України.

Україна. 01001, Київ-1, вул. М. Грушевського, 4

E-mail: ukrmoz@gmail.com

279-02-96, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу, можна передавати через експедицію Президії НАН України

Редагування Марії Сулими

Комп'ютерне верстання Наталії Яременко

Підписано до друку 01.06.11. Формат 70×108/16. Папір офс. № 1.
Гарн. Кудряшов. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 13,3.
Обл.-вид. арк. 12,22. Тираж 425 прим. Зам. 2983.

Оригінал-макет виготовлено та тираж видруковано
Видавничим домом “Академперіодика” НАН України,
01004 Київ, вул. Терещенківська, 4.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

УДК 808.3-083-55

Євгенія Карпіловська (м. Київ)

ЗМІНИ В СТРУКТУРІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ МОДЕЛЮВАННЯ

У статті розглянуто зміни в структурі сучасної української мови, у внутрішній організації її системи. Об'єкт аналізу становить слово як основна одиниця української номінації, здатна змінюватися сама і спричинювати зміни в одиницях вищих і нижчих рівнів системи мови. На матеріалі активно оновлюваних розрядів української лексики показано можливості моделювання структурних змін і використання моделей як підґрунтя її інструменту дальшого аналізу мови, прогнозування появи нових її одиниць.

Ключові слова: *еволюція мови, структура мови, мовні зміни, інновація, модель мови.*

Українська мова сьогодні становить для дослідників мовної динаміки надзвичайно цікавий і важливий об'єкт вивчення. Нові продукти української мовної практики дають їм змогу заглянути у відкриту мовну «магму», з'ясувати причини, чинники і наслідки змін у системі української мови й у мовній практиці. Можна без перебільшення стверджувати, що аналіз змін в українській мові зосереджує весь комплекс проблем сучасної мовознавчої науки. Саме цим спричинена особлива увага до мовної динаміки вчених, які працюють у різних мовознавчих галузях: лексикологів, лексикографів, дериватологів, граматистів, ономастів, стилістів і фахівців з культури мови. У центрі таких досліджень перебувають передусім інноваційні процеси в мові як один з найактивніших виявів мовної динаміки, проблеми мовного нормування, планування, засади й перебіг формування нового літературного взірця української мови на тлі розмаїття її сучасних функціональних стилів і комунікативно-прагматичних різновидів. Яскравим доказом важливості цих проблем і місця аналізу мовних змін в їх успішному розв'язанні є та планова тематика, яку нині опрацьовують науковці Інституту української мови НАН України.

Як кожна фундаментальна мовознавча проблема, вивчення закономірностей і особливостей розвитку мови, змін у ній, багатоаспектна,

© Є.А. КАРПІЛОВСЬКА, 2011

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2011, № 2

3

а отже, кожен науковий напрямок знаходить у її опрацюванні своє місце. І вивчення проблеми від цього лише виграє, як переконливо доводять здобутки українських мовознавців, які досліджують зміни в українській мові кінця ХХ — початку ХХІ століття. Завдяки постановці різних теоретичних і практичних завдань, оригінальним методам і процедурам аналізу матеріалу в різних його аспектах дослідники доповнюють один одного, а внаслідок цього мовознавча наука і суспільство одержують надійну модель розвитку сучасної української мови в усій повноті і розмаїтті властивих їй виявів і функцій. Доказом цього є такі різні і за об'єктом, і за методами аналізу праці, що побачили світ протягом періоду незалежності, як дослідження І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, Д.Х. Баранника, С.Я. Єрмоленко, А.П. Загнітка, Ю.О. Карпенка, Н.Ф. Клименко, Ж.В. Колоїз, Т.А. Коць, М.П. Кочергана, Д.В. Мазурик, Л.Т. Масенко, Г.Б. Мінчак, О.Г. Муромцевої, О.Д. Пономарева, І.А. Самойлової, О.А. Сербенської, Н.М. Сологуб, Л.О. Ставицької, О.А. Стишова, Л.В. Струганець, Г.М. Сюти, С.Г. Чемеркіна, Г.М. Яворської і багатьох інших, хто вніс і вносить свою лепту в осмислення закономірностей і особливостей функціонування української мови нашого часу. Своє місце в науковому описі й осмисленні динаміки сучасної української мови знаходять і представники структурної, математичної та комп'ютерної лінгвістики, зокрема колектив відділу структурно-математичної лінгвістики, донедавна — Інституту мовознавства імені О.О. Потебні, а з початку 2011 р. — Інституту української мови НАН України.

Один із предтеч структурного напрямку у мовознавстві — Ф. де Сосюр — у своєму «Курсі загальної лінгвістики» слушно зауважував, що погляд на об'єкт формує сам об'єкт. Крім того, підкреслюючи внутрішню двоїстість мови, виявлену в стійкості, відтворюваності її одиниць, і водночас їх здатності змінюватися самим й утворювати нові одиниці, Ф. де Сосюр вважав вкрай важливим вивчення саме способу організації мови, її структури для розуміння причин і наслідків мовної еволюції. «Оскільки однією зі своїх сторін, — писав він, — мовна вартість тісно переплетена з речами та їх природними відношеннями..., то можна до певної міри простежити за нею в часі, пам'ятаючи, однак, що в кожному даній момент вартість залежить від системи інших вартостей, що з нею співіснують» [15: 103-104]. Отже, ті, хто в своїх дослідженнях спирається на аналіз структури мови, чинники й наслідки мовних змін шукають у характері відношень між мовними одиницями, між системою мови й суспільною практикою, між системою мови й мовною свідомістю її носіїв.

Нагадаю, що структуру мови в цілому і будь-якої з її одиниць зокрема прийнято розуміти як спосіб організації елементів у складі цілого. Отже, якщо уявити собі систему мови чи її втілення у мовній практиці як багаторівневе утворення, то його структуру становитиме сукупність одиниць, упорядкованих у ціле за певними ознаками їх форми, семантики чи функціонування на різних рівнях його будови. Вивчення змін у структурі мови набуває особливого значення в періоди її інтенсивного розвитку, а саме такий період українська мова переживає після 1991 р. в новому статусі мови незалежної української дер-

жави. Для збереження мовна система, як і будь-яка інша система, має підтримувати свою внутрішню рівновагу. Її і забезпечує внутрішня організація мовної системи, структура мови. Дослідники мовної еволюції вже давно звернули увагу на взаємопов'язання процесів розвитку мови, виявлених у її поповненні, оновленні, розширенні її функцій зі зміцненням та ускладненням структури мови, її внутрішнього порядку. О.С. Мельничук так визначив цю закономірність мовного розвитку: «Найбільш специфічними виявами розвитку системи мови, в однаковій мірі пов'язаними і з ступенем ефективності мовного функціонування, і з ступенем внутрішньосистемної єдності мови, є зміни класів мовних фактів. Результати цих змін прийнято позначати як зміни і розвиток внутрішньої структури або системи мови» [11: 28]. Розглядаючи в енциклопедії «Українська мова» закономірності еволюції мови, О.С. Мельничук зазначав, що всі конкретні зміни мовної структури, які відбуваються в процесі її розвитку, можна звести до трьох основних типів: 1) становлення і розвиток нових компонентів структури; 2) заміна одних компонентів у відповідних функціях на інші і 3) некомпенсована втрата компонентів структури [12: 173].

У зв'язку з методами вивчення мовних змін у цілому і змін у структурі мови зокрема не можу не звернути увагу читачів на лінгвістичний парадокс, свідками якого ми є. Уже загальником у мовознавчих працях за останнє півстоліття стали твердження про те, що структуралізм як наукова парадигма вичерпав себе, що на заміну йому прийшла нова — антропоцентрична (а не системоцентрична, як у структуралізмі), когнітивна — наукова парадигма, що структурну, математичну, комп'ютерну лінгвістику (додамо й такі визначення різних дисциплін і ділянок у межах структурного напрямку мовознавчих досліджень, як алгебраїчна, обчислювальна, інженерна лінгвістика, лінгвістичне конструювання) нині замінили лінгвістичні технології. Парадокс полягає в тому хоча б, що сьогодні немає такої сфери лінгвістики, яка б не використовувала поняттєвий і методико-процедурний апарат структурної лінгвістики: поняття структури й системи мови, мовного знака, сосюрівську тріаду мова-мовлення-мовна діяльність, методи структурного аналізу мови — від опозиційного і компонентного аналізу до формальних граматики мови. Отже, структурний напрям у мовознавстві (і в цілому в гуманітарних науках) аж ніяк не віджив, а відповідно до соціальних потреб, закономірностей розвитку мов і пов'язаних з ним сучасних завдань лінгвістики видозмінив, поглибив і поповнив свій концептуальний і методико-процедурний апарат. Зауважу, що саме в надрах структурної лінгвістики зародилися перспективні концепції сучасної когнітивістики, психо- і соціолінгвістики. Яскравим доказом еволюції структуралізму слугують праці хоча б такого його видатного представника, як Ноам Хомський. Неабияку роль у розвитку структурних досліджень зіграла поява комп'ютерів як нових потужних інструментів опрацювання мовної інформації, технічних засобів, що змусили мовознавців посилити увагу до вивчення будови мовних одиниць, структури мови, до способів мовних перетворень і механізмів мовної комунікації. Адже в основі

будь-якої формалізації інформації лежить її структурування, детальний опис її складників і відношень між ними.

Зорієнтування структурного аналізу на виявлення формальної та змістової будови мовних одиниць різних рівнів уможливорює створення різних моделей мови. Отже, моделювання мови становить логічний підсумок її структурного аналізу. Урахування в таких моделях визначальних ознак того чи іншого мовного об'єкта робить їх адекватними відтвореному мовному явищу, дає змогу виявляти його приховані від безпосереднього споглядання або нереалізовані можливості. Надійна модель сполучає таку функцію відтворення реального мовного об'єкта з функціями його пояснення та прогнозування його розвитку. Залежно від дослідницького завдання і способу використання моделей вони і виступають то як *відтворювальні* (статичні, або такі що подають модельований мовний об'єкт у стані його спокою, рівноваги, і динамічні, такі, що описують об'єкт у дії, процесі, пов'язаному з його перетворенням), то як *інтерпретаційні*, такі, що дають змогу формулювати певні правила, пов'язані з об'єктом у стані спокою або руху, то як *прогностичні*, що виявляють нереалізовані можливості модельованого об'єкта. Останній тип моделей виокремився з часом в особливий напрямок лінгвістичного моделювання, що здобув назву лінгвістичного конструювання. Його мета — створення так званих нових лінгвістичних об'єктів, тобто таких моделей аналізу мови, які давали б змогу дослідникам здобувати нову інформацію про неї [3: 42]. Засади лінгвістичного моделювання, зокрема теорії та практики створення й застосування породжувальних моделей, наприклад, аплікативної породжувальної моделі С.К. Шаумяна, в українському мовознавстві ще в 1960-х роках обґрунтували представники української школи структурної лінгвістики: В.С. Перебийніс, Ф.О. Нікітіна, М.М. Пешак, Е.Ф. Скороходько. Ці ідеї для вивчення українських морфеміки і словотвору, словозміни, семантичної класифікації лексики, будови наукового тексту у 1970 — 1980-х роках було розвинуто в ряді праць відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, нині — Інституту української мови НАН України: монографії Н.Ф. Клименко «Система афіксального словотворення сучасної української мови» (1973), колективній монографії «Морфемна структура слова» (1979) за редакцією М.М. Пешак, колективних монографіях групи під керівництвом М.М. Пешак, до складу якої входили Н.Ф. Клименко, І.Ф. Савченко, Г.М. Ярун і Є.А. Карпіловська, «Формалізовані основи семантичної класифікації лексики» (1982) і «Лексична семантика в системі «людина-машина» (1986) (обидві виійшли в світ за редакцією М.М. Пешак).

Спроможність створити модель явища доводить його вагу у мові, адже в поодиноких, випадкових мовних фактах неможливо вирізнити ознаки релевантні, визначальні для їх будови та функціонування, а отже, виявити й відтворити у моделі спосіб їх організації, їх структуру. Можливість моделювання певних змін підтверджує їх вагу у мові, тенденцію до регулярності їх появи та усталення. При цьому, тенденцію розуміємо як активний і продуктивний спосіб, характер, напрямок змін,

«що відбуваються у формі закріплення інновацій чи усунення застарілих мовних одиниць, конструкцій, норм» [2: 17]. Наприклад, автори монографії «Словотворення/Номінація», виконаної за редакцією І. Онхайзер у рамках міжнародного наукового проекту «Порівняння систем та функціонування сучасних слов'янських мов» під егідою Міжнародного комітету славістів, приймають термін *тенденція* на позначення основного поняття синхронного дослідження мови, поняття, що відображає особливості її динаміки в певний відрізок часу в окремих слов'янських мовах [20: 19]. Тенденції змін характеризують за часом їх прояву, типом мовних одиниць, які вони охоплюють, якістю мовних ресурсів, залучених до їх реалізації, а також за наслідками змін для структури мовної системи. Так, наприклад, чеський дослідник Й. Корженський стосовно часової осі розвитку мови, передусім її лексики, пропонує виділяти зміни 1) сьогочасні, спостережувані в момент аналізу певного мовного явища, 2) властиві короткому відрізку часу, відмітною ознакою яких є збереження варіантності певних мовних одиниць та 3) характерні для тривалого часового відрізка і позначені заміною певних конструкцій, поширенням інновацій на різні стильові сфери та типи текстів, втратою новизни такої інновації тощо [19: 29]. Зміни, спрямовані на оновлення лексиконів слов'янських мов, автори вже згаданої монографії «Словотворення/Номінація» досліджують у межах загальних взаємозалежних, але різноспрямованих тенденцій розвитку мов у цілому, а саме: 1) інтернаціоналізація (глобалізація) — націоналізація (етнізація, автохтонізація, коренізація), 2) інтелектуалізація (спеціалізація, професіоналізація, окниження) — демократизація (лібералізація, субстандартизація, вульгаризація, орозмовлення), 3) економія мовних засобів, синкретизм семантики одиниць, асиметрія їх форми та змісту — їх прозорість та аналітичність (деталізація), симетрія (=одно-однозначні зв'язки) між формою та змістом; 4) прагматико-стилістична диференціація мовних засобів — їхня нейтралізація (усунення диференціації за сферами вжитку, зняття стильових чи стилістичних обмежень), 5) дотримання усталених мовних норм — відхилення від них (девіація). Отже, конкретні класи змінюваних мовних одиниць можна розглядати щодо характеру й міри виявлення у них тих чи тих загальних (системних) і конкретних (властивих окремим класам і розрядам одиниць) тенденцій змін: часових, структурних, формально-семантичних, функціонально-стилістичних і комунікативно-прагматичних.

З іншого боку, саме моделювання, яке передбачає узагальнення й упорядкування наявних знань про певний об'єкт, ставить вивчення мовних змін на надійно організований ґрунт, відкриває перспективу одержання нового знання про модельовані об'єкти дослідження. Спробую це показати на прикладі різних груп української лексики, що виявляють нині процеси активних змін у формі, семантиці й характері функціонування. Разом з тим такі мобільні, оновлювані ділянки українського лексики відбивають загальні процеси змін у системі та структурі сучасної української мови, зокрема її ускладнення, конкурування одиниць [6; 16], що неминуче призводять не лише до поповнення системи

української мови, а й до її переорганізації. Наслідки цих процесів простежуємо в українських текстах як продуктах реалізації мовної системи. Ці «сполучені посудини» — система мови і мовна комунікація як сукупність усних і письмових текстів — доповнюють наші знання про причини і наслідки мовних змін, зокрема структурних, дають бачення реальної картини розвитку сучасної української мови.

Поняття *мовна зміна* вміщує цілу низку конкретних виявів руху мови, які так чи так укладаються в опозиції: 1) те, що зберігає в мові свої властивості і функції : те, що набуває нових властивостей і функцій чи втрачає свої властивості і функції повністю або частково і 2) те, що з'явилося в мові (інновації) : те, що пішло (іде) з мови (одиниці, архаїзовані, пасивізовані, зокрема блоковані новими мовними нормами й смаками спільноти). Для української мови стрижнем для вивчення різновидів змін є слово як основна одиниця номінації. Саме в українському слові сфокусовано зміни на різних рівнях системи мови й тексту: від фонологічного до семантичного, від правопису до слововживання й побудови судження. За об'єкт своїх дальших роздумів я й обрала зміни в сучасній українській лексиці, які закономірно виводять нас на зміни у формальній будові слів, а від них — на зміни у морфеміці й словотворенні, граматиці, стилістиці й правописі.

Дослідники мовної динаміки слушно наполягають на тому, що слід серед нових слів виділяти власне неологізми, які називають нові для носіїв мови поняття, і реалізовані потенційні слова (потенціалізми), які вже були закладені у мовній системі, передбачені нею [9]. Л.П. Катлінська, наприклад, вважає, що «необхідною умовою, якій мають відповідати явища творення власне нових слів у мові, є чинник міни денотата» [9: 18]. Нова українська лексика дає підстави виділяти, принаймні, три різновиди нових слів за ступенем новизни їх формальної та/або змістової структури: слово може мати 1) повністю нову формальну й змістову структуру (новозапозичення на зразок *інтернет, піар, слоган*); 2) частково нову формальну і змістову структуру (новотвори від питомих і давно запозичених слів на взір *податківець, клонувати, фестивальник*) і 3) частково нову змістову будову (неосемантизми, нові слова-значення у межах питомих або давно запозичених слів на кшталт *прозорий* у значенні «чесний, законний» або *рейдер* у значенні «нападник, загарбник») [5].

Прикладом активної появи потенціалізмів у сучасній українській мові може слугувати розряд двовидових дієслів. Сучасні українські тексти різних стилів і словники нової української лексики беззаперечно засвідчують активне творення дієслів як доконаного, так і недоконаного виду від уже наявних дієслів із синкретичною видовою семантикою і формування регулярних видових пар на зразок *активувати — активувувати* і *активувати — зактивувати*. Таке поповнення розряду двовидових дієслів дає підстави припустити, що в сучасній українській мові простежуємо тенденцію до диференціації засобів вираження видових значень дієслів у рамках загальної тенденції до деталізації семантики номінації, симетрії між її формою та семантикою, особливо у професійному лексиконі. Разом з тим новий матеріал дає й поживу для роздумів над висно-

вком К.Г. Городенської, що в цілому немає підстав вважати, що цей розряд слів зникає із системи української мови, що, зокрема, «перфективація словозмінного типу для двовидових дієслів мало характерна» [1: 232].

Для виявлення дієслів-потенціалізмів у лексичній системі української мови авторка ще в 1980-х роках [7; 8] запропонувала модель їх морфологічного, тобто вираженого у змінах форми слів, породження. Дієслова як об'єкт такого моделювання було обрано з огляду на властиве їм розгалужене внутрішньочастиномовне (префіксальне й суфіксальне) словотворення, яке має наслідком послідовне ускладнення формальної та змістової структури базового дієслова. Мета створення цієї моделі полягала, по-перше, у систематизації спільнокоренових дієслів, уже засвідчених в українських словниках і текстах, а по-друге, — в полегшенні пошуку ще не реалізованих, або можливих слів, закладених у потенціалі певного вихідного дієслова, унааявленні й обчисленні такого словопороджувального потенціалу, ступеня й характеру його реалізації на сучасному етапі функціонування української мови. Підґрунтям для розроблення обговорюваної моделі слугували дієслова, засвідчені словниками радянської доби. Як такі були відібрані різнотипні словники-джерела формування генерального реєстру комп'ютерного морфемно-словотвірного фонду української мови, сформованого і поповнюваного у відділі структурно-математичної лінгвістики [Про нього докладніше див.: 4: 93-102], а саме: «Словник української мови» в 11-ти томах (К., 1970-1980; далі — СУМ), 2-томний словник-довідник І.Т. Яценка «Морфемний аналіз» (1980-1981), 2-томний «Частотний словник сучасної української художньої прози» (1981) за редакцією В.С. Перебийніс, «Словник іншомовних слів» (1974, 1-е видання) за редакцією О.С. Мельничука та орфографічна частина «Словника-довідника з правопису та слововживання» С.І. Головащука (1989). За об'єкт моделювання було обрано вихідну (словникову) форму дієслів. У їх складі було виділено корені (з їх можливими варіантами), префікси і суфікси (разом з постфіксом **-ся**). За ознаки, визначальні для побудови формальної структури українського дієслова, було прийнято: 1) функцію того чи того афікса в його складі (постійний/змінний складник формальної структури дієслова з певним коренем); 2) позицію афікса у слові (з усіх позицій, можливих для суфіксів, було обрано найбільшу для уможливлення в процесі моделювання дієслівного словотворення вклинення нових суфіксів у вже наявні структури, для префіксів було зазначено всі позиції з огляду на можливість редуплікації префіксів у дієслові); 3) здатність афіксів перебувати в тій самій позиції і 4) їх здатність сполучатися один з одним. За правилами моделі вихідний пункт її дії становить формальна структура дієслова, що складається з кореня і афіксів, обов'язкових для сполучення з ним. На кожному наступному такті роботи моделі до такої вихідної структури додавався лише один з афіксів, виявлених у префіксальній чи суфіксальній частинах дієслів з таким коренем. Отже, за принципом дії, відтворення процесу дієслівного словотворення описувану модель можна зарахувати до різновиду аплікативних породжувальних моделей. Таку модель ще в 1960-х роках

для російської мови запропонував С.К. Шаумян [18]. Для дослідження українського афіксального словотворення модель С.К. Шаумяна модифікувала й апробувала Н.Ф. Клименко [10]. Модель морфологічного породження дієслів програмно реалізовано, а отже, потенціалізм за її правилами конструює і подає на суд дослідника-мовознавця комп'ютер. Зауважу принагідно, що, крім потенціалізмів, комп'ютер залежно від поставленого дослідником завдання може побудувати за такою моделлю дієслова, припустимі за формою, проте неправильні за своєю змістовою структурою (пор. правильні і формально, і семантично *малювати, полювати* і семантично неправильні **дзвонювати, *шумовувати*, можливі лише в поєднанні з префіксами як вторинні імперфективи, наприклад, *видзвонювати, вишумовувати*). Модель дає змогу будувати й дієслова, формальна й семантична структура яких не відповідає правилам української дериваційної граматики. Така функція моделі уможлиблює виявлення обмежень на реалізацію словопороджувального потенціалу певного дієслівного кореня, що їх на систему мови накладає мовна практика, мовна діяльність сучасного суспільства, сьогочасні мовні смаки спільноти. Водночас уявлення таких «підзаборонних» дієслів дозволяє уточнити й поглибити правила української дериваційної граматики, а то й сформулювати їх. Спектр і глибина дії розглядуваної моделі морфологічного породження дієслів залежить від характеру й обсягу тих фільтрів, крізь які комп'ютер за завданням дослідника «просіює» сконструйовані дієслова. Наприклад, усунення фільтру перевірки реальної сполучуваності кореня дієслів з певними суфіксами чи префіксами й дає в руки дослідників такі не можливі для української мови утворення, як вищезгадані дієслова **дзвонювати, *шумовувати* або **кричатися, *свистуватися* та їм подібні.

Для втілення моделі було вироблено спеціальний запис її складників та форму їх організації. Ось як виглядає запис такої моделі словопородження для 4 дієслів з коренем **ліквід-**, зареєстрованих у СУМі та інших словниках радянського часу: [з]←ліквід→ува→ти→[ся], де — в квадратних дужках подано афікси, необов'язкові для дієслів з таким коренем, центр моделі становить корінь дієслів, а стрілками вліво та вправо від нього зазначено переходи на, відповідно, позиції префіксів і суфіксів у формальній структурі дієслів у лінійному їх записі.

Такий буквено-символьний запис уможлиблює й обчислення потенціалу породження дієслів з певним коренем, не вдаючися до самого поетапного творення формальних дієслівних структур за правилами моделі. В обов'язкових позиціях афіксів може бути стільки структур з ними, скільки засвідчено окремих префіксів чи суфіксів у такій позиції. У позиціях афіксів, необов'язкових для формальної будови дієслів, можливі структури з кожним з них і без них усіх. Отже, формула обчислення потенціалу породження дієслів з коренем **ліквід-** за вищеподаним записом моделі має такий вигляд: $2 \times 1 \times 1 \times 1 \times 2 = 4$. За даними словників радянського часу, за матеріалами яких створено модель, виходило, що весь свій потенціал для породження дієслів корінь **ліквід-** вичерпав, хоча можна цілком припустити, що аналіз текстів істотно змінив би цей

висновок. Зауважу однак, що в джерелах нашого фонду, як уже зазначалося вище, є 2-томний «Частотний словник сучасної української художньої прози», у півмільйонній текстовій вибірці якого, втім, не зустрілося інших дієслів з коренем **ліквід-**. Отже, є всі підстави твердити, що такі дійсно корінь цей був малоактивним у сфері дієслова.

Натомість тексти періоду незалежності засвідчили такі нові лексеми з ним, як *ліквідовувати, ліквідовуватися, поліквідувати, поліквідовувати, доліквідувати, доліквідовувати, зліквідовувати, зліквідовуватися*. Урахування їх формальної будови змусило внести корективи до вже створеної моделі. Ці корективи й унаочнили структурні зміни в окремих дієсловах з коренем **ліквід-** і в такому дієслівному гнізді в цілому. У новому записі модель виглядає так (жирним шрифтом виділено зміни-новації): [до_↓з_↓по]←ліквід→[ов]→ува→ти→[ся]. Оскільки у префіксальній позиції в сполученні з коренем можуть уживатися вже три префікси, то для показу вибору в процесі породження окремого дієслова лише одного з них до запису введено знак диз'юнкції ↓, тобто знак логічної процедури **або**. Поява нових елементів структури дієслів закономірно спричинила й зростання потенціалу кореня **ліквід-** у творенні дієслів: $4 \times 1 \times 2 \times 1 \times 1 \times 2 = 16$. Нереалізованими залишилися дієслова **поліквідуватися, *поліквідовуватися, *доліквідовуватися, *доліквідуватися*. Отже, можна зробити й деякі кількісні обрахунки обсягу змін у цьому гнізді. Словники радянської доби зареєстрували 4 дієслова з коренем **ліквід-**. Виявлено в сучасних текстах 8 нових дієслів. Скоригована модель морфологічного словопородження засвідчує можливість у цілому створення вже не 4, а 16 дієслів з таким коренем, 12 з яких уже зафіксовані в українських текстах. 4 дієслова ще не реалізовано, але за прогнозовано системою сучасної української мови.

Сучасна українська мовна практика беззаперечно доводить, що словотворення, як внутрішньо-, так і міжчастиномовне, залишається в українській мові провідним способом номінації. Дослідники вже звернули увагу на те, що нові слова, важливі для українських мовців, недовго живуть у мові «самітниками». Вони здебільшого й входять до мови відразу цілими словотвірними комплексами: парами, ланцюжками, рядами, парадигмами, лексико-словотвірними гніздами й підгніздами. З'являється нове запозичення-англізм *інтернет* і за недовгий час обростає гніздом похідних, простих і складних: *інтернетний, неінтернетний, доінтернетний, інтернетівський, інтернетовий; інтернетівець, інтернетник, інтернет-фан, інтернет(-)залежний; інтернетизація, інтернет(-)залежність, інтернетизуватися, інтернет-аукціон, інтернет-видання, інтернет-магазин* тощо. За даними фонду інновацій, сформованого й поповнюваного у відділі структурно-математичної лінгвістики, в українських словниках і текстах на сьогодні вже зареєстровано близько 200 похідних від слова *інтернет*. Поява багатьох з них цілком передбачувана, оскільки вони реалізують семантичні валентності базового слова за регулярними словотвірними моделями. З огляду на складність таких лексичних угруповань, як словотвірні гнізда, складнішими мають бути і моделі для вивчення змін у їх структурі й лексичному наповненні.

Підґрунтям для з'ясування тенденцій структурних змін у словотвірних гніздах, як і в будь-якій уже наявній мовній одиниці, стають так звані моделі організації знань. Завдяки сучасним комп'ютерним технологіям моделювання мови їх реалізують у вигляді комп'ютерних баз даних і знань різного типу. Залежно від того, які відношення між одиницями ми моделюємо, бази даних можуть мати ієрархічну, реляційну, або релятивну і сіткову, або мережну будову. Структура словотвірного гнізда поєднує ці три моделі організації даних і знань, а тому й вихідна база для такої сукупності слів має складну, багатопарову будову. Що дає досліднику така структурна модель? Продемонструю її можливості на прикладі моделі словотвірного гнізда від слова *Україна*.

Словники радянської доби, передусім СУМ, зареєстрували 36 похідних від цього слова. У текстах останнього десятиліття вдалося виявити ще 115 похідних різного типу від нього з повною основою **україн-** та її усіченим варіантом-аброморфемою **укр-**, а також аброморфемами похідних від неї основ на зразок **-аїнець/їнець** (в *чухр-аїнець, суржик-о-їнець*). Отже, на сьогодні за нашими даними це гніздо налічує 151 похідне слово, серед яких наявні прості афіксальні похідні, а також композити та юкстапозити. Ця цифра, безперечно, далеко не вичерпна. Зауважу також, що деякі нефіксовані у нормативних словниках лексеми давно відомі українському мовцеві з художньої літератури й письменницького епістолярію, як, приміром, *чухраїнци* Остапа Вишні чи *українніша* з листування Лесі Українки й Ольги Кобилянської. Активно вживані у сучасному мовленні, такі лексеми засвідчують важливість позначених ними понять для свідомості українців. Структурна модель гнізда завдяки впорядкуванню в ній похідних за відношеннями формального й семантичного виведення з базового слова унааявнює його активно розбудовувані семантичні властивості, значущі для вербалізації аспекти позначеного ним поняття. Водночас така модель унааявнює ще нереалізовані валентності базового слова, пусті клітинки, що окреслюють місце в ній певних потенційних слів, ще не засвідчених у текстах. Нижче подано кілька фрагментів гнізда від слова *Україна*, які моделюють ті його ділянки, на яких спостерігаємо найбільшу активність творення нових похідних. Прямим світлим шрифтом виділено лексеми, зареєстровані в словниках радянського часу. Новотвори або лексеми, відомі мовній практиці, проте не фіксовані загальномовними словниками радянської доби, подано жирним шрифтом. У структурі гнізда похідні, пов'язані відношеннями паралельного виведення зі спільного твірного слова, розміщено за тактами словотворення й об'єднано в парадигми. Похідні, пов'язані відношеннями послідовного виведення, формують словотвірні пари або ланцюжки і з'єднані стрілочками. Структурну схему такої моделі можна зобразити й інакше: як сукупність сполучуваних з коренем базового слова формантів, упорядковану за тактами словотворення, позиціями у слові відносно його центральної морфеми — кореня, із зазначенням правил їх комбінування. Слова подано неподільними для уникнення можливої двозначності дефісу.

Україна →	українець →	українчик антиукраїнець квазіукраїнець надукраїнець напівукраїнець (пор. з написанням на чверть українець) неукраїнець недоукраїнець нібитоукраїнець нюукраїнець півукраїнець псевдоукраїнець суперукраїнець афроукраїнець суржикоїнець чухраїнець	
	український →	неукраїнський афроукраїнський українськість по-українськи по-українському україномовний →	україномовець українонемовний
	розукраїнити → україноборство → україновиховання україножер →	українськомовний українонімий українописний україночитний староукраїнський мовбиукраїнський розукраїнювати україноборець україножерка україножерський українознавець	
	українознавство → українозневажець українозорієнтований україноканадець українолог українолюб → українолюбець україноман україноненависть → україноорієнтований українорозбудова україносвідомий україноштурбований українотворення → українофаг українофан україноцентричний → українофілія →	українолюбка україноненависник →	україноненависництво
	українофобія →	українофоб →	українофілка українофільство українофільський українофобка українофобство українофобський → по-українофобськи
	україноцид україноментальний →	україноментальність	

Запропонована модель організації наявних вербалізаторів концепту *Україна* дає змогу простежити тенденції оновлення поля його реалізації в сучасній українській мові, виявити його найвагоміші для сучасного мовця когнітивні ознаки, реалізовані у новотворах. Ефективності такій моделі надає її словникове підґрунтя й підживлення текстами, фактами живої мовної практики. Саме вона коригує і склад, і структурну схему моделі, і правила її дії для одержання нових відомостей про зміни у вербалізації концепту *Україна*. Такі нові слова становлять матеріал для дальшого їх аналізу з погляду відповідності чинним мовним нормам, доцільності їх усталення у мові. Їх життєздатність і дальшу долю визначить суспільна мовна практика, професійно осмислювана й спрямовувана мовознавцями. Саме в такому зв'язку абстрактної системи мови як узагальнення найістотніших ознак її будови з реальним функціонуванням мови у суспільній практиці О.С. Мельничук і вбачав доцільність застосування системно-структурного підходу до вивчення розвитку мови як реальної системи [12: 24].

Наприклад, закономірно найактивніше оновлюваними у змодельованому гнізді від базового слова з категорійним значенням «країна, держава» є категорії назв особи і ознаки, статичної й динамічної. Тут бачимо й різні способи реалізації оцінки, вираження ставлення суб'єкта мовлення до особи за її належністю до України в межах доволі детально нюансованої градуальної опозиції оцінок відповідності/невідповідності особи тим ознакам, що визнані за норму для громадянина України, представника її корінного населення, а отже, не мають експресивно-стилістичних конотацій. В умовах сучасного українського суспільно-політичного життя, його ідеологічного урізноманітнення вираження таких оцінок і ставлення мовця до особи з тими чи іншими ознаками її поведінки, діяльності стосовно України як держави набуває, як можемо переконатися з аналізу семантики поданих новотворів, важливого значення для сучасної українськомовної комунікації. Якщо така оцінна лексика і ввійде до нормативних словників, то вона, безперечно, потребуватиме спеціального поглибленого ремаркування.

Аналіз вищеподаної моделі і зіставлення її з моделями інших гнізд дає змогу зробити певні висновки щодо тенденцій утворення похідних з певними категорійними значеннями. Наприклад, відчутна експресія у назвах малят, недорослих істот *українець, українка, українчук* спричинена відсутністю в словотвірній нормі української мови найменувань українців за ознакою віку. Очевидно, з цієї причини такі демінутиви охоче набувають негативної оцінної конотації як назви особи, що не відповідає нормі. Пор. хоча б вираз *білохатні українчуки* на позначення псевдопатріотів-крикунів [приклад взято з праці Г.Б. Мінчак: 13]. Водночас такі назви малят цілком нормативні для представників інших народів, пор.: *татарча/татареня, циганча, китаєня/китайча, негрєня, турченя* або приклади з творів Олесья Гончара, які подала Н.М. Сологуб: *арабенята, іноземчата, чешєня, япончата* [14]. Водночас спираючись на іншу ознаку — соціальну, родинні відношення — дало змогу найменуванням особи зі значенням «син того, що/хто

названі твірною основою» закріпитися в українських прізвищах, пор. *Українчук, Україненко*. Новотвори-власні назви від слова *Україна* на взір *Етно-Україна* (назва мистецького проекту) чи *Попукр* (назва вокально-інструментального гурту) можуть становити, на мою думку, окрему цікаву тему для дослідників сучасного українського ономастичного словотворення. Як і участь слова *Україна* в сучасній мовній грі з її яскравою експресивно-оцінною словотворчістю. Подам лише один приклад з інтерв'ю українського поета Олега Короташа: *...країну «розкраїнюють»*. Саме так, не лише *«розУкраїнюють»*, але й *«роз-країнюють»* (ord-ua.com, 25.09.2010). Увагу стилістів привертає і творення нових метафоричних означень до слова *Україна*, які унаслідок нових аспектів мовної категоризації цього центрального для мовомислення українців поняття. В одній з недавно виданих книжок Марії Матіос — жартівливо-ліричних «Кулінарних фігляр» — органічно на одній сторінці умістилися виражені юкстапозитами протилежні метафори: усталена давно відома *ненька-Україна* і нова авторська *незасватанка дівка-Україна*: *Ви також довго, як наша квітуча незасватанка дівка-Україна, визначалися: робити свою кулінарну політику одновекторною, чи робити її схожою на верблюда — двогорбою, мало не розкаряченою* (М. Матіос. Кулінарні фіглі. — Л.: Піраміда, 2011. — 2-е вид. — С.159).

Новій лексиці властиве активне конкурування номінацій на позначення спільного об'єкта або поняття. Часто такі конкурентні опозиції формують нові запозичення та їх відповідники, створені в українській мові. Поява таких конкурентних груп зайвий раз доводить стійкість типологічних рис української номінації, дію захисних механізмів української мови, яка засвоює нові запозичення, обробляючи їх за допомогою, зокрема, власних моделей словотворення. Отже, тенденції засвоєння таких нових запозичень дають підстави твердити, що українська мова цілком дає собі раду зі зливою іншомовної, переважно англомовної лексики. Спостерігаємо три тенденції розвитку таких номінацій-«змагунів»:

а) перемога однієї з них і витіснення з активного вжитку (або й з лексики взагалі) іншої, пор. блоковані нині прескриптивною нормою слова на зразок *мітингуючий, пікетуючий, несучий, тіарщик, комп'ютерищик, датчик* і рекомендовані нормативними словниками *мітингувальник* (також *мітингар*, пор. ще у М.С. Грушевського в «Історії української літератури» *мітинговець* про Дам'яна Наливайка), *пікетувальник, носійний* (також *підтримковий, тримальний*), *тіарник* (також *тіарівець*), *комп'ютерник, давач* (також *видавець*);

б) словотвірні синоніми співіснують у системі мови і в мовній практиці, хоча здебільшого з різною активністю або з різним стилістичним потенціалом, пор. вищеподані *мітингувальник-мітингар, виступальник-виступовець, інтернетник-інтернетівець, мережний-мережевий, інтернет-інет-нет* тощо;

в) конкурентні номінації з часом набувають різного функціонального потенціалу, виконують різні номінативні й комунікативні

завдання, розходяться по різних сферах мовної діяльності суспільства. Структурне моделювання слів, що перебувають у відношеннях повної або часткової взаємозаміни, а отже, здатні конкурувати в системі мови і в мовній практиці, дає змогу з'ясувати тенденції входження таких нових запозичень до українського лексикону, ступінь їх підтримки системою мови, функціональний потенціал і перспективи побутування в мові. Продемонструю це на прикладі ряду нових англійців з кінцевою основою **-мейкер** та їх відповідників — афіксальних похідних, композитів і словосполук. Курсивом подано лексеми, що мають інше категорійне словотвірне значення, ніж англійські запозичення з основою **-мейкер**.

клон	клонмейкер	виробник клонів	клонувати	клонувальник	клонороб
кліп	кліпмейкер	виробник кліпів	кліпувати	кліпувальник	кліпороб
фільм	фільммейкер	виробник фільмів, фільмо- виробник	<i>фільмувати</i>	<i>фільмуваль- ник</i>	<i>фільмороб</i>
реклама	рекламмейкер	виробник реклами, фахівець з виготов- лення рекла- ми, рекламо- лог	рекламувати	рекламуваль- ник, реклам- ник ¹ (особа), <i>рекламник²</i> (рекламний тур)	
імідж	іміджмейкер	творець іміджу, фахівець з іміджу, імідж(е)олог	іміджувати		
фест	фестмейкер, івенатор	організатор корпорати- вів, профе- сійних видо- вищ	фестувати	<i>фестиновець, фестівець</i>	

Деякі з таких неолексем засвідчують повторне входження до української мови запозичень від уже відомих, але засвоєних в іншій формі, етимонів. Прикладом може слугувати новий англійцізм *фестмейкер* з мовної практики сучасної індустрії розваг. Англ. *fest* (з лат. *festīno* — спішити, прискорювати, а також *fēstīvus* — веселий, витончений, гарний) має значення «захід або подія, присвячені певному різновиду професійної діяльності, організовані представниками певної професійної сфери», пор. англ. *a fashion fest* «показ моди, фешн-показ, фешн-вечірка». Відповідниками цього запозичення в українській мові слугують поки що описові сполуки на зразок *організатор фестивів* — *корпоративів, вечірок, професійних заходів* або інше нове запозичення-англійцізм

івенатор (від англ. *event* — подія). Натомість ряд запозичень, що походять від цього латинського етимона, давно відомі українській мові. Наприклад, авторки словника львівського койне (львівської гвари) «Лексикон львівський: поважно і на жарт» Наталя Хобзей, Ксеня Сімович, Тетяна Ястремська і Ганна Дидик-Меуш подають слово *фест* як прикметник зі значенням «міцний, сильний, першокласний» або як прислівник (також у сполучі з прийменником *на*) зі значенням «дуже добре, міцно, дуже сильно». Є в цьому цінному джерелі і слово *фестини* (*фестин*) на позначення свята, урочистості (перев. на свіжому повітрі, із танцями), а також похідна від нього назва учасника такої події, любителя такої забави — *фестиновець* [17: 582], запозичена з польської, як і згадане вище слово *мітинговець* (див. пол. *festyn* з тим же значенням, що й описані вище українські *фестин/фестини*). Пор. українське *фестиновець* з таким прикладом у сучасних польських текстах: *Taki z niego festynowiec, szumi bumu narobić i nic poza tym* «Такий з нього фестиновець, шуму-буму наробити і більше нічого» (про посадовця — www.jasnet.pl/wydarzenia, 25.03.2010). З цього контексту видно, що це слово у польській мові набуває негативної конотації «штукар, фігляр, дурисвіт». У сучасній українській мові з'явилися й такі спільнокореневі новотвори, як *фестивальник* і *фестівець*. Проте вони мають значення, відмінні від вищеподаного *фестмейкер*. Зокрема, нещодавно засвідчений новотвір *фестівець* (*фестівці*) позначає працівників львівської компанії «!Фест», що володіє мережею ресторанів та інших закладів харчування і розваг.

Аналіз мовних змін, зокрема змін у структурі, внутрішній організації мовної системи, має на меті визначення їх ролі в розвитку мови, тенденцій усталення в ній, ступеня й характеру їх впливу на процеси номінації та комунікації. До моделювання надаються саме ті зміни, які виявляють достатній рівень регулярності, відтворюваності в мові. Однак їх структурні моделі становлять для лінгвіста не самоціль, а підґрунтя та інструмент аналізу. Такі моделі, з одного боку, дають йому змогу організувати, впорядкувати накопичені знання про мову, а з іншого, — слугують засобом для її дальшого поглибленого вивчення.

1. *Вихованець І., Городенська К.* Теоретична морфологія сучасної української мови. — К., 2004. — 400 с.
2. *Гутимидт К.* Общие тенденции и специфические формы их представления в современных славянских языках // *Jazykovedný časopis*. — 1998. — № 49/1–2. — С.15–26.
3. *Караулов Ю.Н.* Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. — М., 1981. — 366 с.
4. *Карпіловська Є.А.* Вступ до комп'ютерної лінгвістики. — Донецьк, 2003. — 188 с.
5. *Карпіловська Є.А.* Динаміка сучасної української мови в словниках нового покоління (проект серії словників нової української лексики) // *Українська мова*. — 2004. — № 3. — С. 3–29.
6. *Карпіловська Є.А.* Конкурування варіантних номінацій як вияв тенденцій розвитку лексику: регулятори рівноваги // *Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту. Зб. до 50-річчя проф. А.П.Загнітка, Донецьк, ДонНУ, 2004.* — С.122–132.

7. *Карпиловская Е.А.* Конструирование глагольных зон словообразовательных гнезд (на материале украинских глаголов звучания): Автореф. дис. ...канд. филол. наук. — Ленинград, 1987. — 19 с.
8. *Карпіловська Є.А.* Конструювання складних словотворчих одиниць. — К., 1990. — 156 с.
9. *Катлинская Л.П.* Активные процессы словопроизводства в современном русском языке. — М., 2009. — 174 с.
10. *Клименко Н.Ф.* Система афіксального словотворення сучасної української мови. — К., 1973. — 186 с.
11. *Мельничук О.С.* Еволюція мови // Українська мова: Енциклопедія. — 3-є вид. — К., 2007. — С.172–173.
12. *Мельничук О.С.* Розвиток мови як реальної системи // Мовознавство. — 1981. — № 2. — С. 22–34.
13. *Мінчак Г.Б.* Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років ХХ століття). — Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2003. — 20 с.
14. *Сологуб Н.М.* Мовний світ Олеса Гончара. — К., 1991. — 140 с.
15. *Сосюр Ф. де.* Курс загальної лінгвістики. — К., 1998. — 324 с.
16. *Таран А.А.* Конкурування номінацій у сучасній українській літературній мові: тенденції стабілізації нової лексики: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2010. — 20 с.
17. *Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г.* Лексикон львівський: поважно і на жарг. — Л., 2009. — 672 с.
18. *Шаумян С.К., Соболева П.А.* Основания порождающей грамматики русского языка: Введение в генотипические структуры. — М., 1968. — 372 с.
19. *Kořenský J.* Metodologické problémy zkoumání proměn současných slovanských jazyků // Jazykovedný časopis. — 1998. — № 49/1–2. — S. 27–33.
20. *Ohnheiser I.* Цель и концепция тома // Słowotwórstwo/Nominacja. — Red. nauk. I. Ohnheiser. — Innsbruck: Univ. Innsbruck, Opole: Uniw. Opolski, 2003. — С. 17–26.

Ievgeniia Karpilovska (Kyiv)

CHANGES IN THE STRUCTURE OF MODERN UKRAINIAN LANGUAGE AND POSSIBILITIES OF THEIR MODELLING

In the article changes in structure of modern Ukrainian language, in the internal organisation of its system are considered. Object of the analysis is the word as basic unit of the Ukrainian nomination, capable to change itself and to promote changes in units of the higher and lowest levels of system of language. On a material of actively updated categories of the Ukrainian lexicon possibilities of modelling of structural changes and use of models as basis and the tool of the further analysis of language, forecasting of occurrence of its new units are shown.

Keywords: language evolution, language structure, language changes, innovation, language model.

УДК: 811.161.2

Оксана Ніка (м. Київ)

ТЕОРІЯ МОДУСУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Визначено статус модусу як метакатегорії, основних модусних категорій – евіденційності, персуазивності, епістемічності та характеристики відповідних модусних смислів: евіденційних, персуазивних, епістемічних. Запропоновано новий в історичній лінгвістиці погляд на модус як дискурсивну категорію, що віддзеркалює в тексті результат когнітивного процесу мовця у вигляді його ставлення до джерела інформації і способу її отримання, ступенів достовірності мовця щодо повідомлюваного, до епістемічних понять. Визначено когнітивно-епістемічну специфіку модусу.

Ключові слова: модус, евіденційність, персуазивність, епістемічність, староукраїнська літературна мова, дискурс-аналіз.

У лінгвістиці теза про суб'єктивність у мові та мовленні була розвинена в дослідженнях Ш. Баллі [2], який визначення модусу і диктуму виводив із фундаментальної властивості людської психіки протиставляти план „я” (план суб'єктивний, індивідуальний, частковий, властивий реченню-висловленню як результат мисленневої діяльності суб'єкта-мовця) плану „не-я” (плану онтологічному, об'єктивному, загальному), Е. Бенвеніста [3], який „ego” мовця і суб'єкта, матеріалізоване та індивідуалізоване у процесі творення висловлення, у виразив у „відбитках присутності” мовця.

Із розвитком когнітології актуалізується дослідження модусу, що відображає не денотат, а досвід людини, її знання, міркування, уявлення про світ. Розрізнення інтенціоналу та екстенціоналу в логіці (Р. Карнап, Б. Рассел) і лінгвістиці (Ю.С. Степанов, Н.Д. Аругюнова та ін.) поглиблює вивчення інтенціональної семантики (поняттевої, сигніфікативної, смислової), на відміну від екстенціональної (референційної, предметної, денотативної). Акцент на вивченні інтенціоналу, що передбачає поняттеву, сигніфікативну, смислову співвіднесеність, мотивував увагу до інтенціональних контекстів, недескриптивних слів (логічних зв'язок, кванторів, локаційних (дейктичних) маркерів, перформативів,

модусних дієслів), певних синтаксичних структур, що увиразнювали суб'єктивну інтерпретанту.

У працях із теорії референції, семантичних предикатів, інтенціональності, прагматики та ін. звернення до природних мов, лінгвістична інтерпретація мовлення відкрили нові аспекти в досліджуваних логікою явищах, актуалізували підходи до логічного аналізу модусу в лінгвістиці. Інтеграція лінгвістики і логіки доводить, що модальні логіки знаходять продовження в лінгвістичній аргументації, акцентується увага на теоретичних „розширеннях” теорії „можливих світів”: „індивідних концептах” Р. Карнапа [13: 267], епістемічному суб'єкті Я. Хінтікки [21: 229]. У центрі дослідження не абстрактні модальності у вигляді логічних виведень чи абстрагованих урахувань позиції мовця, а сфера модальної інформації, що увиразнює епістемічний суб'єкт. Аспекти вивчення „можливих світів”, як вони склалися в модальній логіці, відзначаються в їх проекції на мовну концептуалізацію для пропозиційних настанов, інтенціональних контекстів.

Інтенціональна сфера увиразнюється у співвідношенні модусу до диктуму, у модальній рамці речення, висловлення, що накладається на дескрипцію (пропозицію), у шифтерах як рухливих показниках висловлення, у сукупності різних мовних засобів, що характеризують суб'єктивні аспекти повідомлюваного. Релевантність цих показників речення-висловлення визначалася мовцем, тому їх аналіз комплементувався прагматикою.

Отже, увага дослідників зосереджена на продуктивних напрямках вивчення модусу: функціонально-семантичних полях модальності, інтенціональності, пропозиції і модальній рамці, актуалізації, логічному аналізі мови, лінгвопрагматиці, дискурсології, а також на увиразненні авторської дослідницької позиції („евіденційність” Р. Якобсона, „семантичні примітиви” А. Вежбицької).

В українській лінгвістиці вивчення модусу ґрунтується на функціональній теорії, опрацьованій у роботах І.Р. Вихованця [5-7], К.Г. Городенської [7; 8], Н.В. Гуйванюк [9; 10], М.Я. Плющ [16], А.П. Загнітка [12] та ін. Окрема увага приділена диференціації модусу, уточненню модусних категорій, співвідношенню модусу і диктуму у структурі українського речення [22], соціальним категоріям модусу в текстах епістолярного жанру [19].

Більшою мірою в українській лінгвістиці опрацьована проблематика модальності: в аспектах співвідношення об'єктивного і суб'єктивного, інтерпретації комунікативно-модальних характеристик речення, висловлення (І.Р. Вихованець, Н.В. Гуйванюк), моделювання функціонально-семантичних полів суб'єктивної модальності (В.М. Ткачук), дослідження комунікативної модальності (С.Т. Шабат, С.В. Харченко), вивчення семантико-синтаксичного спектру модальних значень (А.М. Агафонова, Н.П. Гальона, В.А. Чолкан). На матеріалі українських текстів новітні напрями представлені в дослідженнях модальної граматики дискурсу [4].

Отже, теоретичною основою для з'ясування специфіки категорії модусу стали: розрізнення екстенціоналу та інтенціоналу, їх вираження мовними засобами (Ю.С. Степанов, Н.Д. Арутюнова); розуміння відносності поділу модальності на об'єктивну/суб'єктивну (О.М. Пешковський, О.С. Мельничук, І.Р. Вихованець), їх деактуалізація у прагматичі (Ю.С. Степанов); визначення текстотвірного характеру (І.Р. Гальперін, Г.Я. Солганик, З.Я. Тураєва, І.В. Смуцинська); характеристика модусу як складної категорії (Т.В. Булигіна, Т.В. Шмельова, Н.Ю. Павловська, В.Д. Шинкарук); розгляд модусу в концептах інтелектуалізації української літературної мови (Л.І. Шевченко).

Характеристики суб'єктивного модусу співвіднесені з позицією мовця, який сприймає та оцінює явища дискурсивного світу, тому модус атрибутує спосіб опрацювання інформації у процесі відбиття у мові і мовленні дійсності крізь свідомість мовця, що перетворює модус на *антропоцентричну* категорію, яка виражає різні типи відношень між висловленням мовця до дійсності чи до повідомлюваного. Отже, вона передбачає зв'язки із суб'єктивним фокусом у мові і текстах, що локалізують, диференціюють модусні смисли.

Висвітлення модусу як *дискурсивної* категорії ґрунтується на теорії „можливих світів”, що активно використовується у модальній логіці й дискурсології, а також у постульованих прагмалінгвістикою та дискурсологією принципах реального використання мови з погляду суб'єкта, феноменології як методологічній основі дискурсивного аналізу, що релятивізує текст, дискурс із погляду індивідуальної свідомості та інтерактивності, інтерсуб'єктності. Відповідно, акцентується увага на ситуативності модусних смислів, функціональній амбівалентності, що відповідає принципу реального використання мови суб'єктом. У цьому разі *дискурс* розуміється як мотивована дискурсивною ситуацією мовленнєва діяльність; *текст* — результат мовленнєвої діяльності, складник дискурсу, в якому експлікується модус.

Модус є когнітивною ознакою, оскільки вербалізує в тексті результат когнітивного процесу мовця, який оцінює, виявляє певні характеристики дискурсивної ситуації, що постулюється ним як актуалізована (категорія локації), розглядається крізь призму знання мовця (категорія епістемічності), її реальності/ірреальності (категорія модальності), ступеня впевненості щодо встановлюваних ним відношень (категорія персуазивності), як і відомості про неї, що ґрунтується на власних перцептивних характеристиках чи переосмислена мовцем через свідомість „іншого” (категорія евіденційності).

На цій основі визначено поняттєво-термінологічне співвідношення модусу і модальності, оскільки обидва терміни прийшли в лінгвістику з логіки для інтерпретації диктуму (пропозиції), проте модус позначає ширше поняття, ніж модальність. Для уникнення термінологічної непорядкованості та синонімічності доцільно визначати модус як метакатегорію, а модальність — як одну з модусних категорій, що позначає реальність/ірреальність повідомлюваного до

дійсності з погляду мовця і перебуває у взаємозв'язках з іншими категоріями.

Отже, різноманітність характеристик, об'єднаних терміном „модус”, конститує його як *метакатегорію*, яка структурована модусними категоріями, що експлікуються чи представлені імпліцитно.

На нашу думку, основними модусними категоріями є евіденційність, персуазивність, епістемічність, що реалізуються в модусних смислах прямої та непрямої евіденційності, категоричної і проблематичної достовірності, епістемічних модусних смислах „знання”, „власна думка” та ін.

Термін „евіденційність” увів у науковий обіг Р.О. Якобсон [23], позначивши ним шифтери як рухливі показники висловлення. За нашою концепцією, категорія *евіденційності* характеризує модус як результат когнітивного процесу мовця, спрямованого на співвіднесення висловлюваного з власним сприйняттям, із повідомленням „іншого” і характеризує його з оцінного погляду.

Відповідно до протиставлення „я — інший” проектується різні способи отримання інформації, за якими диференціюються основні модусні смисли: пряма і непряма евіденційність та адекватні засоби їх вираження. Основними лексико-синтаксичними засобами вираження евіденційності є складнопідрядні речення з підрядним з'ясувальним, де евіденційний модус (евіденційна рамка) виражена предикатами на позначення мовлення, а також парантези (ксенопоказники) з вказівкою на джерело інформації.

Модусна категорія *персуазивності* характеризує результат когнітивного процесу мовця, спрямованого на вираження модусних смислів, що передають ступені достовірності, впевненості чи невпевненості мовця щодо повідомлюваного в тексті. Диференціація категоричності і проблематичності частіше вербалізується за допомогою лексико-граматичних засобів (модальних дієслів, прислівників, часток, парантетичного/непарантетичного, предикативного/непредикативного використання, особливостей словопорядку та ін.), що не виключає імпліцитний модус.

До основних модусних категорій зарахована *епістемічність*, яку розуміємо як результат когнітивного процесу мовця, спрямованого на відображення в тексті знань, інференції, власної думки. Складність поняття епістемічності, зв'язок епістемічних смислів із персуазивними, евіденційними визначає полівалентність засобів їх вираження, проте основним засобом вираження цієї категорії виступають епістемічні дієслова, а також перцептивні дієслова в епістемічному значенні та ін., особлива роль надається пресупозиції і контексту. Вузьке розуміння модусу знання в лінгвістичних традиціях Н.Д. Арутюнової [1: 123] спирається на семантико-прагматичні особливості висловлення, проте повнішої інтерпретації епістемічність набуває в дискурсі.

Взаємозв'язок між основними модусними категоріями простежується у співвідношеннях категоричної персуазивності з повним і до-

стовірним знанням, відсутність або неповнота якого передбачає проблематичну достовірність повідомлюваного, що конкретизується з погляду засвідченості її мовцем, авторитетності цитованого джерела та ін. Специфіка різновидів дискурсу за сферами і характером комунікації позначається на характеристичності модусу: так, епістемічність має значення для ефективності аргументації, бо впевненість і категоричність висловлюваного мовцем виражає високу достовірність, що справляє вплив на адресата.

Проаналізовані нами основні категорії персуазивності, евіденційності та епістемічності взаємодіють з іншими категоріями модусу: модальністю, що характеризує реальність/ірреальність повідомлюваного з погляду мовця, та оцінністю подій чи висловлень, що стали об'єктом авторської аксіології.

Отже, модус конституюється різними модусними категоріями та узагальнює репрезентовані ними вияви суб'єктивного. *Комунікативно-дискурсивна* парадигма лінгвістичного знання визначає нові пріоритети дослідження мови, що відкриває можливості комунікативно-дискурсивного аналізу в історичній площині дослідження, зокрема з'ясуванню сутності, характеристик, типів і засобів вираження модусу як історичної категорії, встановленню модусних смислів у дискурсивному масштабі.

Історична мотивація модусу спирається на теоретичне визначення *поняттєвої категорії*, за допомогою якої „передаються в самій мові поняття, що існують у певному суспільному середовищі” [14: 93]. Сутність модусу як поняттєвої категорії, тобто когнітивної, виявляється в тому, що вона пов'язана з аспектами буття і його відображенням у мовній свідомості, що визначає належність її до кола центральних, а також передбачає мотивацію історичної змінюваності, спричиненої перетвореннями в соціумі.

У зв'язку з цим виявляється взаємозалежність *комунікативної лінгвістики і когнітології*, оскільки аналіз модусу як поняттєвої категорії стосується важливих аспектів людського буття і представлення його у свідомості і в мові: „ці поняття не описуються за допомогою мови, а виявляються в ній самій, в її лексиці і граматичному ладі” [Там само]. Відповідно, *комунікативно-дискурсивна* парадигма лінгвістичного знання зумовлює дослідження діахронічної специфіки модусу як результату взаємодії комунікації і когніції.

Безперечно, комунікативна функція мови, як і модус, є ахронічними, інша річ — межі їх прояву в різні історичні періоди. Отже, для реконструкції модусу в давній мові визначаємо особливості цієї категорії, що забезпечують урахування історичної змінюваності: її поняттєвий характер і суб'єктивність. Мотивація історичної змінюваності, яка є наслідком змін, що відбуваються в суспільстві, визначає одну з важливих характеристик розуміння модусу в діахронії, атрибутує модус як *історичну* категорію. Характеристика цієї категорії залежить від історично мотивованих зумовленостей: моделі пізнання, епістемі, що встановлюють

закономірності у співвіднесеннях форми свідомості з соціокультурною традицією.

Крізь призму дискурс-аналізу та історичної реконструкції уточнюється специфіка застосування дискурс-аналізу в історико-мовному дослідженні, взаємозв'язок когнітивного і комунікативного аспектів.

Ми врахували той факт, що дискурс аналізується, по-перше, як один із можливих світів (лінгвістична традиція Е. Бенвеніста, продовжена у працях Ю.С. Степанова та ін.), по-друге, з погляду соціальних характеристик (дискурсивна формація, епістема, за М. Фуко). Основою „археології знання” є сукупність текстів, регламентований дискурс [20], тоді як Е. Бенвеніст називав дискурсом мовлення, невіддільне від мовця, „привласнюване” мовцем, тому й дискурс набуває особистісних характеристик „я-мовця”. Розвиток цієї ідеї під впливом теорії „можливих світів” продовжив Ю.С. Степанов [17], який співвідніс дискурс з особливим можливим альтернативним світом у світі мови, що конструюється особливою граматиною, лексиконом, правилами слововживання, синтаксисом, семантикою та власним ідеальним адресатом, тому кожен дискурс — це один із „можливих світів”. Залежність дискурсу від змінних когнітивних характеристик користувачів мови і від контексту представили Т. ван Дейк і В. Кінч у *когнітивній теорії дискурсу* [11].

Обидва аспекти, що розглядають особливості індивідуалізованого чи історично узагальненого дискурсу, взаємодоповнюють один одного. Так, для дослідження староукраїнських текстів другої половини XVI — першої половини XVII ст. має значення традиційна епістема, що в цьому випадку трактується як оновлена традиція і накладає відбиток на дискурс загалом. У тексті ж прочитується позиція автора, що характеризує його суб'єктивний модус.

Дискурсивний статус модусу є інваріантним визначенням, що розкриває сутність цієї складної категорії, багатоманітність і різноплановість її вираження у мовленнєвій діяльності, тому визначення модусу як дискурсивної категорії є основним, прийнятим у цьому дослідженні. Ця кваліфікація не заперечує його як *текстотвірної категорії*, а розширює межі дослідження.

Для повного та адекватного аналізу модусу як дискурсивної категорії враховуються різні аспекти: по-перше, характеристика з погляду процесуальності мовленнєвої діяльності, діалогічності, що визначає загальну специфіку дискурсивного аналізу; з іншого боку, дискурсивність відкриває для дослідника можливості „зчитування”, інтерпретації модусу, оскільки аналіз будь-якого тексту, а тим більше писемної пам'ятки, виявляється недостатнім без реконструкції сукупності культурних, соціальних та ін. зумовленостей її виникнення, функціонування, сприйняття сучасниками.

Дискурс-аналіз логічно застосовувати до тих писемних пам'яток певного періоду, на основі дослідження яких є реальним реконструювати мовленнєву діяльність з огляду на її ситуативну зумовленість.

Історичні обмеження дискурсу певним чином мотивовані тим, що його виток пов'язані з вивченням саме усного мовлення, з діалогічністю, яка впливає з такого розуміння об'єкта дослідження. Із цієї причини в лінгвістиці певний період домінувало положення, що дискурс як „мовлення, занурене в життя”, не застосовується до писемних пам'яток, бо їх зв'язок із соціокультурною ситуацією не встановлюється безпосередньо. Утім, мотивація давнього тексту широким культурним контекстом, акцент на учасниках історичного процесу вже апробовані в історичній семіотиці (Ю.М. Лотман, Б.А. Успенський).

В історичній лінгвістиці комплексний аналіз категорії модусу, основних модусних смислів ще не був предметом спеціальної розвідки. Основою для всебічного і повного аналізу модусу слугували історичні праці про: формування різновидів комунікативної модальності (О.С. Мельничук), розвиток засобів вираження суб'єктивної модальності, зокрема модальних часток (К.С. Симонова), на матеріалі писемних пам'яток староукраїнської мови. В еволюційному співвідношенні аналізувалися різновиди модальності, вираженої за допомогою способу дієслова, модальних слів (С.С. Вауліна, М.В. Ляпон), вставних слів і конструкцій (В.О. Іцкович, Н.Ю. Павловська), „структур мовлення” (Є.С. Отін) на основі староросійських текстів.

Утім, ситуативна маркованість, альтернатива „я — інший” мотивують доцільність і необхідність дискурс-аналізу текстів, що уможливорює інтерпретацію модусу як дискурсивної категорії, встановлення взаємозв'язку між мовленнєвими і мовними категоріями. Останнє набуває ваги у зв'язку з історичними співвідношеннями мова/мовлення, оскільки „все діахронічне в мові є таким лише через мовлення” [18: 125].

Підставами для дискурсивного аналізу писемних пам'яток слугують: апробація лінгвотекстологічного методу в історичній лінгвістиці, що репрезентують праці В.Г. Скляренка, В.В. Німчука, В.Ю. Франчук, М.М. Пешак, М.І. Зубова та ін.; легітимізація дискурсу в історії мови, ілюстрацією чого є дослідження художнього дискурсу в історії французької мови і культури (В.Б. Бурбело), філософського дискурсу давньогрецької мови (А.С. Шадчина); достовірність і повнота історичної реконструкції дискурсу, що враховує результати та висновки різногалузевих досліджень.

Доцільність застосування дискурс-аналізу до текстів XVI — XVII ст. також мотивована активізацією слів *дишкурсь*, *дискурсь*, *діскурсь*, *дишкурювати*, *дішкурювати*, *дискурювати*, що підтвердили писемні пам'ятки, „Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.” (СУМ VII: 28–29): єсть каждого Хрїстіа(н)ского Казнодѣи пови(н)ност, не дишкурсы о непонѣты(х) вѣры тає(м)ни(ц) скрыто-стѣ(х) строити, але воли и приказа(н)ѣ(м) Бѣ(з)ски(м) просты(х) и неуки(х) люде(и) оучити (Єв'є, 1616 УЄ Єв. 6 ненум.).

Історична реконструкція мовленнєвої діяльності на основі тексту як її результату, когнітивного процесу мовця, який постулює

суб'єктивний модус, перебуває в колі реальної проблематики, що пов'язана, з одного боку, з традиціями дискурсивного аналізу, спрямованого на вивчення усного мовлення в режимі *on-line*, з іншого, – з історичними обмеженнями, що ускладнюють теоретичне моделювання в діахронії.

У зв'язку з цим доцільно визначити теоретичні основи для характеристики певного історичного періоду з погляду маніфестації умов, обмежень і можливостей мовного спілкування в термінах „дискурсивна формація”, „дискурсивна практика”, „епістема” (М. Фуко, Ж.-Ф. Ліотар), встановити основні характеристики дискурсу: його історичність, процесуальність, діалогічність, з'ясувати соціокогнітивні характеристики авторів текстів. В історичній площині дискурс передбачає характерну для дискурсології релятивізацію залежно від мовця і розуміння дискурсу як відповідності форми свідомості соціокультурній традиції. Ці продуктивні ідеї набувають ваги для історико-мовного дослідження, екстраполюючи процесуальність (дискурс будується), визначеність в історичному часі (дискурс – фрагмент історії) та еволюцію, прочитану у вигляді руху епістем, зміни дискурсивних практик та ін.

За нашими спостереженнями, модусні смисли у староукраїнській літературній мові і текстах другої половини XVI – першої половини XVII ст. віддзеркалюють оновлену традиційну епістему. Під цим кутом зору визначено основи діахронічного дослідження модусу, що постулює його історичну змінюваність, залежність ступеня та різноплановості вияву від певного періоду, типу епістем, співвідношень суспільного та індивідуального.

Так, характерне для цього часу домінування традиції, авторитету, частотність цитування, що продовжують традиційну епістему, узгоджується з виявленням особливостей модусу як *когнітивно-епістемічної* категорії, яка конститує тогочасного мовця як суб'єкта пізнавального процесу, експлікує результат його діяльності у вигляді оцінок дійсності та повідомлюваного. Загалом зміни, які відбулися у мовній свідомості людини другої половини XVI – першої половини XVII ст., припускають можливість визначення у тому чи тому об'єкті різних аспектів, інших оцінок, що продовжує відкриття „я” в епістемічному розумінні, створюючи стереоскопічність, поліфонію тексту. Ця ситуація знайшла відображення у мовній свідомості полемістів, які в новочасних умовах зосередилися на пошуку дієвих форм переконування, на підкресленні індивідуальної відповідальності у питаннях віри, особистої причетності до обстоювання легітимності своєї віри, що підкреслювало роль суб'єктивного модусу в текстах цього періоду [15].

Альтернація модусу в полемічному дискурсі другої половини XVI – першої половини XVII ст. засвідчує протиставлення „я” „іншому”, яке виражалось в постійному усвідомленні себе на фоні свідомості іншого, що зумовило виявлення спектру різнопланових модусних смислів у діалозі, в сукупності діалогічних відношень (автор полемічного тексту – його опонент, автор – читач, автор – Бог) у прозовому

тексті, представленою у вигляді листа, послання, казання, теологічного трактату.

Розрізнення сфер „я” і „не-я”, що накладалися на інтенційну сутність полеміки, були асоційовані з діалогічністю як основним принципом дискурсу, пов’язані з розвитком діалогічної форми писемної комунікації, поглибленням діалогічних відношень у прозовому тексті. Відповідно до дискурсивної ситуації парадигма діалогічності розкривається текстово — у теологічному діалозі та діалогічних відношеннях у структурі тексту, а також у діалозі культур, релігій.

Референція, рефлексія, аксіологія віддзеркалюються в ієрархізації когніцій, що мотивують дискурсивні епістемічні трансформації, коли віра атрибується з фактом знання, логічним спростуванням і обґрунтуванням, раціональним виведенням „істинності знання” — за інференційністю, власною думкою та ін. Апелювання до розуму, книжності, освіченості, апробування силогістики до питань віри засвідчило новий, дискурсивно мотивований принцип „церква+освіченість”, що визначило інтелектуальні інтенції українських книжників, засадничий принцип інтелектуалізації літературної мови.

У цьому разі історичність модусу репрезентує традиційну оновлену епістему, відображає специфіку значень, характерних для певного періоду, історичної форми свідомості, реалізується в авторському виборі та селекції, що вмотивовує модус як *епістемічно-когнітивну категорію*.

Загальна тенденція, що ґрунтується на дослідженні модусу як *історичної категорії*, віддзеркалює ступені формування спеціалізованих засобів для її вираження в цей період, співвідношення синтетичних та аналітичних способів, варіативність, інтерпретовану з погляду предикативного/непредикативного, непарантетичного/парантетичного використання, особливостей словопорядку та ін. Ця тенденція конкретизується у зростанні значення епістемічних дієслів, які виражають оцінку мовцем дії/події чи висловлюваного, а також в активізації модальних слів на позначення сумніву, невпевненості, припущення. Це підтверджується висновком про розвиток засобів, зокрема модальних дієслів, прислівників, часток на їх позначення.

Розширення евіденційного модусу пов’язане із засвідченістю мовця, його оцінкою джерела повідомлюваного, збільшенням „вертикального контексту”, що узагальнено у вигляді репертуару лексико-граматичних засобів, зокрема у конструкціях переповідності, парантетичному використанні сполучників та їх впливі на модифікацію значення.

Особливості дослідження модусу як історичної категорії зумовлюють: встановлення характеру і способу творення текстів, що співвідноситься з динамікою староукраїнської літературної мови („простої мови”); реконструкцію суб’єктивного модусу в діяchronії; висвітлення аспектів модусу в контексті інтелектуалізації староукраїнської літературної мови; обґрунтування актуалізації прямої евіденційності та інтерпретованої мовцем непрямої евіденційності, протиставлень

достовірність/недостовірність, знання/незнання відповідно до типу діалогічних відношень у староукраїнських текстах; визначення релевантності висновків комунікативної та когнітивної лінгвістики в історичній площині дослідження.

Отже, цілісність концепції модусу передбачає характеристики основних модусних смислів на основі аналізу екстра- та інтралінгвальних чинників, які зумовлюють їх формування і функціонування, враховує взаємозв'язок дослідження мовної та мовленнєвої (дискурсивної) категорій.

Модус аналізується крізь комунікативно-дискурсивну призму, що виходить за межі речення, висловлення в текстовий, дискурсивний вимір і легітимізує дискурсивний аналіз в історичній площині, а діахронічна реконструкція ілюструє універсальність когнітивної і комунікативної концептуалізації світу, удосконалює методику використання дискурс-аналізу в історії мови. Обґрунтування модусу як комплексної проблеми дослідження суб'єктивності зумовлює визначення в тексті когнітивних характеристик мовця у вигляді референції, рефлексії, аксіології актуалізованої ситуації, що підтверджує статус модусу як дискурсивної категорії, а також когнітивно-епістемічної категорії.

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка, событие, факт. — М. : Наука, 1988. — 341 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. — М. : Изд-во иностр. лит., 1955. — 416 с.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика /пер. с фр. — М. : Прогресс, 1974. — 448 с.
4. Брицци В.М. Модальна граматика дискурсу як один із напрямів семантико-синтаксичних досліджень // Мовознавство. — 2006. — № 2–3. — С. 101–110.
5. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. — К. : Наук. думка, 1992. — 222 с.
6. Вихованець І.Р. Граматика української мови : Синтаксис. — К. : Либідь, 1993. — 368 с.
7. Вихованець І.Р., Городенська К.Г.. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. — К. : Пульсари, 2004. — 400 с.
8. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. — К. : Наук. думка, 1991. — 192 с.
9. Гу́йванюк Н.В. Слово — Речення — Текст : Вибр. праці. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. — 664 с.
10. Гу́йванюк Н.В. Синтаксис релігійних повчань // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : збірник наук. праць / наук. ред. Б.І. Бунчук — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. — Вип. 506–508: Слов'янська філологія. — С. 17–27.
11. Дейк Т. ван. Макростратегии // Т.А. ван Дейк. Язык. Познание. Коммуникация /пер. с англ. — М. : Прогресс, 1989. — С. 41–67.
12. Загітко А.П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. — Донецьк : ДонНУ, 2006. — 378 с.
13. Карнап Р. Значение и необходимость. Исследование по семантике и модальной логике. — М. : Изд-во иностр. лит., 1959. — 382 с.
14. Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи. — Л. : Наука, 1978. — 386 с.
15. Ніка О.І. Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI — першої половини XVII ст. — К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. — 444 с.
16. Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. — К. : Вища школа, 1986. — 176 с.

17. Степанов Ю.С. Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности // Язык и наука конца 20 века. — М. : Российский гуманитарный ун-т, 1995. — С. 35–73.
18. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / пер. з фр. — К. : Основи, 1998. — 324 с.
19. Телеки М.М. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру / М.М. Телеки, В.Д. Шинкарук. — Миколаїв, 2007. — 168 с.
20. Фуко М. Археологія знання : пер. с фр. — К. : Ника-Центр, 1996. — 208 с.
21. Хинтиikka Я. В защиту невозможных возможных миров // Хинтиikka Я. Логико-эпистемологические исследования. — М. : Прогресс, 1980. — С. 228–244.
22. Шинкарук В.Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення : монографія / В.Д. Шинкарук. — Чернівці : Рута, 2002. — 272 с.
23. Якобсон Р.О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол // Принципы типологического анализа языков различного строя. — М. : Наука. Главн. ред. вост. л-ры, 1972. — С. 95–113.
25. СУМ — Словник української мови XVI ст. — першої половини XVII ст. : у 28 вип. / НАН України, Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича / Д. Гринчишин та ін. (відп. ред.). — Львів, 1994–2006. — Вип. 1–13.

Oksana Nika (Kyiv)

THEORY OF MODUS IN THE MODERN LINGUISTICS

The author establishes the status of the modus as a metacategory, defines its main categories — evidential, persuasive, epistemic and characterizes the corresponding modus meanings: evidential, persuasive and epistemic. For the first time in historical linguistics the modus is presented as a discursive category reflecting in the text the result of the cognitive process of the speaker through his or her attitude towards the source of information and the way it is received, the trustworthiness level of the information, the speaker's to the epistemic notions. The author defines the cognitive-epistemic peculiarities of the modus.

Key words: modus, evidentiality, persuasiveness, epistemicism, Old literary Ukrainian language, discourse analysis.

УДК 81'366.5

Михайло Гінзбург (м. Харків)

ВИДОВЕ ПРОТИСТАВЛЕННЯ ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОПРЕДМЕТНЕНИХ ПРОЦЕСІВ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

У статті розглянуто широко використовувані в термінології назви предметних процесів (potina actionis) на -ння, -ття та їхні аналоги в російській і польській мовах. Установлено відмінності щодо успадковування дієслівної категорії виду, на які треба зважати, розробляючи фахові тексти.

Ключові слова: назви предметних процесів на -ння, -ття, дієслівна категорія виду.

Фахова мова — це природна мова, що має певні обмеження, одним з яких, на нашу думку, є вимога однозначної відповідності терміна поняттю. Щоб виконати цю вимогу, терміни зазвичай утворюють за найпродуктивнішими моделями, однією з яких є **віддієслівні іменники** на **-ння, -ття** для передавання предметних процесів¹. Такі похідні із семантико-граматичного погляду іменники посідають у структурі мови особливе місце як засіб конденсування тексту, виступаючи семантичним еквівалентом цілих висловів [З: 50], оскільки подібно до предикатів описують ситуації. Розробникам українських фахових текстів потрібно подавати ту саму ситуацію у двох ракурсах: або як цілісну, або як нецілісну. Таку змогу їм надає граматична категорія виду [З: 224].

Усі мовознавці погоджуються з тим, що віддієслівні іменники, посідаючи проміжне місце між дієсловом та іменником, поєднують їхні се-

¹ Тут і далі, відповідно до класичних робіт Д. С. Лотте [7: 29] та Т. С. Канделаки [4: 54], категорію понять позамовної дійсності позначаємо терміном **процес**, що збігається із загальнофілософською категорією **процес** (яка описує послідовне змінювання/змінення предметів і явищ позамовної дійсності в часі), а також з поняттям **процес** як категорійною ознакою, властивою всім дієсловам.

мантичні та граматичні властивості. Проте в сучасному українському мовознавстві немає єдиного погляду на це поєднання, особливо щодо успадкування граматичного значення виду. Одні мовознавці вважають, що «категорія виду в девербативах² значною мірою нейтралізована й позбавлена статусу граматичної категорії» [11: 79] (у цій і наступних цитатах наше виділення — М. Г.). Другі зазначають, що «у результаті дослідження нами засвідчено факт збереження у семантичній структурі девербативів, що виникли в процесі транспозиції, не лише лексичного значення мотивуючого дієслова, а й граматичного значення виду поряд із набуттям нових категорійних значень... Однак стверджуючи факт існування цієї категорії в іменах дії, не слід ототожнювати її з дієслівною» [28: 83]. Треті зауважують, що внаслідок морфологічного переходу дієслова в іменник, останній зберігає «в децю модифікованому вигляді категорію виду» [3: 116]³. Усе це ускладнює практичне вживання віддієслівних іменників у фахових текстах, призводить до того, що автори з двох спільнокореневих іменників на **-ння**, **-ття** вибирають один, незалежно від того, від якого дієслова (недоконаного чи доконаного виду) його утворено, найчастіше — найкоротший, і позначають ним «і закінчену, і незакінчену дії», а «другий стає зайвим, бо дублює семантику першого» [10: 217], і поступово виходить із обігу.

Мета цієї статті — дослідити успадкування дієслівної категорії виду українськими назвами опредметнених процесів на **-ння**, **-ття** та порівняти це з аналогічними граматичними сутностями в сусідніх слов'янських мовах — російській та польській.

Місце назв опредметнених процесів серед віддієслівних іменників

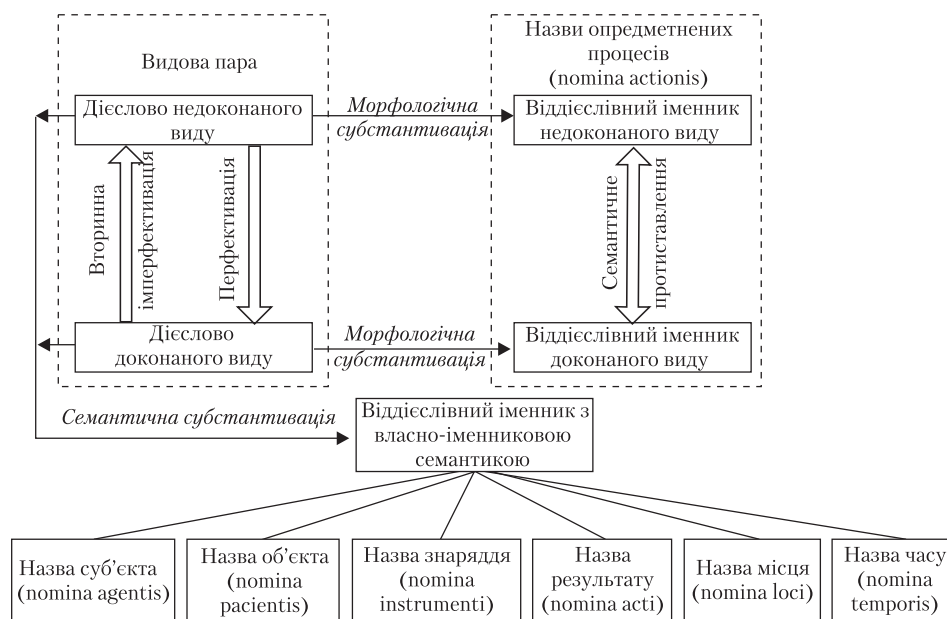
Є різні класифікації віддієслівних іменників за семантикою, у яких поділено або поєднано певні групи, а також вжито різну термінологію. Проте в них завжди в окрему групу виділяють іменники, що позначають опредметнені процеси (лат. *nomina actionis*). Далі називатимемо їх **назвами опредметнених процесів** (скорочено **НОП**).

НОП, на відміну від іменників інших груп, є результатом морфологічної субстантиваци⁴, тобто морфологічного переходу дієслова в іменник [3: 115-116] (рис.). Поєднуючи властивості як іменника, так і дієслова, вони демонструють взаємодію цих властивостей. **НОП** набувають формального категорійного значення граматичної предметності, що виражається в таких їхніх іменникових властивостях:

² Термін **девербатив** багатозначний. У широкому розумінні **девербатив** — це будь-яке слово, утворене від дієслова (www.kroka.ru/html/d/deverbativ.html). У багатьох працях, зокрема в [28: 83; 8: 7], цей термін уживають у вузькому значенні, що об'єднує лише віддієслівні іменники. У деяких працях, напр. [11: 75], **девербатив** визначено ще вужче — як віддієслівний іменник, який «використовується в мові для опосередкованої назви дії».

³ І.Р. Вихованець писав: «у сфері іменника видове протиставлення **іноді затемнюється і набуває нерозчленованості**» [2: 103]. З цього можна зробити висновок, що в одних випадках маємо чітке видове протиставлення, у других — часткове протиставлення, а в третіх — повну нейтралізацію значення виду.

⁴ Тут і нижче термін **субстантиваци** вжито на позначення різновиду **транспозиції** [22: 692].

Творення видових пар дієслів та віддієслівних іменників

1) **синтаксичних** — **НОП** виконують у реченні функції підмета, іменної частини складеного присудка, додатка, неузгодженого означення та обставини і можуть мати при собі означення;

2) **морфологічних** — їм властиві граматичні значення роду, числа та відмінка.

Водночас **НОП** виражають **семантику дієслів**, від яких їх утворено, а також успадковують деякі їхні граматичні властивості [3: 48, 116].

Усі інші групи віддієслівних іменників (рис.) є результатом семантичної субстантивізації, унаслідок якої вони повністю втрачають граматичні властивості дієслів і стають іменниками за всіма трьома параметрами: **синтаксичним**, **морфологічним** і **семантичним**, тобто набувають семантики реальної предметності [3: 115-116].

У певній мові **вид** стає **граматичною категорією** для **НОП**, якщо одночасно дотримано такі чотири умови [18]:

1. Категорія виду склалася в самому дієслові;
2. У **НОП** зберігається вся основа дієслова, від якого їх утворено;
3. Від дієслів, що входять до видової пари, регулярно утворюються парні **НОП**;

4. Найвний семантичний паралелізм **НОП**, утворених від різних членів видової пари дієслова, тобто допустимо їх уживати в тих самих конструкціях⁵.

⁵ Семантичний паралелізм **НОП** не виключає можливості набування одним з цих іменників інших значень (результату, місця тощо), тобто появи додаткових лексико-граматичних варіантів з предметним значенням, які в цій статті не розглядаємо.

Розгляньмо дотримання цих умов в українській, російській та польській мовах.

Назви опредметнених процесів на **-ння, -ття** в українській мові

1. Категорія виду в українській мові в склалася в самому дієслові: граматичне значення виду притаманне всім дієсловам в будь-якій їх формі [26: 71].

2. У **НОП** зазвичай зберігається вся дієслівна основа, а в деяких випадках дієслівні суфікси (переважно це пов'язано з наголосом) замінюються на транспозиційні суфікси **-ен'н'-**, **-єн'н'-**. Про це свідчать правила творення **НОП**, подані в табл. 1, побудованій за даними, запозиченими з [23, § 22, п. 5; 5: 50-51].

Таблиця 1. Правила творення **НОП** на **-ння, -ття**

Суфікс дієслова або різновид кореня	Віддієслівні іменники на:	Приклади творення
-а- (-я- , -ва- , -ува- , -юва- , -ов- + -ува-)	-ання (-яння , -вання , -ування , -ювання , -овування)	спостерігати → спостерігання; розсіяти → розсіяння; зливати → зливання; закручувати → закручування; накреслювати → накреслювання; підпорядковувати → підпорядковування
наголошений -і-	наголошений -їння та/або ненаголошений -єння *	захворіти → захворіння; сидіти → сидіння, сидження
наголошений -і-	наголошений -їння та/або ненаголошений -єння	гноїти → гноїння, гноєння; труїти → труїння; отруїти → отруєння
наголошений -и-	наголошений -їння та/або ненаголошений -єння	варити → варіння**; ходити → ходіння, ходження; носити → ношення, носіння; хрестити → хрещення
з коренем на голосну без суфіксів (окрім суфікса -ти)	-ття та для дієслів з основою на -оло- , -оро- паралельна форма на -єння	злити → злиття; розбити → розбиття; колоти → колоття, колєння***; пороти → пороття, порєння
з коренем на приголосну без суфіксів (окрім суфікса -ти)	-єння (-єння)	спостерегти → спостереження; внести → внієєння; завести → заведєєння
відмінні від зазначених вище		гоїти → гоєєння; натягнути → натягнєєння; напружити → напружєєння

* Згідно з [16: 15] «в іменниках на **-ння** від дієслів і буває звичайно тільки під наголосом, а без наголосу **-єння**». ** У парах **варіння** – **варєєння**, **значіння** – **значєєння** перші іменники є **НОП**, а другі – назви результату [20: 57]. *** Від дієслів з основою інфінітива на **-оло-**, **-оро-** утворюються паралельні форми як пасивних дієприкметників на **-ний**, **-тий** [23, § 84], так і віддієслівних іменників на **-ття** та **-єння**.

3. Українські **НОП** на **-ння, -ття** регулярно утворюються від обох дієслів, що входять до видової пари. Це зафіксовано в словниках української мови, зокрема в Російсько-українському словнику за ред. А. Кримського та С. Єфремова [13], інших словниках «золотого десятиріччя», Словнику української мови [19], сучасних загальномовних та термінологічних словниках. Регулярність та системність творення **НОП** від суфіксальних видових пар можна наочно довести, якщо побудувати, використовуючи дані [3: 227], таблицю моделей творення видових пар вторинною імперфективацією (рис.) та доповнити цю таблицю похідними від цих дієслів **НОП** (табл. 2). Так само регулярно утворюються **НОП** від дієслів префіксальної видової пари, що є результатом перфективації (рис.):

писати//написати → писання//написання;

труїти//отруїти → труїння//отруєння.

Окремі іменники, у яких раніше не було потреби, з'являються тепер для найменування нових понять та у зв'язку з тенденцією до деталізування, нюансування наявних. Трапляються лише поодинокі винятки, зумовлені неможливістю утворення віддієслівних іменників від певних дієслів, їхньою немілозвучністю тощо. Проте такі винятки лише підтверджують правила.

Таблиця 2. Моделі суфіксального творення видових пар дієслів та **НОП**

Суфікс дієслова ДВ I або різновид кореня	Суфікс дієслова НДВ II	Приклади творення видових пар дієслів вторинною імперфективацією	Приклади НОП , утворених від дієслів видової пари (доконаного виду та недоконаного виду)
-и-	-ува- (-юва-)	закру <u>ти</u> ти → закру <u>чу</u> вати; накрес <u>ли</u> ти → накрес <u>лю</u> вати	закру <u>че</u> ння ↔ закру <u>чу</u> вання; накрес <u>ле</u> ння ↔ накрес <u>лю</u> вання
-і- (-ї-)	-ува- (-юва-)	захвор <u>і</u> ти → захвор <u>ю</u> вати; потро <u>ї</u> ти → потро <u>ю</u> вати	захвор <u>і</u> ння ↔ захвор <u>ю</u> вання; потро <u>є</u> ння ↔ потро <u>ю</u> вання
-а- (-я-)	-ува- (-юва-)	підпис <u>а</u> ти → підпис <u>у</u> вати; розсі <u>я</u> ти → розсі <u>ю</u> вати	підпис <u>а</u> ння ↔ підпис <u>у</u> вання; розсі <u>я</u> ння ↔ розсі <u>ю</u> вання
-ува- (-юва-)	-ов- + -ува-	підпорядку <u>в</u> ати → підпорядку <u>ю</u> вати; підмалу <u>в</u> ати → підмалу <u>ю</u> вати	підпорядку <u>в</u> ання ↔ підпорядку <u>ю</u> вання; підмалу <u>в</u> ання ↔ підмалу <u>ю</u> вання
корінь на голосну без суфіксів (окрім суфікса -ти)	-ва-	зл <u>и</u> ти → зл <u>ив</u> ати; розб <u>и</u> ти → розб <u>ив</u> ати	зл <u>и</u> ття ↔ зл <u>ив</u> ання; розб <u>и</u> ття ↔ розб <u>ив</u> ання
корінь на приголосну без суфіксів (окрім суфікса -ти)	-а- -и-	спостере <u>г</u> ти → спостере <u>гі</u> ати; вин <u>е</u> сти → вин <u>о</u> сити; зав <u>е</u> сти → зав <u>о</u> дити	спостере <u>ж</u> ення ↔ спостере <u>гі</u> ання; вин <u>е</u> сення ↔ вино <u>ш</u> ення; зав <u>е</u> дення ↔ зав <u>о</u> дження

4. **НОП**, утворені від різних членів видової пари дієслова, досить послідовно зберігають семантичне протиставлення (рис.), тобто мають тотожну семантику і розрізняються так само, як члени видової пари. Пор.:

Підписування — Дія за знач. *підписувати*.

Підписання — Дія за знач. *підписати*.

Труїння — Дія за знач. *труїти*.

Отруєння — Дія і стан за знач. *отруїти* і *отруїтися* [1: 867, 961, 1482].

Відсутність деяких іменників у багатьох сучасних словниках не свідчить про відсутність таких слів в українській мові взагалі. Наприклад, у [24: 116] подано видову пару **запобігати**//**запобігти** і лише один віддієслівний іменник **запобігання**. Те саме спостерігаємо і в інших сучасних словниках, хоч у [19 III: 268] зафіксовано з посиланням на твір І. Франка іменник **запобіження**, утворений від **запобігти** за тією самою моделлю, що й **спостереження** від **спостерегти** (див. табл. 1). Іменник **запобіження** є також в [1: 414]. На сайті Верховної Ради <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> станом на 05.01.2010 року в нормативно-правових актах України 523 рази вжито термін **запобігання** і жодного разу — **запобіження**. Можливо, це зумовлено відсутністю іменника **запобіження** в багатьох найпоширеніших словниках. Уживаючи форми для **запобігання** (з метою **запобігання**), фактично кажуть про кількарізність (*щоб запобігати*), що іноді відповідає суті. Проте в інших випадках потрібно передати одноразовість (*щоб запобігти*), і тоді треба було б ужити саме іменник **запобіження**. До речі, у [13] як відповідник російського **предотвращение чего** подано пару іменників **запобігання**//**запобіження**.

Усе викладене вище свідчить про те, що українські **НОП** на **-ння**, **-ття** зберігають не лише семантику вихідного дієслова, від якого їх утворено, а й успадковують його граматичну категорію виду [3: 48, 116, 148, 287]. Про це писали ще словникарі «золотого десятиліття»: *«недоконану та доконану форму мають в українській мові також і дієслівні речівники»* (сучасною термінологією — іменники) [27: переднє слово]. Зважаючи на це, на рис. для різновидів **НОП** замість довгих словосполук **іменник, утворений від дієслова недоконаного (доконаного) виду** вжито коротшу назву — **віддієслівний іменник недоконаного (доконаного) виду**⁶.

Назви опредметнених процесів на **-ние**, **-тие** в російській мові

Проблему виду у російських віддієслівних іменників завжди визнавали досить складною. Багато дослідників дотримується думки, що

⁶ У своєму листі-відповіді на запит (<http://www.msu.kharkov.ua/tc/ofic/morf.html>) І. Вихованець та К. Городенська зазначили, що *«терміни "віддієслівний іменник недоконаного виду" і "віддієслівний іменник доконаного виду", хоч тепер вони для користувачів звучать якоюсь мірою незвично, варто запроваджувати»*.

Таблиця 3. Протиставлення іменників на *-ние, -тие*, утворених від дієслів недокона-ного і доконаного виду, в російській мові XVIII століття

Іменники на <i>-ние, -тие</i> , утворені від дієслів недоконаного виду	Іменники на <i>-ние, -тие</i> , утворені від дієслів доконаного виду
Белая глина, годная для делания фарфора.	Пахта, юрга – остаток по сделанию из молока масла.
Прогуливанье по берегу было в моде...	...И пошла на час для прогулянья в лес.
...излишнее время тратят они на собира-ние трав.	По собрании суда и по представлении челобитчика и истца извозчик объявил...
Вошедши, он под видом ловления курицы высматривал затворы.	Каин просил его, чтоб дозволил войти в огород для поймания залетевшей туда курицы.

з кінця XVII до початку XIX століття російські **НОП** (рос. *имена действия*) виражали граматичну категорію виду не менш чітко, ніж дієслова [9; 18].

У цей період у російській мові остаточно склалася категорія виду дієслів, набули високої продуктивності всі словотвірні моделі, особливо активізувалися форми так званої вторинної імперфективації на *-ива-/-ыва-* (*передельвание, зачитывание*). Приклади, подані в табл. 3, узяті з роботи [18], наочно доводять, що тогочасні російські **НОП** на *-ние, -тие* виражали видові значення тими самими засобами, що й дієслова – за допомогою префіксів, суфіксів, чергування та су-плетивних основ.

Зважаючи на це, не дивно, що у виданій 1831 року «Русской грам-матике Александра Востокова...» зазначено, що у віддієслівному імен-нику втрачається означення часу теперішнього і минулого, але зберіга-ється вид дієслова [14: § 75].

У наступний період розвитку російської мови сталися такі зміни [8: 20; 9; 18]:

– віддієслівні іменники перестали регулярно утворювати від основ, що розрізняються за видом, наприклад, є *очищение* і *решение*, але немає слів *очищание* та *решание*;

– почали виходити з ужитку паралельні утворення, зафіксовані в словниках, наприклад, зникло *восхищение*, проте залишилося *восхи-щение*;

– порушився семантичний паралелізм формально співвідносних **НОП**, наприклад, *открывание двери* – *открытие выставки, рассмат-ривание картин* – *рассмотрение дела в суде, снятие одежды* – *сня-тие с работы*. У всіх цих прикладах іменник, утворений від дієслова недоконаного виду, позначає конкретні дії, тоді як утворений від діє-слова доконаного виду – абстрактні. І в цьому абстрактному значенні

не можна вжити «парний» іменник, тобто сучасною російською не можна сказати *открывание выставки, рассматривание дела в суде, снятие с работы*;

— активізувалася модель творення **НОП** на **-к-(а)**, яку вважали новацією російської мови серед інших слов'янських [20: 58] (*выборка, переделка, очистка, разработка*) і яка не зберігає суфікси, що є носіями інформації про вид дієслова. Отже, суфікс **-к-(а)** є універсальним стосовно виду, тобто російською можна однаково сказати *осуществит сборку і продолжат сборку* [12: 7].

Через це видова співвіднесеність **НОП** на **-ние/-тие** практично зруйнована. Відомий російський мовознавець О. М. Пешковський (1878–1933), порівнюючи пари: *прыжок і прыгание, лет і летание, опоздание і опаздывание*, зазначав, що «в одних із цих іменників ми знаходимо відтінок процесу, зібраного в «точку», в інших — процесу, розбитого на частини і внаслідок цього більш-менш тривалого». Однак «у сфері доконаного і недоконаного виду тут немає тієї точної парності, яка є в дієслові», і «самі значення тут завуальовані й невиразні» [9: 73].

У сучасному російському мовознавстві переважає думка про нездатність **НОП** на **-ние, -тие** виражати видову семантику, хоч деякі дослідники визнають наявність відтінків видових значень у парах *обуздание — обуздывание, обережение — оберегание, произнесение — произношение, приобретение — приобретение, чтение — прочтение, удвоение — удваивание*, що в сучасній російській мові є поодинокими винятками [18; 25]. Загалом же, як цілком справедливо констатують дослідники російської мови, «внаслідок нерегулярності формального вираження аспектуальність не набуває в іменнику статусу граматичної категорії» [12: 15].

Назви опредметнених процесів на **-ніє, -сіє** в польській мові⁷

Через регулярність творення у західнослов'янських мовах, зокрема в польській і чеській, **НОП** розглядають у парадигмі дієслова як субстантивні транспозити дієслова поряд з його атрибутивними та іншими формами. Так, у польській мові їх називають **rzeczownikowa forma czasownika** (укр. іменникова форма дієслова). Підставою для такої назви є формально виражений зв'язок з основою дієслова-мотиватора: у морфемній будові віддієслівного іменника залишається суфікс дієслівної основи, що відповідає певному виду. Зазвичай від кожного з членів дієслівної видової пари утворюється віддієслівний іменник, напр.:

nauczać (рос. *обучать*, укр. *навчати*) → **nauczanie** (рос. *обучение*, укр. *навчання*),

⁷ Усі подані в цьому підрозділі положення і приклади взято з праць [8: 19; 18; 25], які у свою чергу посилаються на дослідників польської мови Я.В. Мацюсович, Т. С. Тихомирову, О. Б. Ткаченка та інших.

nauczyć (рос. обучить, укр. навчити) → **nauczenie** (рос. обучение, укр. навчення і навчіння).

Отже, якщо російська мова має єдиний відповідник до обох польських іменників, то українська мова – три іменники **навчання**//**навчення** і **навчіння**, зафіксовані ще в російсько-українському академічному словнику за редакцією А. Кримського та С. Єфремова [13]. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [1: 706] слово **навчення** подано як термін етології – науки, яка вивчає особливості поведінки організмів у всіх її проявах, а іменника **навчіння** зовсім немає.

Іменники на **-nie, -cie** (фонетично {-н'є, -ч'є}) в польській мові потенційно можливі від будь-якого дієслова, окрім модальних **chcieć** (укр. *хотіти*), **moć** (укр. *могти*), **musieć** (укр. *мусити*), **woleć** (укр. *воліти*) тощо. Вони вільно виражають категорію виду, про що свідчать приклади, подані в табл. 4.

На основі цієї таблиці можна зробити висновок, що в польській мові послідовно утворюються пари **НОП**, члени яких протиставлені один одному так само, як і дієслова. Напр.,

zamykać//zamknąć → **zamykanie//zamknięcie**;

porywać//porwać → **porywanie//porwanie**;

zjadać//zjeść → **zjadanie//zjedzenie**;

bić//pobić → **bicie//pobicie**.

У перекладних словниках **НОП** на **-nie, -cie**, як і дієприслівники, подають обмежено, переважно ті, що набули самостійного лексичного значення.

Порівняння дієслівних рис **НОП** в українській, російській та польській мовах

Табл. 4 дає наочний матеріал для порівняння **НОП** у трьох слов'янських мовах. У російській мові наявні поодинокі пари спільнокореневих віддієслівних іменників на **-ние, -тие** (**закрывание** і **закрытие, съедание** і **съедение**), проте послідовно їх не розрізняють за видовою ознакою. Переважно один віддієслівний іменник презентує доконаний і недоконаний вид. На це треба зважати, перекладаючи російською мовою синтаксичні конструкції з польськими **НОП** на **-nie, -cie**. Ю. М. Федорова, проаналізувавши способи перекладання російською 663 польських **НОП** на **-nie, -cie**, установила, що тільки в 47,4 % їх перекладено російськими **НОП** на **-ние, -тие**, а в 52,6 % випадках обрано інші засоби (віддієслівні іменники не на **-ние, -тие**, інфінітив, дієприкметник, дієприслівник, особові форми дієслова) [25: 14, 15].

Українська мова має видові пари віддієслівних іменників **закривання**//**закриття** (**зачиняння***//**зачинення**), **викрадання**//**викрадення**, **з'їдання**//**з'їдення***, **биття**//**побиття** (слова, позначені зірочкою, зафіксовано в [13]). Проте в багатьох випадках для української мови

Таблиця 4. Протиставлення НОП на **-nie, -cie**, утворених від дієслів недоконаного і доконаного виду, в польській мові

НОП на -nie, -cie , утворені від дієслів недоконаного виду	НОП на -nie, -cie , утворені від дієслів доконаного виду
пол. ...po czym kłapnęła zuchwą z trzaskiem przypominającym zamykanie skrzyni. рос. ... <i>после щелкнула челюстью с треском, напоминающим закрывание крышки железного сундука.</i> укр. <i>після цього клацнула щелепою з тріском, подібним до закривання (зачинання) скрині.</i>	пол. ...i wyszli śpiesząc się, by do odległej bramy Nomentańskiej dojść przed jej zamknięciem . рос. ... <i>и поспешили выйти, чтобы обратиться до Далеких Номентанских ворот... прежде, чем их закроют</i> укр. <i>і вишли, поспішаючи, аби дістатися до далекої Номентанської брами до її закриття (зачинення)</i>
пол. Co się stanie, jeśli pan tak dostoyny, jak Winicjusz, poniesie jakowu szwank przu poruwaniu dziewczicy? рос. <i>Что будет, ежели такой достойный господин, как Виниций, потерпит неудачу при похищении девушки?</i> укр. <i>Що станеться, якщо такий шляхетний пан, як Вініцій, зазнає поразки, викрадаючи дівчину?</i>	пол. Winicjusz tłumaczył jej, iż o jej porwaniu dowiedział się od samego Aulusa. рос. <i>Виниций объяснял ей, что о её похищении он узнал от Авла.</i> укр. <i>Вініцій пояснив їй, що про її викрадення він сам дізнався від Авла.</i>
пол. ...mam nadzieję, przekonać, żeby rzucił ten swój dziki zwyczaj zjadania ludzi рос. ... <i>надеюсь убедить его, чтобы бросил свою дикую привычку ест людей.</i> укр. <i>...сподіваюсь переконати його кинути свою дикую звичку їсти людей.</i>	пол. Wybrani na zjedzenie tańczyli dziki taniec radości,... рос. <i>избранные на съедение исполняли дикий танец радости...</i> укр. <i>обрані на поталу танцювали дикий танець радості...</i>
пол. Marynarze, którzy wzięli się do bicia , śmierzdli piwem, jak jego ojciec. рос. <i>От матросов, которые принялись избивать его, пахло пивом, точь-в-точь как от отца.</i> укр. <i>Моряки, які заходилися його бити, смерділи пивом, як і його батько.</i>	пол. U nas po takim pobiciu leży się dzień, wy delikatniejsi,... рос. <i>У нас после такого избиения один день лежат пластом, а ты послабей,...;</i> укр. <i>У нас після такого побиття день лежать, а ви слабкіші будете</i>

природніше використовувати дієслівні конструкції: інфінітив, дієприкметник, як це зроблено в табл. 4, або особові форми дієслова⁸.

⁸ Польська дослідниця Діана Вечорек, вивчаючи українське дієслово, виявила таке явище, як "одієслівлювання", розуміючи під ним органічну здатність українців все бачити в динаміці, русі й передавати це дієсловом. Інтуїтивним поштовхом до цього став для неї переклад українською мовою заголовка роману Я. Парандовського "Niebo w płomieniach". Цю іменникову модель збережено в російському перекладі – "Небо в огнях". Однак перекладач-українець пішов іншим шляхом: він дав творові дієслівну назву – "Небо пломеніє"» (Цитовано за [15: 96-97]).

Ю.М. Федорова спостерегла також, що російські **НОП** на **-ние, -тие** та польські **НОП** на **-nie, -cie** розрізняються за змістом поняття: польські завдяки збереженню ряду стійких та регулярних дієслівних рис (зокрема й виду) виражають **предметну сутність у становленні**, а російські — через нейтралізацію деяких ознак дії — **дію як предмет, дію в статистиці** [25: 12-13].

Проаналізувавши праці російських дослідників, авторка зазначила, що «*процесові значення в російських назвах дії на -ние, -тие можуть виявлятися тоді, коли вони поєднуються зі словами з яскраво вираженим процесовим значенням (акт, акция, действие, процесс, состояни-ние); сполучаються з дієсловами, що вказують на фазовість дії (занняться, приступить, продолжить, прекратить), на змінювання характеру перебігу дії, на ухилення від здійснювання процесу (избе-гать, отговориться) тощо; ... посідають синтаксичну позицію обставини мети, засобу, причини дії, часу*» [25: 13]. На цій підставі можна зробити висновок, що саме це є однією з причин, чому в російських фахових текстах переважають конструкції з розщепленими присудками — дієслівні компоненти вводять, щоб передати видові значення, які не можуть виразити самі російські **НОП**.

Українські **НОП** на **-ння, -ття** зберігають низку стійких та регулярних дієслівних рис (зокрема й граматичне значення виду), тобто можуть передавати два погляди на ту саму ситуацію (цілісний і нецілісний). Тому дуже важливо їх правильно вживати. Ще 1924 року В. Сімович у праці «На теми мови» привертая увагу до неправильного вживання іменників на **-ння**: «*...у нас частенько сплутують substantiva verbalia, утворені з доконаних дієслів, із оддієслівними йменниками, витвореними з недоконаних, та ще до того наворотових, і здебільшого вживають їх у доконаній формі, напр.: институт має завдання дослідження (досліджування — а то й просто: має за завдання досліджувати) та вивчення (виучування — виучувати) книгознавства; завдання полягає у складенні (складанні, а власне: завдання його — складати...) наукових бібліографій по різних галузях знання (із різних...) та виданні (видаванні, власне — видавати) відповідних праць...*» (цитуємо за передрукованим фрагментом [17: 25]).

На жаль, щоб наблизити українську мову до російської, протягом багатьох років в українських середніх і вищих навчальних закладах не розмежовували за видовою ознакою спільнокореневі іменники. Ось що пише з цього приводу провідний український термінолог О. Кочерга «*Позначання завершених та незавершених дій та процесів однаковими іменниками, вилучення коротких безсуфіксових іменників та запровадження в цій функції іменників жіночого роду на -ка, -ча призвело до того, що ми й досі не можемо позбутися покручів типу обробка (хоча маємо обробляння//оброблення на позначення дії та обрїб на позначення наслідку), розробка (замість розробляння//розроблення), передача (замість передавання//передання) тощо*» [6: 101].

Висновки:

1. В українській мові є численна група **НОП** (nomina actionis) на **-ння, -ття**, що передають значення опредметнених процесів, зберігають суфікси та префікси дієслівної основи, які слугують формальними показниками належності іменника до певного виду.

2. Регулярність їхнього творення зафіксовано у словниках української мови, зокрема в словниках «золотого десятиріччя», деяких сучасних загальномовних і термінологічних словниках. Відсутність певних членів видової пари іменників у сучасних словниках не свідчить про їхню відсутність в українській мові загалом (часто на них можна натрапити у творах класиків української літератури, старих словниках тощо). Деякі видові форми, у яких раніше не було потреби, з'являються тепер у зв'язку з появою нових понять та з тенденцією до деталізування, нюансування наявних. Трапляються поодинокі винятки, що є наслідком неможливості утворення віддієслівних іменників від певних дієслів, їхньої немилозвучності тощо.

3. Українські **НОП** на **-ння, -ття**, утворені від дієслівної видової пари, семантично протиставлені одна одній так само, як дієслова у видовій парі.

4. Із дієслівних граматичних категорій українські **НОП** на **-ння, -ття** зберігають лише категорію виду твірного дієслова, тому для цієї групи іменників **вид є граматичною категорією**.

5. У сучасній російській мові видова співвіднесеність **НОП** (рос. имена действия) на **-ние, -тие** зруйнована — віддієслівні іменники утворюються зазвичай лише від одного члена видової пари, переважно доконаного виду. Унаслідок нерегулярності формального вираження аспектуальності **не набуває у російських НОП статусу граматичної категорії**. Видова співвіднесеність російських **НОП** на **-ние, -тие** може виявлятися лише тоді, коли вони поєднуються зі словами, що мають процесове значення.

6. Польські **НОП** (**rzeczownikowa forma czasownika**) зберігають формальний зв'язок з основою дієслова-мотиватора, до того ж зазвичай від кожного з членів дієслівної видової пари переважно утворюється іменник. Такі іменники протиставлені один одному так само, як відповідні дієслова видової пари.

7. Порівняння дієслівних рис українських **НОП** на **-ння, -ття** з відповідними російськими та польськими переконливо доводить, що українські і польські **НОП** завдяки успадковуванню категорії виду можуть передавати ситуацію як цілісну або нецілісну, тоді як сучасні російські **НОП** через нейтралізацію видових ознак втратили таку здатність. На це треба зважати, розробляючи фахові тексти або перекладаючи їх українською або з української.

Автор вважає своїм приємним обов'язком подякувати докторові філологічних наук Є. Карпіловській за плідне обговорення проблем, яким присвячена стаття, цінні зауваги та пропозиції, які дали змогу істотно поліпшити текст.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
2. *Вихованець І. Р.* Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець; АН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Відп. ред. К. Г. Городенська. — К.: Наук. думка, 1988. — 256 с.
3. *Вихованець І., Городенська К.* Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. — К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — 400 с.
4. *Канделаки Т. Л.* Системы научных понятий и системы терминов / Т. Л. Канделаки // Вопросы разработки механизированной информационно-поисковой системы. — М.: НИИТЭХИМ, 1965. — Вып. 3. — С. 51-90.
5. *Козир Є., Моргунок В.* Проблеми назовництва щодо процесу та наслідку процесу // Вісник: Проблеми української термінології. Матеріали 6-ї міжнародної наукової конференції. — Львів: Вид-во ДУ «Львівська політехніка», 2000, — № 402. — С. 50-54.
6. *Кочерга О.* Мовознавчі репресії 1933 року / О. Кочерга // Часопис «Ї», 2004. — № 35. — С. 96-105. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n35texts/kocherha.htm>
7. *Лотте Д. С.* Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. / Д. С. Лотте — М.: изд-во АН СССР, 1961. — 158 с.
8. *Миронов Д.* Глагольность в сфере имен: к проблеме семантического описания девербативов (на материале русского языка): Дис. на соиск. уч. степ. д-ра фил. по рус. филол. / Д. Миронов. — Таллинн, Изд-во Таллинского ун-та, 2008. — 98 с. — Режим доступу: <http://e-ait.tlulib.ee/118/1/miron556742a5fdf2076072bf29a05b78fe24.pdf>
9. *Пазельская А.Г.* Аспектуальность и русские предикатные имена / А.Г. Пазельская // Вопросы языкознания, 2003. — № 4. — С. 72-90 — Режим доступа: http://files.istorichka.ru/FTP/Periodika/Voprosy_Jazykoznanija/2003/2003_4.pdf
10. *Пілецький В.* Назви опредметнених дій у науково-технічній термінології. // Вісник: Проблеми української термінології. — Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2002. — № 453. — С. 215-221.
11. *Пономаренко К.* Девербатив у семантико-синтаксичній структурі речення / К. Пономаренко // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. — Т. 22 — Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім. — 2008. — с. 73-87. — Режим доступу: <http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/visnyk22.pdf>
12. *Пчелінцева О. Е.* Аспектуальність у структурі віддієслівних імен дії у російській мові: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова» / О.Е. Пчелінцева; Київ. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 1999. — 17 с. — Режим доступу: <http://avtoreferat.net/content/view/10618/66/>
13. Російсько-український словник (1924-33) / За ред. А. Кримського та С. Єфремова. Електронна версія, 2007 — Режим доступу: <http://r2u.org.ua/>
14. Русская грамматика Александра Востокова по начертанию его же сокращенной Грамматика полное изложение // СанктПетербург, в Типографии И. Глазунова, 1831. — 408 с.
15. *Сербенська О. А., Волощак М. Й.* Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. — К.: Вид. центр «Просвіта», 2001. — 204 с.
16. *Синявський О.* Норми української літературної мови. — Л.: Українське видавництво, 1941. — 363 с.
17. *Сімович В.* Про «москвофільство» в українській мові / В. Сімович // Урок української. — 2001. — № 8. — С. 20-26
18. *Скоплев А. А.* Репрезентация глагольных категорий в существительных в славянских языках / А. А. Скоплев // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. — К.; Ніжин, 2006. — Вип. XI. — С. 134-141. — Режим доступу: http://www.bdpu.org/scientific_published/akt_probl_sl_filol-11/22.doc
19. Словник української мови: В 11 тт. / Ред. кол. І. К. Білодід та ін. — К.: Наук. думка, 1970-1980.
20. Сопоставительная грамматика русского и украинского языков / Г. Д. Басова, А. В. Качура, А. В. Кихно и др. Отв. ред. Н. Г. Озерова. — К.: Наук. думка, 2003. — 534 с. (Проект «Наук. книга»). — Режим доступу: <http://depositfiles.com/ru/files/90zinf3rn>

21. *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV — XVIII ст.: У 2 тт. / Є. Тимченко. Підготували до видання В. В. Німчук та Г. І. Лиса — Київ — Нью-Йорк, 2002–2003.
22. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та інші. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Укр. енцикл., 2004. — 824 с.
23. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови. — К.: Наук. думка, 2007. — 288 с.
24. Українсько-російський словник (сфера ділового спілкування) / Уклад.: О. О. Тараненко, В. М. Брицин. — К.: Пожінформтехніка, 2000. — 448 с.
25. *Федорова Ю. Н.* Семантика глагольного имени в польском и русском языках: автореф. дис... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 “Теория языка” / Ю. Н. Федорова; Перм. госун-т. — Пермь, 2006. — 18 с. — Режим доступу: www.psu.ru/psu/files/4966/0006.doc
26. *Шевченко Л. Ю., Різун В. В., Лисенко Ю. В.* Сучасна українська мова: Довідник / За ред. О. Д. Пономаріва. — К.: Либідь, 1996. — 320 с.
27. *Шелудько І., Садовський Т.* Словник технічної термінології (загальний). (Проект) / Матеріали до української термінології та номенклатури. Т. 10. УАН.ІУНМ. Технічний Відділ. — К.: ДВУ, 1928. — 334 с.
28. *Ярмоленко Г.А.* Категорійне значення виду в семантичній структурі *nomina agentis* / Г.А. Ярмоленко // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград, 2001. — Вип. 31. — С. 83-85. — Режим доступу: http://www.kspu.kr.ua/download/nauk_zapiski/2001_vipusk_31_zamovlennya_1967.pdf

Mykhailo Ginzburg (Kharkiv)

SPECIFIC CONTRASTING OF VERBAL NOUNS ON DENOTATION OF OBJECTIFIED PROCESSES IN SLAVIC LANGUAGES

The article deals with the terminology commonly used names of objectified processes (*nomina actionis*) ended on **-nnya**, **-ttya** and their counterparts in the Russian and Polish languages. Their differences on derived verbal category type, which must be taken into account in developing professional texts, are determined.

Key words: names of objectified processes on **-nnya**, **-ttya**, verbal category type.

УДК 811.161.2'367

Світлана Харченко (Київ)

ПРОБЛЕМА ДІЄСЛІВНОГО ЗВ'ЯЗКОВОГО КОМПОНЕНТА БУТИ У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ З ПРЕДИКАТИВОМ НА **-НО**, **-ТО**

У статті зреферовано основні підходи до розв'язання проблеми вживання дієслівного зв'язкового компонента **бути** у структурі речення з предикативом на **-но**, **-то**. Визначено чинники, що впливають на можливість/неможливість використання **було/буде** з предикативом на **-но**, **-то**.

Ключові слова: предикатив на **-но**, **-то**, дієслівна зв'язка, нормативність.

Час від часу в коло наукових зацікавлень мовознавців потрапляють синтаксичні конструкції з предикативом на **-но**, **-то**, які вважають одним із національних синтаксичних ідентифікаторів української мови. Ці предикативи розглядали як засіб експлікації головного члена односкладного безособового речення [2; 13], як національний еквівалент конструкцій з предикативними пасивними дієприкметниками та як нормативну безсуб'єктну форму замість пасивних двокомпонентних синтаксичних конструкцій у правничій мові [34]. Особливо дискусійним виявилось питання про можливість/неможливість уживання орудного суб'єктного у структурі речення з предикативом на **-но**, **-то** [9; 24; 26; 38].

Мета цієї статті — з'ясувати нормативність уживання в структурі речення зв'язкового компонента **бути** (у формах середнього роду однини минулого часу і 3-ої особи однини майбутнього часу) з предикативом на **-но**, **-то**, визначити чинники, що зумовлюють нормативні аспекти їх використання.

У 1928 р. М. Сулима писав: «До синтаксичних явищ треба ставитися якнайуважливіше та якнайобережніше, бо це ж — архітектура мовна. Нормування тих явищ — справа не короткого часу...» [35: 140]. Ця думка стала ніби пророчою, адже донині низка питань українського

© С.В. ХАРЧЕНКО, 2011

синтаксису потребує якнайважливішого, щонайретьельнішого і щонайглибшого опрацювання.

Серед проблем сучасного українського синтаксису, які потребують розв'язання, і проблема дієслівного зв'язкового компонента **бути** в структурі речення з предикативом на **-но, -то**. Вона не нова в українському мовознавстві. Навколо неї час від часу точаться дискусії, проте однозначно її досі не розв'язано.

У вивченні цієї проблеми сформувалися три основні підходи:

1. Категоричне заперечення можливості поєднання дієслівної зв'язки **бути** з предикативною формою на **-но, -то** (М. Гладкий [6; 7], П. Горещький [8], С. Дложевський [12], В. Сімович [31], С. Смеречинський [33], М. Сулима [35; 36], І. Шаля [8] О. Матвієнко [23], М. Затовканюк [16], Д. Вечорек [41] та інші).

2. Обмежене уживання дієслівної зв'язки **бути** з предикативом на **-но, -то**, що залежить від семантичної структури речення, комунікативних намірів мовця тощо (С. Бевзенко [1], Л. Булаховський [3], І. Петличний [28], В. Пугач [29] та інші).

3. Уживання дієслівної зв'язки **бути** з предикативом на **-но, -то** незалежно від формально-граматичної та семантичної структури речення – нормативне (М. Грунський [11], О. Ізюмов [18], Г. Сабалдир [11], О. Синявський [30], Г. Чирва [39] та інші).

Прихильники першого підходу, заперечуючи можливість уживання з предикативом на **-но, -то** форм минулого й майбутнього часу зв'язкового компонента **бути**, вважали таке поєднання порушенням синтаксичної норми української літературної мови.

М. Гладкий, узагальнюючи власні мовознавчі напрацювання, мовленнєву практику, досвід інших науковців, радив усім, хто користується українською мовою (а особливо письменникам), звернути особливу увагу на «властиві українській мові безпідметові звороти з присудковими дієприслівниками на -но, -то», які досить поширені й улюблені в народній мові, адже ці синтаксичні конструкції «справедливо вважають за найвищий ступінь так званих «безсуб'єктних речень» цілої європейської синтакси. Цінність їх є в тому, що вся увага наша скупчується на присудку, на вираженій у нім дії, і психічна енергія не відвертається ані на так званий «неправдивий підмет» речення, ані на «займенникові слівця» дійсні (французьке «оп», німецьке «тап») чи уявлювані («они» в російських конструкціях типу «человека убили») [6: 51]. Проте вважав помилковим уживання цих структур із дієслівною зв'язкою **було**.

М. Сулима також не погоджується зі вживанням дієслівної зв'язки **бути** (у формі середнього роду минулого та формі третьої особи майбутнього часу) при предикативах¹ на **-но, -то**, але не пояснює, чому він обрав саме таку позицію. Згодом дослідник подав деякі свої

¹ Для позначення предикативів на **-но, -то** М. Сулима використовував терміни «присудок», «дієслівна форма-присудок» [36: 78–81]. Докладніше про термінологічне найменування предикатива на **-но, -то** див. статтю Ю. Мелашенко [25].

міркування щодо цього: «Форми на *-но, -то* характеризують лише минулість; отже додаткове до них слівце *було* цілком зайве (бо й без *було* форма, напр., *сплюндровано* означає минулу чинність). А слівце *буде* просто недоречне й максимально дике при присудках на *-но* й *-то*» [36: 81]. Автор дуже негативно ставився до таких поєднань, вважаючи їх «українським невдалою контамінацією українського безпідметового речення з присудком на *-но, -то* і російських літературних зворотів типу *письмо написано (было, будет)*» [36: 82].

С. Смеречинський зазначав, що для безособових речень на віршець *Під білою березою козаченька вбито* не властиве при формах на *-но, -то* «помічне дієслово» *було, буде*, вживання його — це «безсумнівні впливи» інших мов [33: 12]. С. Дложевський доводив, що речення на зразок *Козаченька вбито* в українській літературній мові перфектні і не можуть у своєму складі мати дієвідмінних форм (*було, буде*), які суперечать їх природі [12: 288].

Таке поєднання згадані автори трактували як відхилення від норми, оскільки семантика минулого часу закладена в предикативних формах на *-но, -то* їхньою словотвірною структурою, адже ці форми за походженням пасивні дієприкметники минулого часу. Уживання поряд ще однієї граматичної форми зі значенням минулого часу вважали за мовну надлишковість, оскільки семантично й граматично дієслівна зв'язка *було* не навантажена. Поєднання дієслівної зв'язки *буде* з предикативною формою на *-но, -то* містить внутрішню логічну суперечність, бо в одній синтаксичній конструкції поєднують різновекторні граматичні форми — форми минулого і майбутнього часу².

Прихильники другого підходу фіксують вагання між уживанням / неживанням *було, буде* з предикативом на *-но, -то*.

Зокрема, С. Бевзенко у своїй розвідці «Спостереження над синтаксисом українських літописів XVII ст.», порівнюючи українську мову XVII ст. із сучасною, зазначає: «...це «було» могло виконувати, як і виконує в сучасній мові [виділення моє — С. Х.], ще й інші функції [надавати відтінок передминулого часу], зокрема воно могло посилювати повторюваність ознак безособової дії чи стану [1: 212].

Л. Булаховський констатує, що «пасивні звороти на *-но, -то* без службового дієслова минулого часу (*було*) найбільш звичайні [...] у випадках із результативним значенням речення, з констатацією виконання дії (або з запереченням виконання)» [3: 36].

І. Петличний вважає, що предикатив на *-но, -то* з дієсловом-зв'язкою і предикатив на *-но, -то* без дієслова-зв'язки неоднакові за своєю роллю і значенням у реченні. Вивчаючи мову художніх творів І. Франка на матеріалі безособових речень на *-но, -то*, автор окреслює деякі чинники, критерії, за якими пропонує визначати доцільність/не-

² Зауважимо, що 1951 року такий погляд назвуть націоналістичними намаганнями законсервувати безособові речення на *-но, -то* в їхньому первісному значенні [22: 66], а 1953 року — намаганнями прищепити неправильне розуміння цих форм [15: 13]

доцільність уживання дієслівного зв'язкового компонента *бути*³ в структурі речення з предикативом на *-но, -то*. Його варто уникати, якщо йдеться про здійснену в минулому дію, яка своїм результатом, наслідком існує в теперішньому, тобто йдеться про перфектне значення предикативної форми на *-но, -то*; якщо в реченні виражено інтеративну (повторювану) дію, що зменшує силу віднесення її в минуле і наближає до такої дії, яка нібито існує в момент розповіді; якщо для відтворення відповідних явищ життя автор не потребував поєднання дієслівної зв'язки і предикатива на *-но, -то*; якщо в структурі речення наявний відповідний темпоральний семантичний модифікатор [28: 27–29]. Дієслівна зв'язка *було*, на його думку, обов'язкова в структурі головного члена безособового речення, якщо потрібно передати абсолютно минулий час та якщо в автора є потреба увиразнити саме дію, процес, а не ефект від неї і для підкреслення часового моменту, а *буде* потрібне для перенесення дії в майбутнє [28: 28–29].

В. Пугач вважає, що актуалізацію *бути* зумовлено стилем авторської розповіді, бажанням автора відсторонитися від зображуваних подій та дійових осіб, а також наявністю дистанції між минулим і сучасним [29: 18].

Цитовані джерела виявляють, що умов для потреби вживання зв'язкового компонента *було/буде* обмежена кількість.

Прихильники третього підходу, як уже йшлося вище, обстоювали нормативність цих конструкцій.

О. Синявський, поділяючи погляди своїх опонентів щодо часового значення цих форм, уважав, що виражені ними присудки перебувають у дуже близьких семантичних зв'язках з присудками, вираженими дієслівними формами множини минулого часу, тому можуть уживатися з допоміжним дієсловом *було*, набуваючи значення передминулого часу [30: 202]. Він не надав розглядуваним формам особливого статусу, а називав їх звичайними дієсловами минулого часу, що також можуть мати в умовному способі значення майбутнього часу.

Поєднання дієслівної зв'язки *було/буде* з предикативом на *-но, -то* О. Синявський пояснює занепадом часовості в цих формах, який фіксує, крім того, жива мова [30: 203]. Однак він указує і на те, що «в діловій мові частенько було вживається у цих реченнях без потреби і безпідставно, тобто там, де присудки на *-но, -то* визначають просто минулий час і нема потреби на передминулий відтінок, як от напр: «після довгих дебатів було винесено резолюцію», де досить сказати «після довгих дебатів винесено резолюцію» [30: 202–203]. Науковець застерігає від безпідставного надуживання з предикативом на *-но, -то* зв'язкового компонента *було*, а критерієм визначення доцільності, умотивованості такого поєднання називає граматичний.

³ І. Петличний називає дієслівну зв'язку *бути* допоміжним дієсловом.

Потрібно наголосити на тому, що О. Курило змінювала свої погляди на можливість/неможливість поєднання дієслівної зв'язки **бути** з предикативом на **-но, -то**. У третьому виданні книги «Уваги до сучасної української літературної мови» авторка поділяє думку В. Сімовича про те, що українській мові невластиві «звороти з пасивними дієприслівниками та з помічними дієсловами *було, буде*» [21: 53]. Однак за кілька років у «Збірнику секції граматики української мови» О. Курило публікує велику за обсягом й опрацьованим матеріалом розвідку «Про українські безпідметові конструкції з присудковими дієприслівниками на -но, -то», у якій докладно із семантико-синтаксичного погляду розглядає ці конструкції. Вона пише: «В сучасній літературній мові безпідметові конструкції з присудковими дієприслівниками на -но, -то широкого собі здобули застосування без зв'язки було і з зв'язкою було, при чім значення обох цих конструкцій загалом розрізнене» [виділення моє – С. Х.]. І далі: «Присудковий дієприслівник з зв'язкою *буде* вживається на означення завершеності чинности (чи наслідку її) в майбутньому. Зв'язка *буде* буває при присудкових дієприслівниках доконаного виду з прямим предметом або без нього, в незалежному й залежному реченні. В народній мові ці конструкції мають незначне застосування. Ширше вживає конструкції з *буде*, виходячи з відповідних потреб, сучасне красне письменство, преса, канцелярська мова» [20: 14–15]. Отже, О. Курило вважає можливим уживання зв'язкового компонента **бути** з предикативом на **-но, -то**, проте не визначає умови такого вживання, не конкретизує контексти їх використання.

Протягом 20-х–початку 30-х рр. ХХ ст. дискусії щодо вживання з предикативними формами на **-но, -то** дієслівної зв'язки **бути** у формах минулого і майбутнього часу відбивали об'єктивний стан розвитку мови. Однак після 3 травня 1933 року, коли колегія НКО заслухала звіт комісії з перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній, цю проблему почали тлумачити однобоко.

У підручниках, навчальних посібниках поєднання зв'язкового компонента **бути** і предикативної форми на **-но, -то** визнане переважно нормативним (наприклад: у «Курсі сучасної української літературної мови» (Т. П. Синтаксис, 1951) за ред. Л. Булаховського; «Курсі сучасної української літературної мови. Ч. II. Синтаксис» Б. Кулика; «Українській мові» І. Ющука; «Сучасній українській діловій мові» М. Зубкова та ін.) [19; 22; 17; 40], хоч багато авторів це питання оминає.

У згаданому «Курсі...» за редакцією Л. Булаховського констатовано: «Коли є потреба показати абсолютно минулий час, при формі на **-но, -то** вживається допоміжне дієслово **було**; особливо яскраво втрата реального часового значення безособовою формою на **-но, -то** виявляється в тому, що при наявності допоміжного дієслова **буде** все речення набирає значення перфектного майбутнього часу...» [22: 65].

Б. Кулик стверджує: «Для того, щоб підкреслити минулий (майбутній) час дії, вираженої безособовою дієслівною формою на -но, -то, до неї додається допоміжне дієслово *було (буде)*»⁴ [19: 95].

В академічному теоретичному курсі «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» (1972) це питання оминули, хоч серед наведених прикладів знаходимо: *Враз було вбито всі хлоп'ячі мрії* [виділення моє – С. Х.] [37: 251]. Те ж спостерігаємо в монографії М. Жовтобрюха «Українська літературна мова» [14: 212–213].

Натомість автори посібника «Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання» стверджують, що проблема часового значення цих форм, а отже, можливості/неможливості вживати дієслівну зв'язку при них розв'язана. Вони вважають, що потрібно розмежовувати морфологічний і синтаксичний часи цих форм [32: 206]. З морфологічного погляду розрізняють минулий перфектний, минулий аористний і майбутній, а зі синтаксичного – теперішній, минулий та майбутній. В обох випадках маркером такого протиставлення є дієслівна зв'язка **бути** у формі минулого часу середнього роду або у формі 3-ої особи однини майбутнього часу.

Крім того, у цьому посібнику зазначено, що такі речення мають шестичленну парадигму: три форми синтаксичного індикатива (теперішній, минулий, майбутній часи) і три форми ірреальних способів (умовний простий, бажальний і спонукальний) [Там само]. Зауважимо, що у фактичному матеріалі, який автор опрацювала (а це понад 3000 синтаксичних конструкцій з текстів наукового, художнього і публіцистичного стилів), виявлено тільки декілька синтаксичних конструкцій з предикативом на **-но, -то**, які презентують синтаксичний ірреальний спосіб. Це конструкції, що мають значення умовного способу: *Навпаки, він [Марко Іваненко] узяв участь у замаху на члена Центрального Комітету Компартії, якого було б убито, коли б я не став на перешкоді цьому надзвичайно злочинному актові* (В. Винниченко); *Незважаючи на посилений інтерес до проблеми іменних буттєвих і квантитативних речень (див. праці Н. Д. Арутюнової, Є. М. Ширяєва та ін.), поза увагою лінгвістів залишився всебічний, поглиблений, комплексний аналіз генітивних та генітивно-квантитативних речень, при якому було б враховано співвідношення компонентів граматичної і семантичної структур, засобів вираження граматичних значень, особливості парадигматичних видозмін, співвідношення об'єктивної та*

⁴ У багатьох працях з українського синтаксису майже впродовж усього ХХ ст. **бути** кваліфікували як допоміжне дієслово [3: 19; 20; 29], а М. Сулима взагалі не надавав йому жодного статусу і називав «словом», «формою», «додатковим вставним» [36: 82–83]. Не можна погодитися з такою його кваліфікацією на тій підставі, що воно, крім граматичної, мало б виконувати ще й семантичну функцію: на допоміжну частину припадають вираження модально-часових значень і модифікація лексичного значення основної частини [5: 223]. Компонент **бути** як елемент складеного дієслівного головного члена односкладних речень виконує суто граматичну функцію і не має семантичного навантаження.

суб'єктивної модальності, комунікативних реалізацій і варіантів тощо (Л. Рабанюк). Такі підходи і покладено в основу цього дослідження, адже праці, де **було б** детально і в той же час вичерпно **описано, проаналізовано, обґрунтовано** численні звернення класика до текстів Святого Письма, у вітчизняній науці про Достоевського поки що не існує (О. Мащенко).

Модальні модифікації предикативів на **-но, -то** заперечує В. Горяний, який вважає, що реченням зі значенням результативного стану особи чи предмета з головним членом у формі на **-но, -то** притаманні лише часові граматичні модифікації [10: 62–63]

Про трое часових значень предикативних форм на **-но, -то** говорить і О. Болюх: «Кожна незмінна предикативна дієприкметникова форма вживається у трьох часових значеннях: у значенні минулого перфектного часу, минулого аористичного й майбутнього (*зроблено — зробили; було зроблено — зробили; буде зроблено — зроблять*)» [2: 46]. Вона вважає, що їх потрібно розглядати як аналітичні морфологічні форми.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої думки форми на **-но, -то** кваліфікують «як предикативні форми зі значенням результативного стану, що є наслідком виконаної дії» [4: 290], і зараховують до категорії результатива. Іншими словами, основне значення речень із предикативом на **-но, -то** — репрезентувати а) стан не як процес, а як результат, наслідок дії в минулому (аористність), б) наявність результату в момент мовлення (перфектність) або в) як повторюваність дії в минулому (імперфектність). Отже, у цих формах можна констатувати послаблення або й нейтралізацію їхнього первинного часового значення.

Редуковане часове значення синтаксичних конструкцій з предикативом на **-но, -то** деякою мірою компенсує дієслівна зв'язка **бути** у формах минулого (**було**) або майбутнього (**буде**) часу. Однак уживання зв'язкового компонента **бути** з предикативом на **-но, -то** має деякі семантичні застереження.

Щоб з'ясувати продуктивність синтаксичних конструкцій з предикативом на **-но, -то** і дієслівною зв'язкою **бути** і без неї в сучасному писемному мовленні, ми проаналізували понад 3000 тисяч речень із текстів наукового (монографії, автореферати дисертацій, підручники, навчальні посібники), художнього і публіцистичного (дописи в газетах) стилів. Джерела, з яких виписано речення для аналізу, охоплюють різні регіони України. Автори — чоловіки та жінки.

Опрацювавши зібраний матеріал, констатуємо, що в текстах наукового стилю переважають синтаксичні конструкції, у яких предикатив на **-но, -то** використано без дієслівної зв'язки **було**. Напр.: в авторефератах філологічного, економічного, технічного, медичного та ветеринарного спрямування на 100 речень лише в 10 із предикативом на **-но, -то** вжита дієслівна зв'язка **було**; в авторефератах гуманітарного (історичні, психологічні, педагогічні науки) спрямування частотність вживання **було** вища і досягає 15.

Показовим щодо цього є видання «Національна академія наук України. 1918–2008: до 90-річчя від дня заснування» (автори: Онищенко О.С., Попович М.В., Богданов В.Л., Барановська Н.П., Бахонський О.В., Букало В.П.), яке редагували доктори філологічних наук, професори К.Г. Городенська і С.Я. Єрмоленко. Загальна кількість конструкцій з предикативом на **-но, -то** — 1580, серед них 1475 речень (93,35 %), у яких головний член без зв'язкового компонента **було/буде**, і лише 105 синтаксичних конструкцій (6,65%), де головний член речення — містить зв'язковий компонент **було/буде**.

У текстах наукового стилю переважають синтаксичні конструкції з предикативом на **-но, -то**, якщо йдеться про результативність дослідження. Проте іноді трапляються й такі, що містять у своїй структурі дієслівну зв'язку **бути** у формі середнього роду однини минулого часу. Напр.: *Іншим компонентом ЖСД [жанрово-стилістичної домінанти] досліджуваного жанру є стереотипні формулювання (кліше), які набувають в ДЛ [ділових листах] обома мовами широкого вжитку. Було виявлено наступні тематичні групи кліше: 1) пропозиція; 2) прохання; 3) претензія, жаль з приводу реклаमाції; 4) вибачення (І. Шаргай); Проаналізувавши тексти, було створено картотеку з різними темпоральними ситуаціями (близько 7 тис. карток), а також словник темпоральної лексики (в скороченому вигляді подається в самій роботі) (О. Бондар); Єдність у підході Пастернака до своєї власної творчості і своєї перекладацької діяльності і зумовили той збіг творчих принципів Пастернака-поета і Пастернака-перекладача, який було встановлено в результаті дослідження (Ж. Кононова) Результати дослідження було викладено на Міжнародній конференції [...]* (О. Межов). Конструкції з **було** переважно легко трансформуються в безособові речення з головним членом у формі минулого часу множини або в таких конструкціях можна опустити дієслівну зв'язку **було** без зміни їхнього змісту.

Не поодинокі випадки, коли в першому реченні автор використовує предикатив на **-но, -то** з дієслівною зв'язкою **було**, а в наступному немає цієї дієслівної зв'язки. Припускаємо, що в такий спосіб він прагне увиразнити черговість, послідовність подій, процесів, результатів тощо. Напр.: *За аналогією для першої серії дослідів було сформовано чотири групи корів по п'ять голів у кожній: 1-3 групи — дослідні, 4 група — контрольна; для другої серії дослідів сформовано дві групи корів: дослідна — 15 голів, контрольна — 5 (А. Ревунець); На підставі того, що речення в комунікативному плані є висловленням, особливість якого — орієнтація на учасників мовлення, було застосовано і семантико-прагматичні критерії, за допомогою яких встановлено, що у функціональному аспекті феномен відокремлення, виділення напівпредикативної дієприслівникової конструкції мовець свідомо використовує для розв'язання комплексу завдань [...]* (О. Кульбабська); *Розв'язавши рівняння Рейнольдса та проінтегрувавши отриманий вираз для розподілу тиску у вальниці, було*

отримано вирази для коефіцієнтів жорсткості та демпфірування C_{ij} та K_{ij} ($i, j = \{r, \tau\}$) в системі координат $O\tau\tau$; через їх громізdkість вирази тут не наведено (П. Олійник).

Зафіксовано також контексти, у яких уживання дієслівної зв'язки **було** з предикативом на **-но, -то** нормативне. Напр.: **Як було вже зазначено**, мовець ставить такі запитання, маючи на це певні підстави, орієнтуючись на вже відомі йому факти щодо цієї ситуації (С. Гедз); **Як було з'ясовано у попередньому параграфі**, теорія державного управління має найтісніші зв'язки з юридичними науками, насамперед з наукою адміністративного права (З підруч.); **Як уже було зазначено**, в 1919 р. М.С. Грушевський емігрує за кордон (З підруч.). У таких контекстах **було** виконує не лише зв'язкову (граматичну) функцію, а й увиразнює значення буттєвості, адже йдеться про деякий часовий відтинок і маємо вказівку на протяжність дії. Звичайно, ці контексти можна трансформувати в конструкції без зв'язкового компонента **бути** у формі минулого часу, але тоді функцію увиразнення буттєвості, протиставлення минулої дії теперішній виконуватимуть слова **вище** чи **раніше** або словосполучення на зразок **у попередньому розділі/параграфі**, напр.: **Як уже зазначено вище..**, **Як вказано у попередньому розділі...** Інакше це речення втрачає одну зі своїх диференційних, іманентних ознак — відносно змістове завершення.

У підручниках і навчальних посібниках спостерігаємо співвідношення на користь поєднання з предикативом на **-но, -то** дієслівної зв'язки **було/буде**: *У цей період переважно силами науковців Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України за результатами досліджень цих актуальних проблем було видано низку ґрунтовних колективних та індивідуальних монографій (З підруч.); Доречно зазначити, що це було здійснено задовго до дня, коли голландець ван Дреббель спорудив в Англії перший загальновідомий підводний човен (З посіб.); 1 вересня 1880 р. Михайло Грушевський мав розпочати навчання в Першій Тифліській гімназії за державний кошт, так званого «Економічного пансіонера», що було надано йому як синові діяча шкільництва (З посіб.).*

У текстах художнього стилю співвідношення синтаксичних конструкцій із предикативом на **-но, -то** і дієслівною зв'язкою **було/буде** і без неї дещо інше. Продуктивність уживання зв'язкового компонента **було** зростає: на 100 речень з предикативом на **-но, -то** без дієслівної зв'язки в середньому трапляється 30 речень з дієслівною зв'язкою **було**. Те саме спостерігаємо й у текстах публіцистичного стилю. Напр.: *У прорив було введено ударні війська 2-го Українського фронту, і вони, громлячи ворога, знищуючи його резерви, що зустрічались на шляху, незабаром вийшли до міста Васлуй і, оволодівши ним, швидко просувались на південь (О. Гончар); Знадвору через вузькі, але високі вікна, в олов'яні рами яких встановлено було скляні круглі шибки, сюди вливалось багато світла, все в палаті сяяло й блищало [...]* (С. Скляренко); *За час існування політичної комунікації сформу-*

вався словник політичної термінології, центральними поняттями якого є невелика кількість власне політичних понять. Переважну більшість слів, що утворюють глосарій політичних термінів, **було запозичено** з інших сфер (О. Фоменко).

Надзвичайно низька продуктивність зв'язкового компонента **буде** з предикативом на **-но, -то** у текстах наукового стилю. Так, виявлено тільки один випадок його вживання — у згаданому виданні, присвяченому 90-річчю Національної академії наук України: *У найближчій перспективі основну увагу науковців **буде зосереджено** на виявленні молекулярних механізмів адаптації клітин до гіпоксії на рівні експресії окремо вибраних генів, вивченні особливостей експресії генів у клітинах злоякісних пухлин для пошуку шляхів пригнічення їх росту, дослідженні особливостей експресії деяких вибраних генів для з'ясування молекулярних механізмів патогенезу та розроблення способів лікування атеросклерозу (с. 416–417).* Це дає підставу висловити припущення, що поєднання предикатива на **-но, -то** з **буде** не є іманентною рисою наукового стилю.

В опрацьованому матеріалі з текстів художнього і публіцистичного стилів виявлено 35 речень, у яких складений головний член — предикатив на **-но, -то** з **буде**. Напр.: — *Передай, що за годину її **буде знищено**, — наказував Козаков посильному, — а поки що хай хлопці перекурять і поп'ють холодної води, якщо вона в них є (О. Гончар); Якщо міся потім виділить грант особистим знайомим співробітника, його **буде проведено** до внутрішньої каси і співробітник зберігає право допомагати своїм іншим знайомим, якщо ні — то два роки не можна звертатися до внутрішньої каси (Є. Кононенко); Це, звісно, було небезпечно: якщо, не дай Боже, у неї що-небудь пропаде з кімнати, — мою цікавість **буде покарано** (І. Роздобудько); Губа. [...] *Це визначатиме, що у все-світньому статистичному реєстрі його **вписано буде** 35–51-м, що номер його трудової книжки, особистого телефону, аеромотора, кімнати і навіть зуб щітки буде 35–51 (М. Куліш); Чиновники не тільки возили її, а й повчали: [...] А далі вже все **буде зроблено**, як скаже імператор (В. Склярєнко); Комбат попередив, що тільки-но в готелі зав'яжеться бій і кулеметний вогонь противника **буде зорганізовано**, з фронту готель атакують ще кілька штурмових груп (О. Гончар); Тобто змінами до урядової постанови № 884 **буде уніфіковано** видачу земельних актів (З газ.); Де **буде виділено** таку ділянку на території України, остаточно ще не вирішено (З газ.); Крім того, кожен пункт **буде забезпечено** радіозв'язком (З газ.).* У наведених реченнях дієслівна зв'язка **буде** маркує головний член за граматичною ознакою, а саме вказує на майбутній час. Крім того, тенденція до поєднання **буде** з предикативом на **-но, -то** помітна в контекстах на суспільно-політичну тематику (це характерно як для жанрів публіцистичного стилю, так і для жанрів художнього стилю).*

Проаналізований матеріал дав змогу зробити такі основні висновки:

1. Упродовж майже ста років в українському мовознавстві не досягнуто єдиного погляду на проблему вживання/невживання дієслівної зв'язки **було/буде** в структурі речень з предикативом на **-но, -то**.

2. Уживання цих зв'язкових форм на сьогодні не внормоване, не кодифіковане в граматичних описах української літературної мови.

3. Для синтаксичних конструкцій з предикативом на **-но, -то** в українській мові типовою й надалі залишається перфектна та аористна семантика.

4. В українському писемному мовленні, незалежно від його стильової належності, кількісно (і досить істотно) переважають синтаксичні конструкції, у яких предикатив на **-но, -то** вживають без дієслівного зв'язкового компонента **було**.

5. Серед синтаксичних конструкцій, головний член яких виражений дієслівною зв'язкою **було** і предикативом на **-но, -то**, переважають ті, у яких зв'язковий компонент має факультативний характер.

6. Використання синтаксичних конструкцій, у яких предикатив на **-но, -то** ужитий із дієслівною зв'язкою **було** чи без неї, в авторських текстах не зумовлене ні регіональними, ні віковими, ні гендерними або професійними чинниками. Їх вживання залежить від суб'єктивного сприйняття вихідного дієслова.

Отже, спираючись на конструктивні міркування попередників і на власні спостереження, подаємо кілька рекомендацій:

1. Перевагу потрібно надавати синтаксичним конструкціям, у яких предикатив на **-но, -то** вживаємо без дієслівного зв'язкового компонента **було**.

2. До комунікативних ситуацій, де використано дієслівного зв'язкового компонента **було/буде** з предикативом на **-но, -то** семантично й граматично зумовлене, зараховуємо такі:

— якщо на початку речення постає потреба щось минуле протиставити теперішньому, увиразнити буттєвість;

— якщо мовець прагне дистанціювати минуле від теперішнього, посилити часове віддалення певної інформації від моменту мовлення чи відносно основної, поданої в реченні інформації;

— якщо наявна вказівка на протяжність дії;

— якщо мовець свідомо/підсвідомо бажає в майбутньому дистанціюватися від імовірної дії, то у відповідь на поставлене завдання (докір, покарання за те, що чогось не виконали) відповідатиме **Буде зроблено (виконано, підготовлено)**;

— якщо мовцеві важливо зацентувати саме на майбутній бажаній, передбачуваній, прогнозованій чи уявній дії, факті тощо, а не на виконавцеві дії.

1. Бевзенко С. П. Спостереження над синтаксисом українських літописів XVII ст. / С. П. Бевзенко // Наук. зап. Ужгородського ун-ту. — Ужгород, 1954. — Т. 9. — С. 165–244.

2. Болюх О. В. Власне семантична і формально-граматична інтерпретація безособових речень / О. В. Болюх // Мовознавство. — 1992. — № 3. — С. 44–49.

3. Булаховський Л. А. З історичних коментарів до української літературної мови. Уваги до старовинних засобів синтаксичного оформлення присудків та їх еквівалентів / Л. А. Булаховський // Наукові записки : Філологічний збірник № 2. — К. : КДУ, 1948. — Т. 7. — Вип. 3. — С. 25–50.
4. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики укр. мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська ; [за ред. І. Вихованця]. — К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — 400 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. / І. Р. Вихованець. — К. : Либідь, 1993. — 368 с.
6. Гладкий М. Мова нашого сучасного українського письменства / Микола Гладкий. — Х. ; К. : Держ. вид-во України, 1930. — 160 с.
7. Гладкий М. Стабілізація української мови / Микола Гладкий // Життя й революція. — 1927. — № 4. — Т. II. — С. 70–78.
8. Горецький П., Шаля І. Українська мова : практично-теоретичний курс / Петро Горецький, Іван Шаля. — 7-е вид. — К. : Книгоспілка, 1929. — 335 с.
9. Городенська К. Г. Із найновіших рекомендацій щодо складних уживань в українській мові / К. Г. Городенська, Н. І. Кочукова, Г. М. Куцак — К. ; Слов'янськ, 2006. — 83 с.
10. Горяний В. Д. Синтаксис односкладних речень : посіб. для вчителів / В. Д. Горяний. — К. : Рад. шк., 1984. — 128 с.
11. Грунський М. Українська мова / Микола Грунський, Григорій Сабалдир. — К., 1927. — 268 с.
12. Дложевський С. Дещо про природу речень типу «козаченька вбито» української літературної мови / Сергій Дложевський // Сб. статей в честь акад. А. Й. Соболевського. — Ленінград, 1928. — С. 284–292.
13. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення : навч. посіб. / П. С. Дудик. — Вінниця : ВДПУ, 1999. — 297 с.
14. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова : монографія / М. А. Жовтобрюх. — К. : Наук. думка, 1984. — 255 с.
15. Завгородня Н. Ф. Про пасивність конструкцій з *-но, -то* / Н. Ф. Завгородня // Українська мова в школі. — 1953. — № 5. — С. 13–16.
16. Затовканик М. До характеристики українських конструкцій типу «козаченька вбито» / Микола Затовканик // Slavia. Časopis pro slovanskou filologie. — Praha, 1984. — R. 53. — Č. 1. — S. 1–11.
17. Зубков М. Сучасна українська ділова мова : підруч. для вищих навч. закладів / Микола Зубков. — 7-е вид., виправлене. — Донецьк : СПД ФО Сердюк В. І., 2005. — 448 с.
18. Ізюмов О. Техніка української мови / Овсій Ізюмов. — К., 1926. — 165 с.
19. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : підруч. для факультетів мови і літератури педагогічних інститутів. Ч. II. Синтаксис / Б. М. Кулик. — Видання друге, перероблене і доповнене. — К. : Рад. шк., 1965. — 283 с.
20. Курило О. Про українські безособові конструкції з присудковими дієприслівниками на *-но, -то* / Олена Курило // Зб. секції граматики української мови. — 1930. — Кн. 1. — С. 3–30.
21. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 303 с.
22. Курс сучасної української літературної мови / [за ред. Л. А. Булаховського]. — К. : Рад. шк., 1951. — Т. II: Синтаксис. — 408 с.
23. Матвієнко О. Пасивні присудки на *-но, -то* і *-ний, -тий* в українській мові (Матеріали до проблеми: граматичний рід і активний та пасивний стан) / Оникій Матвієнко // Мовознавство. — 1936. — № 7. — С. 21–49.
24. Межов О. Орудний відмінок як морфологічний варіант суб'єктної синтаксеми / Олександр Межов // «Наукові записки» Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія : Філологія / [відп. ред. Н. Л. Іваницька]. — Вінниця : ВДПУ, 2000. — Вип. 2. — С. 93–98.
25. Мелашенко Ю. Б. Предикативні форми на *-но, -то* у лінгвістичній термінології / Ю. Б. Мелашенко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. — К. : КНЕУ, 2001. — Вип. 4. — С. 261–264.

26. *Непийвода Н. Ф.* Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н. Ф. Непийвода. — К. : Міжнародна фінансова агенція, 1997. — 303с.
27. *Олексієнко Л. А.* Трансформаційний аналіз пасивних конструкцій / Л. А. Олексієнко // Структурно-математична лінгвістика : республ. міжвідомчий зб. : серія «Питання мовознавства». — К., 1965. — С. 30–40.
28. *Петличний І. З.* Безособові речення на -но, -то в мові художньої прози І. Франка / І. З. Петличний // Питання українського мовознавства. — Л. : Львівський державний ун-т імені Івана Франка, 1960. — Кн. 4. — С. 21–37.
29. *Пугач В. М.* Історія формування та функціонування предикативних форм на -но, -то в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. М. Пугач. — К., 1996. — 20 с.
30. *Синявський О.* Норми української літературної мови / Олекса Синявський. — Харків ; К., 1931. — 367 с.
31. *Сімович В.* Праці : у 2 тт. / [упоряд., передм. Л. О. Ткач]. — Чернівці : Книги-XXI, 2005. — До 125-річчя від дня народження.
Т. 1 : Мовознавство. Українська мова і правопис. Культура мови. Мова українських письменників. Історія мовознавства. Персоналії. Рецензії. — Чернівці : Книги-XXI, 2005. — 520 с.
32. *Слинько І. І.* Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання : навч. посіб. / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. — К. : Вища шк., 1994. — 670 с.
33. *Смеричинський С.* Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою) / Сергій Смеричинський. — Харків : Рад. шк., 1932. — 283 с.
34. *Стельникович Г.* Про пасивні конструкції в українській правничій мові / Ганна Стельникович // «Наукові записки» Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія : Філологія / [відп. ред. Н. Л. Іваницька]. — Вінниця : ВДПУ, 2000. — Вип. 2. — С. 103–106.
35. *Сулима М.* Проблема літературної норми в українській мові / Микола Сулима // Шлях освіти. — 1928. — № 4. — С. 132–143.
36. *Сулима М.* Українська фраза / Микола Сулима. — Харків : Рух, 1928. — 97 с.
37. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. акад. АН УРСР О. К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1972. — 515 с.
38. Харченко С. Речення з предикативними формами на -но, -то з погляду синтаксичної норми: ретроспективний аналіз дискусійних питань / Світлана Харченко // Мовознавчий вісник: зб. наук. пр. на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя / [відп. ред. Г. І. Мартинова]. — Черкаси, 2009. — Вип. 8. — С. 268–276.
39. *Чирва Г. М.* Синтаксическая структура безличных предложений украинского языка: на материале литературы 50–70-х гг. XX в. : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / Г. М. Чирва. — К., 1977. — 20 с.
40. *Ющук І. П.* Українська мова / І. П. Ющук. — К. : Либідь, 2005. — 640 с.
41. *Wieczorek D.* Ukrainski pierfekta na -no, -to na fonie polskiego pierfekta. — Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. — 115 s.

Svitlana Kharchenko (Kyiv)

THE PROBLEM OF THE VERBAL LINKING COMPONENT **БУТИ (TO BE)**
IN THE STRUCTURE OF SENTENCES WITH PREDICATIVE FORMS **-НО, -ТО**

The article gives coverage of the main approaches to the problem of the verbal linking component бути (to be) in the structure of sentences with predicative forms **-но, -то (-no, -to)**. The factors influencing the possibility/impossibility of using the component було/буде with the predicative forms **-но, -то (-no, -to)** are determined.

Key words: predicative forms **-но, -то (-no, -to)**, linking verb, normality.

УДК 811.161.2 : 81'367.623

Анна Габай (м. Київ)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ “СЛОВНИКА ГРАМАТИЧНОГО КЕРУВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ”

У статті обґрунтовано теоретичні засади та принципи укладання першого в українському мовознавстві “Словника граматичного керування прикметників”, докладно схарактеризовано структуру словникових статей, запропоновано зразки укладених словникових статей граматичного керування якісних прикметників.

Ключові слова: *прикметник, керування, правобічна валентність, валентно зумовлені компоненти, об’єкт, адресат.*

У сучасному мовознавстві прикметники досліджували в різних аспектах: як окремий частиномовний клас слів [12; 7], як опорний компонент ад’єктивного словосполучення в конкретній мові [11; 20; 24; 23; 9] та в різних мовах [18], як семантично неоднорідний клас ознакових слів [7; 28; 3] і, нарешті, як спеціалізований морфологічний засіб вираження предикатів якості (предикативні якісні прикметники) [5; 10; 25; 19; 14] та ін. У межах цих аспектів, звичайно, по-різному поставала проблема сполучуваності прикметників, причому в традиційно орієнтованих дослідженнях цю проблему подавали як синтаксичні зв’язки прикметників з іменниками, чи граматичне керування прикметників [21; 23], у новітніх дослідженнях цю сполучуваність предикативних прикметників або предикатів якості із залежними іменниками тлумачать по-новому, а саме як валентно зумовлену сполучуваність, суть якої полягає в поєднанні предикативних якісних прикметників як виразників власне-ознаки із непередикатними іменниками зумовленими семантикою таких прикметників [25; 19].

За традиційного підходу якісні прикметники — це опорний компонент прикметникового словосполучення, що потребує певної

форми залежного іменникового компонента. Із функціонально-семантичного вияву якісний прикметник виконує роль предиката якості, що є організаційним центром елементарного речення, утвореного цим предикатом і непередикатним іменниковим компонентом зумовленим його семантикою. За обох підходів важливо правильно визначити форму вираження іменника залежного від прикметника. Ця проблема становить великі труднощі для практики граматичного вживання якісних прикметників. Саме цим зумовлена потреба укласти Словник граматичного керування прикметників (далі Словник).

Завдання Словника — виявити та лексикографічно зафіксувати прикметникове керування, морфологічне вираження якого типове для сучасної української літературної мови.

Концепцію пропонованого Словника створено на основі тісного зв'язку валентності та явищ керування, або валентно зумовленого керування. Він є засадничим принципом побудови словникових статей. Керування, услід за І.Р. Вихованцем, тлумачимо як “форму (спосіб) підрядного зв'язку, що стосується значеннево передбачуваної опорним словом сполучуваності непрямих відмінків іменників без прийменників і з прийменниками” [6: 37], тобто семантичним підґрунтям керування слугує семантико-синтаксична валентність. Саме валентність точно окреслює межі керування, у які потрапляють тільки ті залежні компоненти, яких потребує лексико-граматична природа опорного слова. Керування є формальним виявом семантичної валентності ознакових слів. Воно збігається з формально-синтаксичною валентністю: зумовлені валентністю предиката дії чи стану непередикатні іменникові компоненти (аргументи) мають формальне вираження в певній безприйменниковій чи прийменниково-відмінковій формі, що виконує функцію керованого другорядного члена речення. Прикметники набувають валентності внаслідок переміщення в первинну для дієслова предикативну позицію. У присудковій позиції звичайно вживаються якісні прикметники — виразники власне-ознаки. Вона не типова для відносних прикметників — виразників невластиво-ознаки. За визначенням І.Р. Вихованця, відносні прикметники виражають невластиво-ознаку, що є наслідком згортання базового елементарного речення, пор. Стіл — дерев'яний ← Дерев'яний стіл ← Стіл виготовлений із дерева [8: 134]. У ролі присудка прикметники вступають у такі синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення до інших одиниць, як і дієслова.

Керованими вважатимемо ті словоформи, які породжені валентністю предикативних якісних прикметників. Саме тому в Словнику подаватимемо нормативні форми вираження тільки валентно залежних одиниць — переважно власне-іменників (тобто назв конкретних предметів) із семантичними функціями об'єкта та адресата. Проте, як засвідчує мовний матеріал, у позицію керованих власне-іменників потрапляють і невластиво-іменники — назви опредметнених дій, станів, ознак. Їх також залучаємо до аналізу.

У граматичній системі мови з огляду на прямий порядок слів у реченні розмежують лівобічну та правобічну валентність предиката і відповідно лівобічні та правобічні валентно зумовлені компоненти. Для української мови типовою є правобічна позиція керованого компонента, тоді як лівобічна звичайно стосується явищ координації. Семантичні функції виконавця дії та носія процесу, стану, якості, кількісної ознаки зараховують до лівобічної валентності, решту семантичних функцій компонентів — до правобічної. Формальне вираження лівобічної позиції валентно залежного дієслівного компонента в сучасній українській літературній мові не становить труднощів. Проте варто зауважити, що у “Словнику граматичного керування прикметників”, окрім правобічних валентно зумовлених компонентів, що співвідносяться переважно з об’єктними та адресатними синтаксемами, буде подано і позицію суб’єкта якісного стану, яку вважають, за прямого порядку слів, лівобічною, тому що її морфологічне вираження іноді становить труднощі. З цього приводу І.Р. Вихованець зауважує: “Давальний відмінок як морфологічний варіант суб’єктної синтаксеми має вузьку сферу поширення. Суб’єктна функція давального стосується тільки одного її різновиду — функції суб’єкта стану. Вона дещо віддалена від семантико-синтаксичної функції адресата дії як первинної функції давального. Давальний у функції суб’єкта стану сформувався в результаті переміщення його з правобічної придієслівної позиції в лівобічну (суб’єктну) і певного тяжіння до називного відмінка у функції суб’єкта, займаючи в суб’єктній синтаксичній парадигмі форм підпорядковане місце” [5 : 115-116].

За формою залежного слова розмежуємо керування власне-відмінкове (безприйменникове, безпосереднє), коли це слово виражене безприйменниковим відмінком (*відомий друзям, вірний Україні, вдячний батькам*), і прийменниково-відмінкове (прийменникове, опосередковане), коли підпорядкування відбувається за допомогою прийменників (*багатий на дітей, вищий за батька, спритний до тостів, схожий на брата*).

Побудова Словника та словникових статей

Статті в Словнику будуть розташовані за абеткою. Структура статей передбачає наявність таких складників.

I. Реєстрове слово у вихідній формі

Реєстровими одиницями “Словника граматичного керування прикметників” є якісні прикметники. Джерелом добору прикметників слугують Словник української мови в 11 томах [22], Великий тлумачний словник сучасної української мови [2] та “Український орфографічний словник” [27].

Якісні прикметники подаватимемо у формі чоловічого роду однини, після якої визначимо закінчення форми жіночого та середнього роду однини, і закінчення форми множини, напр.: **ВАЖКИЙ**, а, е, і; **ЗНАЙОМИЙ**, а, е, і; **КОРИСНИЙ**, а, е, і.

Форми коротких прикметників (за наявності) розташуємо поряд із повними формами відповідних реєстрових якісних прикметників, напр.: **ЗГОДНИЙ, ЗГОДЕН; ПОВНИЙ, ПОВЕН**. Щоправда, українська мова має невелику групу предикативних коротких прикметників, які “не змінюють загальної системної спрямованості прикметникових предикативних форм на функціональну нейтралізацію іменних морфологічних категорій” [7 : 159].

Для якісних прикметників буде визначено сукупність валентностей лексико-семантичних варіантів (ЛСВ). До семантичної структури таких багатозначних одиниць, окрім прямих лексичних значень, уходять також переносні, спеціально-термінологічні, діалектні, розмовні, застарілі та ін. Стилiстичне маркування ЛСВ впливає на кількість і “якість” правобічних валентностей. Зважаючи на це, у Словнику будуть проаналізовані лише ті стилістично марковані якісні прикметники чи їхні ЛСВ, які виявляють інші, не зафіксовані щодо прямого лексичного значення валентні позиції.

II. Тлумачення лексичного значення реєстрового слова

Зважаючи на те, що саме лексико-семантична природа ознакового слова визначає кількість та семантичні функції його валентно залежних іменникових компонентів, у Словнику подамо тлумачення лексичного значення кожного реєстрового якісного прикметника чи ЛСВ багатозначного якісного прикметника. Кожен ЛСВ виділимо окремо і позначимо його арабською цифрою (1., 2., 3. і т. д.). Семантичні відтінки в межах ЛСВ виокремимо лише за умови труднощів у формальному вираженні керованих іменників. Такі семантичні відтінки тлумачимо в межах відповідних ЛСВ, використовуючи для них дві скісні риски (//).

III. Аналіз правобічних валентно зумовлених компонентів:

1. Семантична кваліфікація правобічних валентно зумовлених компонентів

Після тлумачення прямого лексичного значення якісного прикметника (або ЛСВ багатозначного якісного прикметника) будуть визначені та схарактеризовані всі правобічні валентно зумовлені компоненти, семантичне розмежування яких спричинене належністю опорного слова до певного семантичного типу предиката.

У Словнику всі об'єктні значення поділяємо на власне-об'єкт, об'єкт якісної ознаки, об'єкт соціативності (об'єкт-співучасник стану), об'єкт обмеження, об'єкт порівняння та ін., а також виокремлюємо об'єктні значення синкретичного типу, такі як суб'єкт-об'єкт, просторовий об'єкт (об'єкт-локатив) та ін. Адресатну синтаксему диференціюємо на адресат якісного стану.

Послідовність розташування правобічних валентно залежних компонентів у словниковій статті зумовлена характером (силою) їхнього підрядного зв'язку з опорним прикметником: одні з них посідають за силою керування центральніше, інші ж — периферійніше місце. За І.Р. Вихованцем, у правобічній валентності синтаксеми щодо сили керування розташовуються так: найцентральнішу позицію займає об'єкт-

на синтаксема, яка найтісніше поєднана з предикатом, за нею розташована адресатна синтаксема, для якої характерний дещо слабкіший зв'язок з опорним словом [5 : 80].

2. Морфологічне вираження

В українській мові для вираження валентно зумовлених керованих компонентів наявні спеціалізовані безприйменникові (синтетичні) та прийменниково-відмінкові (аналітичні) морфологічні форми. Вони можуть реалізуватися в морфологічних варіантах (відмінкових формах), один з яких є основним, а інші — периферійними. Зокрема, спеціалізованим морфологічним засобом вираження об'єктного значення є знахідний безприйменниковий відмінок, адресатного — давальний безприйменниковий відмінок. Водночас нерідко відбувається переміщення одного відмінка зі своєї первинної позиції в зону іншого відмінка, внаслідок чого і з'являються периферійні морфологічні варіанти. Тому в словниковій статті після семантичної кваліфікації кожного валентно залежного компонента подаємо всі варіанти його морфологічного вираження (спочатку основні, а потім периферійні), що є типовими для сучасної української літературної мови, вказуючи відмінкову форму без прийменника чи з прийменником (за наявності), та найуживаніші іменники і займенники, з якими поєднується якісний прикметник. Назви відмінків подаємо скорочено: Н. в. (називний), Р. в. (родовий), Д. в. (давальный), Зн. в. (знахідний), Ор. в. (орудний), М. в. (місцевий).

3. Ілюстративний матеріал

Реалізацію конкретної правобічної валентності відповідною керованою формою в мовленні ілюструємо матеріалом, дібраним з усної народної творчості, художньої літератури, наукових текстів, публіцистики та мережі Інтернету, зрідка — модельованими конструкціями.

Далі подаємо зразки укладених словникових статей граматичного керування прикметників.

ВАЖКИЙ, а, е, і.

1. Який має велику вагу; тяжкий; протилежне легкий.

Кому? Для кого? (об'єкт обмеження стану — Д. в., для + Р. в.): матері (для матері), дитині (для дитини), дівчині (для дівчини), сестрі (для сестри), солдатів (для солдата), їй (для неї), йому (для нього), нам (для нас), напр.: *Харитя глянула на свої руки. Адже цими рученятами вона принесла з річки піввідра води, хоч яке воно їй важке, те відро!* (М. Коцюбинський); *Микита намацав широко, у вигляді серпа заціпку і довго не міг всадити її в гніздо, така вона була важка йому, плутався руками в якійсь вірьовці* (Г. Тютюнник); *Важка навіть голка для солдата в поході* (О. Гончар); *Чоботи з жовтої юхти, з довгими дебелими халявами справді здавались непомірними і важкими для ... Черниша* (О. Гончар).

2. Великий, масивний (про людину, тварину та їхні частини тіла).

// Який відбувається, проходить з напруженням, утрудненням.

Кому? (суб'єкт стану — Д. в.): мені, тобі, йому, напр.: *В покійного вашого батька, князя Михайла, нехай буде йому земля пером, була мені служба дуже важка* (І. Нечуй-Левицький).

// Пов'язаний з фізичним чи розумовим напруженням, великими турботами або неприємностями; несприятливий.

Для кого? (суб'єкт стану — для + Р. в.): для мене, для тебе, для нього, напр.: *Ох, це такі були для мене важкі хвилини, що мало подібних доводилося потім пережити у життю* (Г. Хоткевич); **Важкий був для Франка той тиждень!** (М. Коцюбинський).

3. Дуже сумний, гнітючий, безрадісний.

Кому? (суб'єкт стану — Д. в.): мені, тобі, напр.: **Мені була важка сама думка про те, що зараз ось вона не зі мною...** (Є. Гуцало).

// Який свідчить про напружену, гнітючу обстановку.

Для кого? (суб'єкт стану — для + Р. в.): для мене, для тебе, для нього, напр.: *Мовчанку, що ставала важкою для нього, перервав Ча-ленко* (О. Слісаренко).

// Який викликає або залишає після себе неприємне почуття.

4. **Кому? (суб'єкт стану — Д. в.):** мені, напр.: *Скажу Вам, не пришанували й вони мене і важка мені їх ласка* (Марко Вовчок).

Дуже густий, сильний і неприємний (про запах і т.ін.).

Кому? (суб'єкт стану — Д. в.): мені, напр.: *Повітря було мені таке важке, що я швиденько вискочив у двір* (І. Нечуй-Левицький).

ВІДОМИЙ, а, е, і.

1. Про якого знають, знайомий.

Кому? (суб'єкт стану — Д. в.): батькові, матері, людині, підполковнику, мені, тобі, йому (їй, їм), нам, усім, напр.: *Поки зійде місяць, маємо бути на Верміївському хуторі, — коротко уточнив те, що в основі було відоме підполковнику* (М. Стельмах); *Все в цьому світі мені відоме...* (Б. Олійник); *Характер письма був їй відомий* (І. Франко); *Казка Ваша нам всім відома...* (М. Коцюбинський).

// Якого добре знають з певного боку.

На що? (просторовий об'єкт обмеження — на + Зн. в.): на повіт, на світ, на село, на місто, на райцентр, напр.: *...став Чіпка відомий на цілий повіт* (Панас Мирний); *А скіфські лікарі гомеопати були тоді відомі на весь світ* (Л. Костенко); *...баба Параска Гришиха... відома на все село брехуха* (І. Нечуй-Левицький).

2. Якого знає багато людей, який користується популярністю, славою; знаменитий, славетний.

Кому? (об'єкт обмеження — Д. в.): людям, шанувальникам, сучасникам, нам, вам, напр.: *Всі відомі нам твори Величковського виконані в рисах того своєрідного літературного стилю...* (С. Маслов).

Чим? (об'єкт обмеження — Ор. в.): творами, віршами, музикою, донкіхотством, напр.: *Середньовічна література відома творами Мелетія Смотрицького та Феофана Прокоповича* (Філософія); *...молодий Еміль Золя... добре відомий сучасникам своїм донкіхотством...* (М. Слабошпицький).

ЗНАЙОМИЙ, а, е.

1. Який траплявся або був відомий раніше і про якого вже склалися певне поняття.

Кому? Для кого? (об’єкт обмеження — Д. в., **для** + Р. в.): батькові (для батька), матері (для матері), сестрі (для сестри), мені (для мене), тобі (для тебе), йому (для нього), нам (для нас), напр.: Вони [квіти] **знайомі Григорієві** з перших днів його мандрів (І. Багрянний); **Яреськові** тутешні місця **знайомі** давно... (О. Гончар); **Дорога була мені знайома** (М. Грушевський); Вона [Світлана] **провела мене до вітальні** — **ті ж самі вже знайомі мені** від дня іменин картини, **ті ж самі фотографії, кобза, бандура, дудочки та сопілочки** (Є. Гуцало); **Кожен кущик, горбок, долинка** — **все це було йому знайоме**, промовляло до нього (М. Коцюбинський); **Денис твердо й упевнено виконував свої нові обов’язки, зрештою, добре знайомі для нього** (О. Гончар); **Новий, не знайомий для Єльки** зачіплянський світ (О. Гончар).

З ким? (об’єкт-співучасник стану — з + Ор. в.): з вами, з ним, з нею, напр.: **Мені все сниться: сонце, співи, Все, і день весняний, — і от я з Вами вже знайома, поете мій коханий!** (П. Тичина); **Руфін: Ти був у Секста? Кай Летицій: Се тебе дивує? Але ж я з ним давно знайомий** (Леся Українка).

2. Який підтримує знайомство, спілкується з ким-небудь.

Кому? (об’єкт обмеження — Д. в.): батькові, матері, їй, йому, напр.: **Учитель знайомий Людмилі.**

3. Який пережив щось, зазнав чогось або набув досвіду у чому-небудь.

Кому? (суб’єкт стану — Д. в.): батькові, сестрі, вам, мені, йому, напр.: **Чи знайоме Вам те гостре, до фізичного болю гостре почуття нудьги за рідною країною...** (М. Коцюбинський); **В лісі йде маленький Вова в теплій шубі хутряній. Зір сміливістю іскриться. Не знайомий Вові жах** (В. Сосюра).

З чим? (об’єкт зацікавлення — з + Ор. в.): з друкарською справою, напр.: **Павло був трохи знайомий з друкарською справою** (І. Кучер).

КОРИСНИЙ, а, е, і.

1. Який дає, приносить добрі наслідки.

Кому? Для кого? (об’єкт обмеження — Д. в., **для** + Р. в.): рабам (для рабів), мені (для мене), тобі (для тебе), справі (для справи) та ін., напр.: **Морська подоріж корисна мені не тільки сама по собі...** (Леся Українка); **В дорозі він, Пронька Сокіл, безумовно, буде дуже корисний Павликові** (О. Донченко); **Тут о. Василь був дуже корисним для нас: він знав кожного селянина** (М. Коцюбинський); **Для рабів сая секта корисна** (Леся Українка).

Кому? (адресат якісного стану — Д. в.): усім (для всіх), людям (для людей), напр.: **Його завжди короткі зауваження були корисні всім** (О. Донченко); **Від всього серця їй хотілося бути корисною цим людям** — своєю працею, своїм листуванням (Л. Дмитерко); **Холодна вода часом дуже корисна людям** буває, хоч і не дуже приємна (Леся Українка).

СХОЖИЙ, а, е, і. Який має спільні або подібні риси з ким - , чим-небудь, таку саму вдачу, як хтось.

На кого? На що? До кого? До чого? (об'єкт порівняння, на + Зн. в., до + Р. в.): на батька (до батька), на матір (до матері), на сестру (до сестри), на доньку (до доньки), на дядька (до дядька), на людей (до людей), на товариша (до товариша), на нього (до нього), на неї (до неї), на ялинку (до ялинки), на вино (до вина), на голуба (до голуба) та ін., напр.: ...старший — Святослав — **схожий** був на батька — чоловіка княгині Ольги — Ігоря... (С. Скляренко); Катруся виростала тоненькою, сіроокою, дуже **схожою на матір** (О. Іваненко); Вона так була **схожа на свою доньку**... (Є. Гуцало); Як **схожа** вона на **Марію**, любов неповторну мою (В. Сосюра); Вони так **схожі один на одного**, що, кажуть, їх і мати тільки по очах розрізняє: у Ярослава — сині, а в Михайла — голубі (М. Стельмах); Клара була **схожа** зараз на новорічну **ялинку** (М. Руденко); Він не був **схожим до того Гната**, яким вона бачила його в селі (М. Коцюбинський); ...повітря, дійсно **схоже до вина**, де вічний шум, де вічна тишина. Де тропи збрів, де сліди ведмежі... (М. Рильський); ...він до **голуба** такий був **схожий**, як підсвинок (П. Куліш).

Чим? З чого? (об'єкт обмеження — Ор. в., з + Р. в.): лицем (з лица), обличчям (з обличчя), виглядом (з вигляду), напр.: Обидва брати були **схожі лицем**... (І. Нечуй-Левицький); [Любка] була дуже **схожа з лиця на Нимідору** (І. Нечуй-Левицький); "...Справді сином родимим доводиться ти Одиссею? Дуже **лицем** ти на нього й **очима** прекрасними **схожий**..." (Гомер).

Між ким? (суб'єкт-об'єкт, між + Ор. в.): між собою, напр.: **Поляник і його жінка**, і **Василина**. І всі діти були дуже **схожі між собою** (І. Нечуй-Левицький).

З ким? (об'єкт порівняння, з + Ор. в.): з лялькою, з чортом, напр.: **Познайте, молодиці гожі — з Енеєм** бахурі всі **схожі**... (І. Котляревський); **Щира і мила, сама з тою лялькою схожа**... (Я. Щоголів); **Глянься у воду на свою вроду та побачиш, що й сам з чортом схожий** (М. Кропивницький).

ОСОРУЖНИЙ, а, е, і. Розм. Остогидлий, немилий. // Огидний, бридкий. // Проклятий, ненависний.

Кому? Для кого? (об'єкт обмеження — Д. в., для + Р. в.): мені (для мене), тобі (для тебе), нам (для нас) та ін., напр.: **Місто й досі осоружне мені** з усіма отими інститутами, туалетами, тротуарами, будуарами, гарнітурами, кулуарами, партитурами, процедурами (А. Крижанівський); ...коли почав пити і тягатися, де попаде, став ти **мені осоружний** (І. Цюпа); — А я скоріше вмерла б, ніж до нього поїхала. **Бридкий він мені, осоружний** (О. Гончар); Гелена: Ох, я добре знаю, що **осоружна я тобі, як смерть** (Леся Українка); **Осоружне нам** [воякам] **се місто!** (Леся Українка); Вони [бакенбарди] ...**видалися йому просто осоружними** (С. Добровольський); ... **усе моє для тебе осоружне?** (С. Йовенко).

ОДНАКОВИЙ, а, е, і. Який нічим не відрізняється від інших у чому-небудь; такий самий.

З ким? (об’єкт тотожності — з + Ор. в.): з народом, напр.: *В світлі рампи і в світлі ідей ми з народом — однакові ростом* (Г. Чубач).

Між ким? (суб’єкт-об’єкт — між + Ор. в.): між собою, напр.: *Не однакові між собою зірочки на небесах, не однакові і дерева по садках* (Г. Квітка-Основ’яненко).

Перед ким? (об’єкт обмеження — перед + Ор. в.): перед богом, напр.: *Царі, раби — однакові сини перед богом* (Т. Шевченко).

Кому? (адресат якісного стану — Д.в.): усім, напр.: *Не всім однакова судилась в світі доля* (Л. Глібов).

// Рівний з іншим за розміром, обсягом, кількістю і т.ін.

За чим? (об’єкт обмеження — за + Ор. в.): за значенням, за будовою, за структурою, напр.: *У мові є словосполучення, різні за будовою, але однакові чи близькі за лексичним значенням* (Українська мова).

ШКІДЛИВИЙ, а, е, і.

Який завдає шкоди, збитків кому-, чому-небудь чи в чомусь.

Кому? (об’єкт обмеження — Д. в.), напр.: *Чом же, ласкава така і красива, Квітко нещасна, ти житу шкідлива?* (М. Рильський).

Який завдає або може завдати шкоди здоров’ю, негативно впливає на когось, щось.

Кому? Для кого? Для чого? (об’єкт обмеження — Д. в., для + Р. в.): нам (для нас), вам (для вас), очам (для очей), здоров’ю (для здоров’я), організму (для організму), деревині (для деревини), тваринам (для тварин), птахам (для птахів), напр.: *Темрява так само шкідлива для очей, як і яскраве сонячне світло* (Наука і суспільство); *Шкідливим для підлітків є також куріння тютюну* (Шкільна гігієна); *...не спати ніч уважаю шкідливим для здоров’я* (М. Коцюбинський); *Надлишок функціонуючої паренхіми, безперечно, шкідливий для організму* (О. Богомолець); *Як і усушка, розбухання шкідливе для деревини* (Столярно-буд. справа).

Кому? (адресат якісного стану — Д. в.): усім (для всіх), людям (для людей), напр.: *А оцей, хоч і красивий, Що на шапочці узор, — Він поганий, всім шкідливий, Зветься гриб цей мухомор* (І. Нехода).

Отже, “Словник граматичного керування прикметників” — це лексикографічно-граматична праця, у якій уперше в сучасному українському мовознавстві на теоретичних засадах семантико-синтаксичної валентності буде проаналізовано граматичне, валентно зумовлене керування прикметників та системно описано типове для сучасної української літературної мови морфологічне вираження значеннево залежних від предикативного прикметника іменникових компонентів.

1. *Векуа Н.В.* Антонімія якісних прикметників у сучасній українській мові : автореф. дис. ...кандидата філол. наук / Н.В. Векуа / Національний педагогічний ун-т імені М.П. Драгоманова. — К., 2006. — 22 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В.Т. Буцел]. — К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. — 1728 с.
3. *Висоцький А.В.* Склад та структура лексико-семантичних груп якісних прикметників в українській мові : дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.01 / Висоцький Анатолій Васильович. — К., 1998. — 177 с.
4. *Вихованець І.Р.* Система відмінків української мови / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1987. — 232 с.
5. *Вихованець І.Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1992. — 224 с.
6. *Вихованець І.Р.* Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І.Р. Вихованець. — К. : Либідь, 1993. — 368 с.
7. *Вихованець І.Р.* Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1988. — 256 с.
8. *Вихованець І.Р.* Семантико-синтаксична структура речення / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. — К. : Наук. думка, 1983. — 219 с.
9. *Горная П.Г.* Адъективные словосочетания современного украинского языка в сопоставлении с русским : автореф. дис. ...кандидата филол. наук / П.Г. Горная / — К., 1972. — 21 с.
10. *Городенська К.* Реченневотвірний потенціал предикатів якості / Катерина Городенська // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / Укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. — Донецьк : ДонНУ, 2001. — Вип. 7. — С. 27–31.
11. *Грищенко А.П.* Прикметник у функції головного компонента в словосполученні / А.П. Грищенко // Синтаксис словосполучення і простого речення. — К. : Наук. думка, 1975. — С. 120-131.
12. *Грищенко А.П.* Прикметник в українській мові / А.П. Грищенко. — К. : Наук. думка, 1978. — 207 с.
13. *Золотова Г.А.* Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г.А. Золотова. — М. : Наука, 1988. — 440 с.
14. *Кавера Н.В.* Семантична типологія предикатів стану : дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.01 / Кавера Наталя Вікторівна. — К., 2007. — 206 с.
15. *Красных В. И.* Словарь сочетаемости. Глаголы, предикативы и прилагательные в русском языке : Около 900 единиц / В. И. Красных. — М. : ООО “Издательство АСТ”: ООО “Издательство Астрель”, 2001. — 368 с.
16. *Масицька Т.Є.* Граматична структура дієслівної валентності : [монографія] / Т.Є. Масицька. — Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. — 204 с.
17. *Межов О.* Семантична диференціація об’єктної синтаксеми / Олександр Межов // Українська мова. — 2005. — № 1. — С. 17-32.
18. *Молошная Т.Н.* Адъективные словосочетания в славянских и балканских языках / Т.Н. Молошная. — М. : Наука, 1985. — 257 с.
19. *Пасічник І.А.* Категорія валентності предикативних прикметників : [монографія] / І.А. Пасічник. — Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. — 184 с.
20. *Плющ М.Я.* Ад’єктивні словосполучення з залежною словоформою орудного відмінка / М.Я. Плющ // Українське мовознавство. — 1981. — № 9. — С. 76-81.
21. *Плющ М.Я.* Категорія суб’єкта і об’єкта в структурі простого речення : [навчальний посібник] / М.Я. Плющ. — К. : Вища школа, 1986. — 175 с.
22. Словник української мови : В 11 т. — К. : Наук. думка, 1970–1980. — Т. I-XI.
23. *Степаненко М.І.* Прикметниково-іменникові словосполучення у сучасній українській літературній мові (формально-синтаксичний і семантичний аналіз) / М.І. Степаненко. — Полтава, 1992. — 103 с.
24. *Терлак З.М.* Адъективные словосочетания с объектными отношениями в современном украинском литературном языке : автореф. дис. ...кандидата филол. наук / З.М. Терлак — К., 1982. — 22 с.

Теоретичні засади та принципи укладання “Словника граматичного...”

25. Тимкова В.А. Семантико-синтаксична структура двоскладних речень із предикатами якості в українській мові : [монографія] / В.А. Тимкова. — К. : Кондор, 2005. — 134 с.
26. Тотавар В.С. Обязательная синтаксическая сочетаемость имен прилагательных в современном русском языке : автореф. дис. ...кандидата филол. наук / В.С. Тотавар. — М., 1977. — 25 с.
20. Український орфографічний словник: понад 175 тис. слів / [уклад. В. В. Чумак [та ін.]; за ред. В. Г. Скляренка]. — Вид 9-е, переробл. і доповн. — К. : Довіра, 2009. — 1011 с. — (Словники України).
28. Шрамм А.Н. Очерки по семантике качественных прилагательных (на материале современного русского языка) : [монографія]. — Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1979. — 134 с.

Anna Gabay (Kyiv)

THEORETICAL BASES AND PRINCIPLES OF COMPILATION
OF ADJECTIVAL GRAMMATICAL GOVERNMENT DICTIONARY

The article is devoted to theoretical bases and principles of compilation of the first modern Ukrainian linguistic Dictionary of adjectival grammatical government. The structure of vocabulary entries is thoroughly described. The specimens of the vocabulary entries of grammatical government of qualitative adjectives are offered.

Key words: adjective, government, right-side valency, dependent on valency components, object, addressee.

Мовна мозаїка

КРАВЕЦЬ – КРАВЧИНЯ, ТО Й ПРОДАВЕЦЬ – ПРОДАВЧИНЯ!

Особу жіночої статі, яка “продає що-небудь”, в офіційному вжитку називають *продавцем*. Напр.: **Продавець** тільки плечима стенула: мовляв, не за адресою звертаються (Знання та праця); ..Зі слів тернополянки, вона взяла на випробувальний термін одну особу, але через тиждень **продавець** зникла, прихопивши з собою не лише виручку, а дещо з товару (З інтернетівського джерела).

Під впливом російської мови спочатку в усному мовленні, а згодом і в українській пресі поширилася неправильна назва *продавщиця*. Напр.: *Коханкою Бекхема була продавщиця спідньої білизни?* (Газета по-українськи); *У Києві продавщиця кіоску не злякалася озброєного розбійника* (Україна кримінальна); *Миколаївська продавщиця загнала злодія в руки військових правоохоронців* (Із інтернетівського джерела); *У Мукачеві продавщиця наздогнала цигана, що украв шорти* (З інтернетівського джерела); *Людину від п'ятьох катів врятувала продавщиця* (З інтернетівського джерела) тощо.

Українським відповідником до слова *продавщиця* є *продавчиня*. Його утворено за аналогією до *кравець – кравчиня*. Він уже з'явився в мові деяких засобів масової інформації. Пор.: *16-річний грабіжник вистрелив продавчині в око* (Газета по-українськи); [Артем Шевченко, ведучий]: *..на столичному пташиному ринку.. нам пропонують цуценя пітбультер'ера за 300 доларів. Стан тварини продавчиня встановлює на око* (Телепрограма “Агенти впливу”, “Інтер”); *Через кілька днів Данило проходить повз магазин, оскільки живе неподалік, і в цей час його впізнала продавчиня* (З інтернетівського джерела); *“Продали всі книжки про депресію і страх. Найбільше залишилося ніжності”, – чую краєм вуха обривок розмови дівчат-продавчинь, проходячи повз стенд видавництва “Свічадо”... (Україна молода); 26-річна Ірина пропрацювала в магазині іграшок продавчинню кілька місяців* (Новини, телеканал “НТН”); *Продавчиня Зоя Катай запевняє, що підприємці справно платять за оренду... (Хрещатик) та ін.*

Отже, жінку, яка продає що-небудь, українською мовою правильно називати **продавчинню**.

Лариса Колібаба

УДК 81'373.421

Тетяна Коць (м. Київ)

КАТЕГОРІЯ ДВОЇНИ І СТАНОВЛЕННЯ МОРФОЛОГІЧНОЇ НОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті простежено вплив граматичної категорії двоїни на становлення морфологічної норми сучасної української літературної мови..

Ключові слова: двоїна, число, множина, літературна мова.

Граматична категорія числа **двоїна**, яка активно виражалася формами іменників, займенників, прикметників, дієслів і дієприкметників в давньоруській мові, була успадкована ще з індоєвропейської прамови.

У процесі історичного розвитку форми двоїни поступово витіснилися формами множини. Першими стали виходити з ужитку ще до появи перших пам'яток слов'янського письменства особові займенники у називному відмінку *вѣ, ва*, які заступилися формами множини *мы, вы* [11: 135]. Форми двоїни іменників, прикметників, неособових займенників та дієслів паралельно з формами множини активно вживалися в староукраїнській літературній мові аж до XIX століття [13: 58].

Будь-які зміни в граматичній будові мови відбуваються впродовж тривалого часу. Двоїна — одне з тих давніх граматичних явищ, які знаходять свій відголосок і сьогодні. Так, можна з впевненістю стверджувати, що за сучасною двочленною категорією числа (одниною і множиною) заховані залишки колишньої двоїни. Це виразно демонструє лінгводидактична, лексикографічна література і мовна практика.

Граматики української мови початку XX ст. (одні з перших кодифікаційних джерел сучасної української мови) ще відбивали тенденцію до утримання тричленною парадигми категорії числа. С. Смаль-Стоцький зазначав, що «двійня» ще вживається в мові, але часто

заступається формами множини, що можна пояснити дією закону аналогії [24: 62].

Багато дослідників констатували наявність явища двоїни в мові, але не наводили прикладів і зразків відмінювання. М. Грунський та М. Левицький зазначали, що вона вживається зі словами *два, три, чотири* [10: 25; 15: 28].

М. Гладкий окреслив функціональні можливості цієї грами. Він стверджував, що двоїна вживалася після назв парних предметів, числівників *два, дві, обидва, обидві*, за аналогією також після *три, чотири*. Флексії двоїни, на його думку, повністю збереглися в називному, родовому, кличному відмінках іменників жіночого, середнього (-і), частково чоловічого родів (-а, -и) [9: 18].

М. Сулима зазначав, що двоїну вживали: «а) коли мова йшла взагалі про дві особи чи речі; б) коли говорили про споконвіку чи органічно споріднені предмети (*очі, плечі*), при числових назвах *два, дві, обидва, обидві*» [25: 24].

М. Левицький називає іменники, які вживаються лише в формі двоїни: *сани, ворота, вила* [15: 58]. У сучасній інтерпретації такі іменники належать до категорії *pluralia tantum*. А. Штефан, І. Васко називали у своїй граматиці їх «іменниками без однини» (*сходи, окуляри, граблі, уродини, іменини, ворота*) [30: 24].

М. Сулима подає двочленну парадигму числа іменників, але наголошує, що «іменники при числівниках *два, дві, обидва, три, чотири*, та іменники чоловічого роду бувають із закінченням назовного (а не родового): *два сїни, три брати, чотири вовки, обидва стовпї, чотири вчителї, три голуби*; іменники жіночого роду можуть мати закінчення -і (-ї): *дві книзі, три вербі, дві руці, чотири мусї, обидві коровї*» [25: 58]. Тут, звичайно, йдеться про збережені форми двоїни (*Т. К.*). При визначенні нормативності певного явища автори граматик зважали на літературну традицію, але часто керувалися власним мовним чуттям. Так, О. Синявський писав, що для нього «звичайніші» форми (множини — *Т. К.*): *дві книги, чотири бочки, двоє відер, три села* [23: 58].

Архаїчним раритним явищем називали категорію двоїни Є. Тимченко, В. Мурський, О. Курило, О. Ізюмова, Г. Іваниця, А. Штефан і тому в своїх граматиках називали двочленну парадигму категорії числа (однину і множину).

Л.А. Булаховський зазначав, що двоїна іменників досить активно вживалася в літературній традиції до 30-х років ХХ ст. і наводив приклад з художньої літератури: *Пісня і праця — великі **дві сили**...* (І. Франко). Дослідник наголошував, що «нормалізація в сторону повного відмовлення від двоїни, власне, випередила в цьому відношенні справжній стан речей у провідному діалекті та його говірках» [4: 284].

Занепадові форм двоїни сприяла її неповна відмінкова парадигма в давньоруській мові. Пам'ятки ХІІІ–ХVІ ст. засвідчують поширення аналізованих форм у називному — знахідному, рідше — в родовому та орудному відмінках [22: 62].

Не однаковим був і діапазон уживання форм двоїни у межах окремих відмін. Поодинокими були форми двоїни від іменників третьої відміни, що засвідчено лише в називному і знахідному відмінках. М.А. Жовтобрюх наголошує також на їх давній прив'язаності до числівників *два-двѣ, оба — обѣ, три, четыре*. Такі форми були найповніше представлені іменниками зі значенням парності: *очі, уші, плечі, руки, ноги* [11: 135]. Давня лексема *у́ши (ву́ши)* витіснилася з ужитку аналогічною новішою *вуха*, що зберегла місце наголосу першої. Усе це й стало незаперечним свідченням занепаду категорії двоїни в історії української мови.

Форми родового і місцевого відмінків двоїни у сучасній українській мові заявляють про себе лише в діалектних прислівникових утвореннях: *в ушу* 'у вухах', *ввічу* 'перед очима', ст. сл. *очію, в очію* [4: 63]. У «Словарі української мови» Б. Грінченка (Т. IV. — 1909) зафіксовано варіант *увіччу*. СУМ подає слово *ввіччю* з позначкою «діалектне». Форма *ввіччю* потрапила і до реєстру УОС [28: 368]. Різні варіанти цього слова активно функціонували в художній літературі: *Сон не йде йому в голову. Душно йому, млосно, пече попід боками, а ввіччю — вона та й вона* (Панас Мирний); *Ліс обняв тихим шелестом листя, лопотінням спілих кисточок, зарябили увіччю мережива тіней* (Гр. Тютюнник); *Андрієві раптом потемніло ввіччу від наглого припливу крові* (І. Багрянний). Порівняймо у П. Тичини: *Ой на горах трудно: жовтіє в очу... В ушу* не фіксують відомі словники української мови.

Набагато більше залишилося в сучасному вжитку залишків від колишніх форм орудного відмінка множини **-има** від іменників із значенням парності: *очі́ма, плечі́ма, двері́ма, гроші́ма*. Форми *двері́ма / гроші́ма* паралельно вживаються з пізнішими множинними формами *двермі́ / грі́шми* [27: 80] і в сучасній українській літературній мові, напр.: — *Ніжніше, ніжніше, — прошепотів політком Тисилер. Почувши шепіт, Боженко відразу пом'якшав і голос його наблизивсь до фальцету. — Так ось, в розумінні цього кулемета, я й кажу, — чи не можна позичити у вас мільйонів п'ятдесят, шістдесят гроші́ма, продуктами, фуражем?* (О. Довженко); *А то видасться йому, що незабаром або й зараз-таки мають покликати його до станового. Він сідав тоді на лаві й чекав. І досить на той час стукнути кому-небудь сінешніми двері́ма, щоб серце Семенове зупинилося в грудях, перестало битись, а змарніле обличчя вмить пополотніло* (М. Коцюбинський).

Ще більше залишків орудного відмінка двоїни іменників на **-има, -ома, -ема, -ма** поширені в північних і південно-західних говірках: *баранома, мишима, зубома, пальцома, курима, ягнетома, перстеньцема, граблема, грушма* [8: 126-127; 14: 52; 17: 65; 5: 119, 122, 127-129].

Найпоказовішим свідченням двоїни в українських говорах і літературній мові стали форми називного і знахідного відмінків із закінченням **-і < ѣ** іменників жіночого, чоловічого і середнього родів. Вони, як правило, становлять сталі синтаксичні поєднання з числівниками *два, три, чотири*. У художній літературі XIX ст. такі форми були частовжи-

ваними: *Два високі зразиці* для України стрілися в Житомирі. Тишкевич був уже літній чоловік, підтоптаний, гладкий, випещений в розкошах та в збитках магнат, які вже тоді були усі польські пани (І. Нечуй-Левицький); *От іде [Олена] в неділю до церкви. Що вже вивберана, що вже чічена — очей си ловить! Коло бері легіні позасідали, жартують молодечки, висміюють усіх, свистеть услід. А йде Олена — **дві слові** лиш скаже ... поведе плечем, усміхнеться, а вже най би загадала легінем у Черемош скакати — бігме би скакали!* (Г. Хоткевич); *Обережна Тодозя зирнула на **дві вікні** причілка. Маленькі віконечка чорніли на білій сніті, нехоче за-слонені чорним оксамитом. Ніде не було чути ні найменшого шелесту. Все в покоях і в оселі спало, неначе вимерло* (І. Нечуй-Левицький). У східнополіських говорах поширені збережені словосполучення: *дві версті, три підводи, дві хаті, три корові* [7: 162]; середньополіських — *дві вербі, дві руці, дві жінці* [7: 162]; західнополіських — *дві копійці, три дорозі, дві відрі, штири халупі* [8: 127]; наддністрянських — *дві бабі, три стодолі* [29: 86]; надсянських — *дві стіні, дві вербі* [5: 48].

Як засвідчує «Атлас української мови» у тих самих говорах збереглися залишки двоїни називного, знахідного відмінків іменників чоловічого і середнього родів: *дві вікні, дві селі, дві слові, три відрі, чотири літі, два цапа, чотири чоловіка, дві відрі* [1: 278-379; 2: 368-369; 3: 76-77].

В українській літературній мові активно функціонують форми називного, знахідного відмінків двоїни від іменників з колишніми основами на **-ѣ-**, **-јо-**: *рука́ва, ву́са* поряд з менш частотовживаними: *рукави́, ву́си*, напр.: *Демид посміхнувся й подивився на Тетяну останнім поглядом. Сніжна білизна вкрила його обличчя. Інй, що припорошив бороду, **вуса** й грубі пухнасті брови, забілів на повіках* (О. Довженко); *З початком достигання ягід у суніць з'являються **вуса**. Якщо немає необхідності вирощувати посадковий матеріал, то їх видаляють* (З наук.-попул. літ.); *Закасавши **рукава**, вони [молоде покоління] мерщій хапаються за якусь ідею — і прощай уся історія батьків!* (В. Підмогильний); *Василько загорнув **в рукава** руки, насунув на очі шапку і схилив голову, щоб хоч трохи захиститись від холодного вітру та снігу* (М. Коцюбинський).

Загальною закономірністю історії літературної мови стало витіснення форм двоїни формами множини при числівниках *два, три, чотири*.

Л.А. Булаховський зауважує, що такі множинні іменники сходять не на колишні форми множини як такої, а на форми двоїни колишніх основ на **-ѣ-** з флексією **-ы** (> **-и**) [4: 285]. Це можна підтвердити тим, що в конструкціях із відповідними числівниками наголос у багатьох іменниках падає на корінь (основу), як зрештою і в колишніх формах двоїни, а не на флексію, як у давніх множинних формах: *обидва **сіни*** (мн. *сину́*), *чотири **дівки*** (мн. *дівкі́*), *два **во́зи*** (мн. *вози́*). Таке наголошування властиве і для іменників з наголошеним префіксом: *чотири **пáрубки***. Усі сучасні орфоепічні та орфографічні словники закріплюють їх нормативний статус [18; 19; 20; 21; 26; 28]. Ці джерела засвідчують

також безваріантну нормативність множини іменників чоловічого роду *брат, дядько, дуб, берег* у поєднанні з числівниками *два, три, чотири*: *два, три, чотири брата; два, три, чотири дуба; два, три, чотири дядька; два, три, чотири берега* та ін. Такі словосполучення (саме з числівниками *два, три, чотири*) функціонують у мові, як сталі синтаксичні конструкції, на яких позначилася давня категорія числа — двоїна: *Тоді саме в столиці велике діло скоїлось. Старий цар умер, а зосталося два брата* (Панас Мирний); *Немає парку. Тільки два дуба ще стоять біля дороги. Стовбури товсті, як жлукта, чорні, як залізом обкуті* (Г. Тютюнник). Слово *берег* як іменник зі значенням парності у формі двоїни вживав І. Котляревський: *Як пахло сватанням в Латина/ І ждали тільки четверга,/ Аж тут Анхизова дитина/ Припленталась на берега/ Зо всім своїм Троянським плем'ям*. В іменниках з типовим кінцевим наголосом останній і в конструкціях із числівниками *два, три, чотири* не відтягується на корінь: *два столи́* (Н.в. мн. *столи́*, Р.в. одн. *стола́* і т.ін.), *два воли́* (Р.в. одн. *вола́*) [4: 285]. В.В. Виноградов зазначає: «У сполученнях *два, обидва, три, чотири* з так званним «родовим» відмінком однини правильніше бачити граматичні ідіоми, нерозкладні граматичні звороти» [6: 238].

Колишні форми двоїни визначають в сучасній українській літературній мові цілий ряд знахідного відмінка множини та іменників жіночого роду в конструкціях з числівниками *два, три, чотири*, які функціонують у мові як цілісні синтаксичні одиниці (*дві, три, чотири печінки; дві, три, чотири писанки; дві, три, чотири миски; дві, три, чотири ластівки*) поряд з нормативними формами звичайної множини знахідного відмінка (*печінок, печерічок, писанок, ластівок, мисок* тощо).

У сполученнях з числівниками *два, три, чотири* у сучасній українській мові при одній формі іменника можуть вживатися різні відмінкові форми означення — називного, знахідного та родового множини, напр.: *У щастя людського два рівних є крила* (М. Рильський); *Приїхали звідкись два американські офіцери* (О. Довженко). Узгоджене означення з іменником у числі, роді та відмінку у сполученні з числівниками *два, три, чотири* у формі двоїни було притаманне ще давньоруській мові: *то выведеть свободьна мужа два* (Руська правда); *тии бо два храбрая Святославлича* (Слово о полку Ігоревім). Згодом двоїна заступилася формами множини, внаслідок чого об'єдналися два типи відмінювання. Так і сформувалася специфічна причислівникова форма іменника у сполученні з числівниками *два, три, чотири*, при яких означення вживалось у множині. Усі ці процеси і позначилися на узгоджуваних формах називного — знахідного відмінка означень і в сучасній українській мові.

Двоїна втратила своє значення, яке змінювалось значенням множинності. Тут і розвинулась нова форма означень при числівниках *два, три, чотири* — родового відмінка множини. Як бачимо, ці форми значно пізніші. Їх фіксують пам'ятки з XV ст.: *двѣ корчми вольныхъ у Кобрыни* (Українські грамоти) [16: 53].

У сучасній українській літературній мові пізніша форма — родового відмінка множини означення має обмежені функціональні можливості. Спостерігається тенденція до її вживання лише у словосполученнях з іменниками, які мають чітко виражене кількісне значення: *В кожному возі по чотири воли сивих ішло* (Марко Вовчок); *Очі їх стрілися, як чотири найкращих квітки* (М. Коцюбинський). Давня форма прикметника у називному відмінку виступає там, де переважає якісний відтінок, який виводиться на перший план у зв'язку з втратою числівниками колишнього значення парності: *З-під колоди шмигнуло дві перелякані ящірки* (І. Нечуй-Левицький); *Будинки, як чотири високі скелі, обступають подвір'я* (О. Гончар); *Коло хліва два тоненькі молоді соняшники притулились один до одного квітучими головками, сміються тихо* (Є. Гуцало).

Вираження точної кількості найбільш притаманне в сучасній українській мові науковому стилю і тому тут переважають конструкції з родовим відмінком прикметника: *два сконструйованих прилади; три важливих етапи; виставка займає чотири великих зали*.

За аналогією до форм колишньої двоїни орудного відмінка числівників *двома, обома* в українській мові формувалася словозміна кількісних числівників: *трьома, чотирма, п'ятьма, шістьма, сьома, вісьма, дев'ятьма, десятьма* [27: 84], напр.: *Як про права — двома голосував. Як про обов'язки — ревма галасував* (А. Крижанівський).

Зберігають закінчення двоїни в орудному відмінку також питально-відносний займенний *скільки* та означальний займенник *всіма*, напр.: *Лиш ось тут, мабуть, до кінця й відчуваєш, що перед тобою дитина, створіння маленьке й беззахисне перед всіма тривогами світу, істота в якій, однак, є свої проблеми, і не менш серйозні, аніж у дорослих, є переживання, скрути свої і внутрішні драми...* (О. Гончар); *Легка тому робота й сама найважча, хто нестиє у серці надію, що немарно вона йде, що через ту роботу він досягне свого щастя, котре десь далеко-далеко, що за скільки роками праці, нужди, всякого горя...* (Панас Мирний).

Багато давніх іменників із закінченням парності увійшли за сучасною лінгвістичною інтерпретацією до лексико-семантичної категорії збірності, наприклад: *сани, граблі, ножиці, окуляри, двері* тощо.

Занепад категорії двоїни — це один з найважливіших процесів розвитку всієї граматичної системи української мови. Завдяки зникненню однієї з числових категорій у мові сформувалося чітке протиставлення форм однини і форм множини, а також розвиткові в межах останніх семантико-граматичної категорії збірності.

1. Атлас української мови. — Т. 1. Полісся, середня наддніпрянщина, суміжні землі. — К., 1984. — 498 с.
2. Атлас української мови. — Волинь, Наддніпрянщина, Закарпаття і суміжні землі. — К., 1988. — 520 с.
3. Атлас української мови. — Нижня наддніпрянщина, причорномор'я і суміжні землі. — К., 2001.

4. Булаховський Л.А. Морфологічні залишки двоїни // Булаховський Л.А. Вибрані праці в п'яти томах. — Т. II. — К.: Наук. думка, 1977. — С. 284–299.
5. Верхратський І. Про говір галицький лемків. — Львів, 1902. — 115 с.
6. Виноградов В.В. Русский язык. — М., 1972. — 324 с.
7. Виноградський Ю.С. До діалектології Задесення. Український діалектологічний збірник. — Вип. I. — 1928. — С. 161-164.
8. Гладкий П. Говірка села Блиставиці Гостомельського району на Київщині // Український діалектологічний збірник. — Вип. I. — 1928. — С. 124-127.
9. Гладкий М. Практический курс украинского языка: пособие для русских школ на Украине и для самостоятельного изучения живой украинской речи. — К., 1924. — 153 с.
10. Грунський Н.К. Украинская грамматика. — К., 1918. — 64 с.
11. Жовтобрюх М.А. Двоїна // Українська мова. Енциклопедія. — К., 2007.
12. Жовтобрюх М.А. Мова української періодичної преси (кінець XIX — початок XX ст.). — К., 1970. — 302 с.
13. Історія української мови. Морфологія. — К., 1978. — 540 с.
14. Кобилянський Б.В. Гуцульський говір і його відношення до говору покуття // Український діалектологічний збірник. — Вип. I. — 1928. — С. 50-53.
15. Левицький М. Українська граматики для самонавчання. — Катеринослав, 1923. — 197 с.
16. Лиса Г.І. Узгодження означення у сполученнях з числівниками *два, три, чотири* // Культура слова. — 1987. — Вип. 32. — С. 53-55.
17. Мельничук О.С. Південнополіська говірка села Писарівки Кодимського району Одеської області // Діалектологічний бюлетень. — Вип. 3. — 1951.
18. Орфографічний словник української мови / Уклад.: Головащук С.І., Пещак М.М., Русанівський В.М. — К.: Довіра, 1994. — 864 с.
19. Орфоепічний словник / Уклад. Погрібний А. — К.: Рад. Школа, 1984. — 629 с.
20. Орфоепічний словник української мови / Уклад.: Пещак М.М. та ін. — Т. I. — К.: Довіра, 2001. — 957 с.
21. Орфоепічний словник української мови / Уклад.: Пещак М.М. та ін. — Т. II. — К.: Довіра, 2003. — 920 с.
22. Самійленко С.П. Іменник // Історія української мови. Морфологія. — К.: Наук. думка, 1978. — С. 10-126.
23. Сияєвський О. Норми української літературної мови. — Харків, 1931. — 368 с.
24. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика руської мови. — Відень, 1914. — 202 с.
25. Сулима М. Українська фраза. — Харків, 1928. — 96 с.
26. Українська літературна вимова і наголос. Словник-довідник. — К.: Наук. думка, 1973. — 724 с.
27. Український правопис. — К.: Наук. думка, 2003. — 236 с.
28. Український орфографічний словник / За ред. Скляренка В.Г. — К.: Довіра, 2009. — 1012 с.
29. Шимановський В. Звуковые и формальные особенности народных говоров Холмской Руси. — Варшава, 1897. — 104 с.
30. Штефан А., Васко І. Граматика української мови. — Мукачево, 1931. — 64 с.

Tetyana Kots (Kyiv)

THE CATEGORY OF PLURAL NUMBER AND FORMATION OF MORPHOLOGICAL NORM OF UKRAINIAN LANGUAGE

The research presents an analysis of grammatical category of plural number with pair meaning. The main trends of morphological norm in literary Ukrainian have been generalised.

Keywords: category of plural number, words with pair meaning, literary language.

УДК: 811.161.2'282'282.8(092)

Тарас Шевченко (м. Запоріжжя)

ОЛЕКСА ГОРБАЧ ЯК ДІАЛЕКТОЛОГ

Олекса Горбач – український мовознавець, відомий представник лінгвістичної школи діаспори. У статті проаналізовано праці вченого в галузі української діалектології. Зроблено висновок про актуальність його досліджень для теорії і практики ареальної лінгвістики.

Ключові слова: *О. Горбач, діалектологія, говірка, лексика, фонетика, морфологія.*

У сучасній діалектній лексикології обстоюється ідея системного вивчення лексики. Останнім часом значно поживалося її збирання і дослідження. Сюди треба долучити і накопичений лексичний матеріал діалектологами діаспори, який лише тепер став набуток українського мовознавства. До когорти відомих мовознавців діаспори належить О. Горбач. У статті подаємо короткий аналіз зробленого дослідником у цій галузі.

У першому випуску “Вісника” у статті про Олексу Горбача ми зауважили про його широке коло мовознавчих інтересів [32; див. також, 25; 27; 30]. Серед цього кола наукових пошуків дослідника О. Горбача значне місце посідала діалектологія. П’ятий том Зібраних статей [21] під назвою “Діалектологія” за змістом містить тринадцять праць, хоч у книзі їх сімнадцять, серед яких одна – „**Der Wortsehatz der Ukrainischen sprachinsel Osturna in der Zips**” – написана німецькою мовою. Ця кількість статей теж є неповною, оскільки в цьому томі Зібраних статей подається під загальною назвою стаття “Діалектологія” (з посиланням на другий том “Енциклопедії українознавства”), до якого увійшли лише три статті автора – “Діалект”, “Діалектизми” і “Діалектологія”, а ще двадцять дві статті вміщено в інших томах енциклопедії, зокрема, “Бачванська говірка”, “Бойківська говірка”, “Гуцульські говірки”, “Лемківські говірки”, “Наддністрянські говірки”, “Надсянські говірки”, “Південно-волинські говірки”, “Південно-східні говірки”, “Південно-західні говірки”, “Північноукраїнські говірки”,

© Т.Г. ШЕВЧЕНКО, 2011

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2011, № 2

75

“Підляські говірки”, “Подільські говірки”, “Покутсько-буковинські або покутські говірки”, “Поліські говірки”, “Польонізми”, “Польська мова на Україні”, “Російсько-українські мовні зв’язки”, “Російська мова на Україні”, “Румунізми”, “Середньозакарпатські говірки”, “Степові говірки”, “Словацько-українські мовні зв’язки”. Кілька тут названих статей подано в “Енциклопедії українознавства” без прізвища О. Горбача як автора.

Інші статті, присвячені питанням діалектології, що ввійшли до п’ятого тому, є відбитками із таких наукових видань: Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Збірник філологічної секції; Наукові записки Українського Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені; журнал “Сучасність”; Матеріали до Української Діалектології. Український Вільний Університет; Науковий збірник Музею Української Культури в Свиднику; тижневик “Християнський Голос” та ін. Звичайно, що це не всі праці з діалектології, над якими працював професор О. Горбач, бо в „Українському діалектологічному збірнику” вміщено статтю „З записів південногуцульської говірки с. Бродина пов. Радівці. Весілля” [22] та 2003 року (Львів) видано “Діалектологічні студії. 3” / Збірник пам’яті Ярослави Закревської/, де опубліковано дві праці вченого: “Словник говірки села Негостина (Румунія)” [23] (упорядкувала Н. Хобзей з рукописної картотеки О. Горбача відповідно до попередніх лексикографічних праць, виконаних дослідником) і “Словник північнопідляської говірки села Добровода близько Гайнівки (Польща)”, упорядкований Н. Хобзей і О. Тріль [24]. Отже, ми в огляді діалектологічного доробку О. Горбача опираємося на зазначені вище праці.

Анна-Галя Горбач згадує: “Протягом добрих 10 років... ми з покійним чоловіком Олексом і дітьми відвідували ті частини Румунії, де ще до сьогодні існують українські поселення: у середній та південній Буковині, на Мараморощині, у Дунайській Дельті, навіть у гористолісистій частині північно-східного Банату біля Лугожа. Туди-бо в ХІХ ст. переселив був якийсь мадярський граф наших людей із семи сіл Закарпаття, бо мав тут великі лісові посілости...”

У Бродині та довкола неї вдалося чоловікові записати багатющий матеріал, який опублікував у 8-му томі своїх “Зібраних праць” 1997 року. До збірника увійшли ще записи з буковинських Милешівців, що розташувалися на буковинських долах між Радівцями та Сучавою. Матеріал цих трьох говірок (с. Бродини, с. Поляни, с. Милешівці — вставка наша — Т.Ш.) йому вдалося опрацювати ще перед відходом з життя. Однак між записами залишилося ще чимало неопрацьованого” [4: 420].

О. Горбач досліджував фонетику, морфологію, словотвір, синтаксис, наголос, лексику, антропоніми окремих говірок в Україні, а також говірки компактного проживання українців за кордоном. Оскільки в Україну радянської доби в’їзд ученому не дозволяли, тому він спостерігав за вільним мовленням колишніх мешканців України, які з різних

обставин опинилися в еміграції. „Трагедія долі полягала в тому, — писала про О. Горбача Я. Закревська, — що від початку своєї наукової діяльності учений силою обставин був позбавлений можливості вести польові дослідження в Україні, особисто обстежувати основні масиви української діалектної території. Тому й зосередив основну свою увагу на периферійних говорах української мови, проводячи власні дослідження на Берестейщині, Холмщині і Підляшші, Мараморощині, південній Буковині, Східній Словаччині, а також на території колишньої Югославії (Бача-Срім)” [27: 46–47]. Дослідникові доводилося розшукувати інформаторів, які мешкали в різних країнах Європи й Америки і були вихідцями з одного населеного пункту в Україні. Іноді автор, вивчаючи фонетику, морфологію, лексику говірки села, опирається на письмові й усні відповіді інформаторів за спеціальним питальником. Так, говірку села Остромичі він досліджує на матеріалі мовлення колишнього мешканця цього села Романа Мартинюка, 1900 року народження, який з 1945 по 1969 рік проживав у Геттінгені (Західна Німеччина), а говірки Теребовельщини оперті на записи й усні відповіді за питальником від уродженців цієї місцевості: с. Дарахів (інформатор М. Гумницький), с. Залав’є (доктор В. Палідвор, редактор І. Дурбак), с. Ілавче (С. Борачок), с. Романівка (Т. Артимишин), с. Слобідка (Є. Шепартицька), с. Струсів (магістер Г. Ракоча-Білінська), с. Янів (П. Турчиневи́ч) тощо.

Вивчаючи мовні особливості говірок, О. Горбач завжди порівнював їх із суміжними й несуміжними говірками, матеріали яких теж записував від інформаторів за спеціально укладеним питальником. Іноді дослідник чітко визначає коло суміжних населених пунктів і часовий відрізок, які обрав для вивчення: “...Спостереження над говіркою нашого родинного села Романів і сусідніх: Підгородища, Коцирів, Селища, Підяроків, Підсоснів, Миколаїв, Городиславичі, Дзвенигород, Відники, Гаї — стосуються 1920-х і 1930-х рр. та закінчилися 1943 р., як не враховувати листовних запитникових контактів з мовцями у справі лексики в 1960-х рр.” [7: 3].

Визначаючи діалектний тип говірки, автор називає й дослідників, праці яких подавали відомості або ґрунтовно описували мовний ареал. Використовує О. Горбач не лише спеціальні праці з діалектології, але й історичну, етнографічну й довідкову літературу в українських і зарубіжних виданнях. Усе, про що пише професор О. Горбач, викликає живий інтерес і зацікавлення, бо його аналіз досліджуваного матеріалу і висновки несподівані, вражають оригінальністю трактування мовних фактів і вільним, незаангажованим легом думки. Він добре обізнаний із теорією і практикою української та зарубіжної діалектології, а це дозволяє йому не тільки вільно оперувати науковим і методичним набутком, але й зробити свій внесок у теоретичну й практичну діалектологію. Зокрема, застосувавши традиційну методику і структурні рівні дослідження, він вводить у свої пошуки відомості з діалектної антропонімії й акцентології разом із фонетикою, морфологією і лексикою,

морфологією і словотвором, синтаксисом говірки (чи говору), та, долучаючи аналіз гідронімів і топонімів, досягає цим цілісного та повного опису мовного матеріалу.

Якщо під час опису фонетики і морфології автор дотримується вивчення мовлення означеної говірки, то антропоніми розглядає, залучаючи матеріал із суміжних населених пунктів. Так, серед прізвищ і прізвиськ с. Романів подаються також відомості з нас. п.п. Відники, Гаї, Германів (тепер Тарасівка), Дзвенигород, Коцирів, Лагодів, Миколаїв, Підберізці, Підгородища, Підсоснів, Підяроків та ін., записані від інформаторів-мешканців цих сіл. Розширює О. Горбач і просторову координату дослідження лексики рідного села, долучаючи аналіз слововживання суміжних сіл — Гребенці, Подусільна, Ожидів. Він виявляє „різниці сусідніх говіркових комплексів” і зауважує, що „600-річне перебування цієї землі під потужним впливом польської мовної стихії залишило не затертий слід в нашій говірці; всі західні лексичні позичення (численні німецькі, почасти італійські й французькі) пройшли крізь польський фільтр, що позначився бодай у наголосі. Вплив польщини помітний особливо по підльвівських селах” [7: 19]. Польські запозичення в говірці переважно „церковно-релігійної ділянки” лексики, а також низки виразів з побуту та обрядово-релігійного життя євреїв, які невеликими родинами мешкали у кожному селі.

Тривале сусідське проживання українців з євреями, де в кожному селі мешкало по 2-5 родин, а особливо багато їх було в Миколаєві і Підгородищах, поширило у мовленні носіїв говірки низку виразів з ідиш, зокрема побутового й обрядово-релігійного життя — *ра́бін*, *хайдер*, *гой*, *ша́бесгой*, *га́лах*, *пейс*, *ма́ца*, *пурім* та ін. Слабко позначився вплив румунських запозичень з покутсько-гуцульських говірок — *румуга́ти*, *га́зда*, *куля́стра*. Церковнослов'янська лексика тут загального галицького поширення — *прича́стіє*, *навечэ́ріє*, *Зача́тіє*, *Бого-явлéніє*, *Воведéніє* тощо. Найбільш потужним виявився у говірці вплив польської мови, і була це переважно церковно-релігійна лексика — *кос'у́лок*, *кос'у́л*, *криж*, *опла́ток*, *кумун'і́я*, *н'ішпóри*, *біскуп* тощо.

Характерною ознакою наукових розвідок О. Горбача є широке опертя на увесь спектр наукової літератури, в якій згадується, бодай побіжно, досліджуваний ним об'єкт. Так, у статті „Говірка Комарна й Комарнянщина” [19] він називає праці дослідників, що розглядали питання „про окремі гнізда та варіанти наддністрянських говірок” у фахових монографіях з діалектології. Перелік імен (Я. Головацький, І. Верхратський, І. Зілинський, Я. Януб, К. Дейна, Я. Рудницький, П. Приступа, Я. Пура, Д. Бандрівський, К. Кисілевський, О. Горбач, Г. Шило, Я. Закревська, М. Онишкевич, Ф. Жилко, С. Бевзенко) переконує не лише про обізнаність автора з науковою літературою, але й сумлінне ставлення до вивчення означеної проблеми.

Автора цікавлять наддністрянські говірки, хоч „дослідів над цим найобширнішим і найважливішим центральним говірковим масивом Галичини проведено вже чимало” [11: 147]. Досліджуючи їх, він робить

опертя на письмові й усні відповіді за власним питальником, в якому взято до уваги переважно лексику й „називництво”, менше морфологію й синтаксис, що зібрані в еміграції протягом 1961 — 1965 рр. від „уродженців” Тербовельщини і Комарнянщини. Для порівняння, за цим же питальником було зібрано тоді ж на еміграції відповіді з суміжних і віддалених населених пунктів Галичини, Буковини, Волині й Східного Поділля. Здобуті матеріали, а також праці відомих діалектологів, які досліджували окремі говірки цього масиву, дали можливість встановити не лише межу, а й зарахувати їх до північно-східної групи наддністрянських або опільських говірок. Неоднорідність наддністрянських говірок О. Горбач пов’язує з особливістю їх формування ще у давнину (XIV — XVI ст.) внаслідок „експансії діалектних процесів покутсько-буковинських та надсянських на територію західного масиву подільських говірок. У випадку північно-східного наддністрянського гнізда (в тому й Тербовельщини) йдеться про експансію південно-волинських фонетичних процесів” [11: 148].

Розглядаючи мовні явища говірок, автор не оминає питань, які викликають дискусію, оскільки по-різному трактуються дослідниками-діалектологами. Так, генеза реалізації [a] під наголосом в [e], [и], а не під наголосом в [и], [і] після палатальних приголосних та після [ч], [дж], [ш], [ж] у наддністрянських говірках, на його думку, неясна, хоч сліди її сягають XIII чи XIV ст. Подібне явище фіксується в пам’ятках з північноукраїнським перебігом ненаголошеного [a] в [e] (на місці праслов’янського носового ę), що, безперечно, має генетичний зв’язок, а це свідчить про те, що його висліди треба шукати лише в галицько-буковинських пам’ятках. О. Курило пов’язувала це явище з польським впливом „українцених панщизняків” XIV–XVII ст. Однак її рецензент, польський славіст В. Курашкевич зауважив, що „польська діалектна вимова [p’eta, p’uśc = pięta, pięśc „п’ята, п’ястук”] виникла в XVI ст. і не могла вплинути на українську діалектну вимову”. Пізніше і К. Дейна вважав появу цього явища польським впливом. О. Горбач заперечував, бо, власне, польська мова виконувала тут гальмуючу роль, оскільки цей перехід в українських говорах спостерігається там, де „всі польські говірки мають [a], [’a] (ж’еба, ч’ес, п’итий, т’игну — zaba, czas, piąty, ciagne), а польські лексичні запозичення або через її посередництво, зберігають по всій Наддністрянщині [a] — (шафа, шуфл’ада, канус’н’ак та ін.) [11: 150].

Опис південноволинської говірки с. Ступно О. Горбач здійснює на основі записів мовлення мешканця цього села Івана Маковея в 1958 — 1973 рр., який з 1945 р. проживав у Німеччині [16]. Зважаючи на перерваний контакт з родинною говіркою, автор фонетичні, морфологічні та синтаксичні явища розглядає побіжно, зосередивши увагу на лексиці говірки, опитування якої здійснене за авторським питальником, що включає близько 1500 питань. Насамперед подає історію села, зазначає, що риси і межі південноволинських говірок визначалися не завжди однаково. Говірка села, за Горбачем, „належить

до середнього гнізда південно-волинських”. Автор уважав, що Ф. Жилко в доданій карті („Нариси з діалектології української мови”, 1955 р.) звузив межі цих говорів, і лише карта „Нарисів...” (1966) „поширює смугу волинсько-поліських говірок на північ по кордон із БССР та р. Мухавець... Жилкові поправки зумовлені й проведеними новими ізоглосами на підставі зібраних для діалектологічного атласу даних” [16: X–XI]. Однак ці „поправки” О. Горбач вважає тільки наближенням до діалектних меж, що вже визначали у своїх працях В. Ганцов, І. Зілинський, І. Варченко, Л. Бова-Ковальчук та ін., хоч і є результатом нових даних. До лексичного словника додається невелика розвідка з ономастики, зокрема топонімії (частини села, хутори, поля, ліси, горби, води), антропонімії (чоловічі й жіночі імена, прізвища і прізвиська), зоонімії (назви собак).

Вивчення говірки с. Остромичі колишнього повіту Кобринь підводить автора дослідження до наслідків картографування мовних реалій цього регіону в діалектологічному атласі білоруської мови. Аналіз лексичних карт (карти № 226–338) в атласі переконує його, що українські мовні риси „тут свідомо пофальшовані, бо подані з білоруською фонетикою — з аканням і дзеканням”, що „цей атлас реалізує тут антинаукову концепцію „третьої, поліської, групи” говірок білоруської мови, а під якими розуміється, очевидно, українські західно-поліські. Підклад цієї теорії, само собою, політичний: всупереч протестам українців Кобринщини в 1939 р. їх територію включено до БРСР (тим, хто протестував, причіплено налічку „українських буржуазних націоналістів” з усіма наслідками того закиду в тоталітарній державі!)... Теоретично обґрунтувати таке адміністративно-політичне рішення Москви діалектологічними „аргументами” доручено московському філологу Р.І. Аванесову, який всупереч усім дотеперішнім висновкам мовознавців (включно з білорусом Ю. Карським) створив з українських західнополіських говорів „поліську групу говірок білорусщини” [15: 11–12].

Про наслідки картографування західнополіських говірок у діалектологічному атласі білоруської мови О. Горбач писав ще в 1964 році: „Характер наших поліських говірок затерто особливо при картографуванні: на всіх бо мапах не застосовано фонетики, себто українські говіркові форми подавано лиш у білоруському звучанні, зокрема при лексиці (при фонетиці картографа цікавив виключно даний один картографований звук слова!). У висліді у неознайомленого користувача атласом постане враження про наші поліські говірки хіба лиш як про якийсь трішки відмінний білоруський діалект” [6: 107]. Автор справедливо зазначає, що в цьому атласі не лише не враховано картографування західнополіських говірок Є. Карським, О. Соболевським і Московською діалектологічною комісією, але й ніяк не показано української основи цих говірок на території БРСР. Тільки окремі карти з фонетики виявляють її, і тоді українські мовні риси збігаються з давнішими, що їх визначали К. Михальчук, І. Зілинський та ін. Далеко не всі дані належним чином картографуються, бо

багато „збілорущених записів і невірних”, поверхової інформації та введено акаючі й дзекаючі форми у тих говірках, де їх не було в давніших записах і немає тепер. Історичні карти в атласі є не скрізь переконливими. В еміграційних публікаціях авторіві „доводилося оглядати і етнографічно-діалектологічні „великобілоруські” мапи проф. Яна Станкевіча з претенсіями навіть на південне Підляшшя, північну Волинь та Чернігівщину; подібно в видаванім ним таки періодичу „Веда” його претенсії сягають через сіверян, що їх він вважає білорусами, до Тмутаракані і Донщини” [6: 108].

Пізніше, в 1990 р., у статті **„На українській Берестейщині”** О. Горбач відгукнувся на створення Українського культурно-громадського об’єднання, в якій пише: „Берестейщина була в 1920 — 1939 рр. у складі Польщі, а від 1939/1944 рр. у складі Білоруської ССР; мовно — це терен наших західно-поліських говірок і такою з мовного погляду уважали її всі об’єктивні дослідники, почавши від К. Михальчука чи білоруса Є. Карського. Але царська адміністрація ХІХ ст. рішила була тут інакше: на терені Гродненської (і Мінської) губерній — а туди належала й українська Берестейщина, — живуть білоруси, а „малороси” щойно на терені Житомирсько-Волинської губернії. За таким принципом проведено 1939 р. й межу адміністративну УССР і БССР, себто причислено Західне Полісся до БССР, щоб компенсувати українським коштом білорусам їхню Смоленщину, прилучену у 1920-х роках до РСФСР” [20: 52].

Що погляди О. Горбача на фальшування українських мовних рис і виділення на їх основі третьої, поліської, групи говорів у діалектологічному атласі білоруської мови на терені Берестейщини мають наукове підґрунтя, засвідчує, зокрема, фонетичний нарис „Гаворкі Заходняга Палесся” і додаток до монографії „Тексты”, де й аналіз фонетики і, власне, тексти засвідчують їх україномовний характер [28: 116–127]. Автор фонетичного нарису, на жаль, замовчує те, що досліджувані говірки мають тісний зв’язок з українськими. На час появи монографії Ф. Клімчука в науковій літературі вже були нові дослідження білоруських діалектологів брестського ареалу, в яких вони не заперечували про його належність до української діалектної території [2; 26]. Що ці говірки є продовженням української діалектної території „підтверджують дані атласу білоруської мови, на картах якого південний захід Брестщини виділяється великою кількістю ізоглос (приблизно лінією: — на південь від Пружан — на північ від Пінська — на захід від Столина), що далі продовжується на картах II тому Атласу української мови” [29: 88; порівн. 1: карти №137, 143, 164, 165, 218, 226, 268, 295, 325, 326, 336, 356; зведені карти № 391, 392, 393].

Досліджує О. Горбач лексику українських північно-добруджанських говірок сс. Муругилі і Верхній Дунавець, розташованих у дельті Дунаю, предки яких „прийшли од Дніпра”. Обидві говірки південно-східного (степового) діалекту, хоч не бракує тут перехідних північних та волинсько-подільських говірок, що, ймовірно, є наслідком складних

переселенських рухів. Говірки, поступово асимілюючись, втрачають українські мовні риси і набувають численних запозичень з румунської мови. У п'ятому томі Зібраних статей подано лише короткий опис фонетики, морфології, синтаксису, словотвору, місцеві назви та антропоніми. Словники лексики автором не включено до Зібраних статей, бо у Наукових записках Українського Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені опис говірки с. Верхній Дунавець подається на сорок одній сторінці, а в Зібраних статтях лише на восьми, за винятком сорок четвертої сторінки, на якій німецькою мовою подано її анотацію [9]. Дослідження с. Муругиль у зібраних статтях [21] подано на чотирьох сторінках із двадцяти чотирьох загального тексту [12].

У квітні 1969 р. О. Горбачу „відкрилася можливість поїхати на Пряшівщину”. Тут, послуговуючись магнітофоном і власним лексичним питальником, здійснює записи в сс. Красний Брід, Дара, Кечківці, Курів, Великий Липник, Остурня й Бежовці. Опис двох подано у Зібраних статтях [14: 1093-94; 17]. Структура статті про говірку с. Красний Брід є традиційною для досліджень автора з діалектної лексики. Вражає також список використаних джерел та й, власне, обізнаність автора з широким колом питань, які він розглядає у дослідженні. Зокрема, діалектолог звертає увагу на відсутність надзвичайно важливих досліджень з місцевої гідронімії й топонімії для з'ясування історії заселення „протоукраїнського населення на південь від Карпат... та час його приходу сюди належить ще й досі до спірних і ще невисвітлених остаточно” [17: II]. Говірка с. Красний Брід досліджується не ізольовано, а в безпосередніх зв'язках із суміжними й несуміжними українськими говірками. Це дало можливість встановити, що „жмутки фонетико-морфологічних і лексичних ізоглос ділять Лемківщину на говірки західні (надпопрадські), середущі по рр. Яселку й Ондаву на сході. Східною межею лемківських говірок вважають лінію рр. Ослави (чи Солинки) та Удави — Лабірця — до бойківських та середущо-закарпатських. Експансія південнолемківських говірок на терен середущо-закарпатських створила між рр. Цірохою й Лабірцем смугу перехідних. Говірка Красного Броду належить до східного гнізда південнолемківських, куди засягають деякі бойківські риси” [17:IV].

Викликає сумнів, на перший погляд, те, що подається визначена кількість запозичень у говірці — з мадярської понад дев'яносто, з польської сягає вісімдесяти, а з румунської мови понад двадцять. Автор спирається не лише на власні спостереження над запозиченою лексикою, але й залучає праці діалектних лексикологів, що, зрештою, знімає будь-які сумніви щодо необ'єктивності тверджень дослідника [17: X, XVII, XX]. Коли ж він не знаходить у науковій літературі „порівняльних зведень лексики південнолемківських говірок зі східнославацькими”, то й не визначає кількісний склад словакізмів у говірці [17: X].

Короткі історичні, етнографічні відомості й діалектні риси подано про лемківську говірку с. Остурня. Остурняни — греко-католики, „рус-

наки”; перед спольщенням чи пословаченням їх досі охороняла своя церква [14: 1093]. Від інших суміжних лемківських говірок остуряни виразно відрізняються „мішаниною українських давніх і польських гуральських рис, включно зі звуком [рж] на місці давнього м’якого [р] (напр., пржі „при”) та з мазураканням (себто з вимовою [ц], [дз], [с], [з] замість [ч], [дж], [ш], [ж], напр., час „час”, медза „межа” [Там само]. Місцева влада Остурні „на бажання батьків” вилучила викладання в школі української мови як предмета в 1960 р.; словацькою вона стала ще 1939 р. Пісенний фольклор тут часто польський і словацький, а українські весільні пісні мають паралелі з польської мови.

До п’ятого тому подано двадцять п’ять статей, написаних для „Енциклопедії Українознавства”. Це словникові статті про окремі говірки або групи говорів, чи про чужі говірки і мови на терені України, які містять важливу інформацію про розселення, формування, зв’язки з суміжними говорами та мовами, описи характерних мовних рис говорів та наукову літературу.

Під назвою „Українська діалектологія після Ф. Жилка” вміщено негативну рецензію на збірник текстів „Говори української мови” (К., 1977, 589 с.). Насамперед звернено увагу авторського колективу на недотримання ними вимог, які виголошені в доповіді Н.П. Прилипка, з основних засад укладання хрестоматії діалектних текстів [31]. Частина зауважень є слухними і суттєвими, що спрямовані на високий фаховий рівень вимог до такого типу видань. Інші — є часто-густо відображенням часово-просторової координати української колоніальної дійсності. Автор рецензії переймається, що в Хрестоматії „тематика записуваних розповідей охоплює в основному весільні й похоронні звичаї, обрібку поля, конопель, льону, ткацтво..., дуже рідко казки й перекази... Про голод 1932 — 33 років і вимерлі села, про криваву ежовщину, само собою, ні слова” [18: 113].

Українські бачвансько-срімські говірки в Югославії О. Горбач вважає „перехідно-мішаними східнославацько-українськими”, записи лексики яких здійснив ще 1953 р., а пізніше, 1967 р., за його спеціально укладеним питальником. Утворилися бачвансько-срімські говірки шляхом переселення у Войводину в села Руський Керестур, Коцура, Новий Сад поселенців з Карпат. „звідси йшло і даліше розселювання бачванців... Говірку керестурців переймали й нові приселенці з Карпат... Нові асимільовані лемківські примішки, напевно, ще скріпили український мовний елемент у бачванській говірці як і почуття національної відрубності від словаків” [13: 309]. Визначено найхарактерніші говіркові відмінності в лексиці, наприклад, „горобець” *тащок* (сс. Беркасове, Коцура), *вработец* (с. Петровці); „картопля” *кромплі* (сс. Беркасове, Коцура), *бандурка* (с. Петровці); „вівчар” *югас* (сс. Беркасове, Петровці), *овчар/ чабан* (с. Коцура); „білка” *вивирка* (сс. Беркасове, Коцура), *бліца* (с. Петровці); „Чумацький Шлях” *кумова слама* (с. Беркасове), *млечна драга* (с. Коцура) тощо. Спостережено материнські лексеми у бачванських говірках. Щоб

краще показати перехідно-мішаний характер бачвансько-срімських говірок, виокремлено насамперед історико-фонетичні зміни в лексиці, здійснено порівняльний аналіз нових записів лексики за Словарцем В. Гнатюка, окреслено іншомовні запозичення з угорської, німецької, сербо-хорватської й української мов та подано основний склад лексики. Запозичення з української мови здійснюється лише через мову інтелігенції, зокрема духовенства й учительства, яка навчалася українській літературній мові в її галицькому чи закарпатському варіанті.

Підсумовуючи зроблене О. Горбачем в галузі діалектології, вважаємо, що 1) фактичний матеріал статей з діалектології не лише став здобутком українського мовознавства, але й певною мірою доповнює дані Атласу української мови і слугуватиме для укладання карт Лексичного атласу української мови; 2) розширює базу даних для висвітлення глибинних процесів у контактних зонах міждіалектної та міжмовної взаємодії і, зокрема, мовних рис інтерферентного походження; 3) розкриває значення ономастикону для досліджень з діалектології.

1. Атлас української мови. Том другий. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. — К.: Наук. думка, 1988. — 520 с.
2. *Войтович Н.Т.* Ненаголошений вокалізм брестсько-пінських говірок // XII Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей. — К., 1965. — С. 60–62.
3. *Горбач А.-Г.* З історії передруків Олекси Горбача. // Пам'ятки України. Історія та культура. Науковий часопис. 2001. — С. 122–123.
4. *Горбач А.-Г.* ...У пошуках за українськими говірками в Румунії // Діалектологічні студії 3. Збірник пам'яті Ярослави Закревської. — Львів, 2003. — С. 419–421.
5. *Горбач О.* Великдень у бачванських українців // тижн. Християнський голос. Чч. 16–20. — Мюнхен, 1962. — С. 691–695.
6. *Горбач О.* Західно-поліські говірки в діалектологічному атласі Білоруси // Сучасність. Ч. 7. — С. 107–109.
7. *Горбач О.* Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської обл. // Наукові записки Українського Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені. — Мюнхен, 1965. — Т. VII (X). — С. 3–24.
8. *Горбач О.* Прізвища й особливості їх наголосу в наддністрянській говірці села Романів Львівської області // *Studia z filologii Polskiej i słowiańskie.* — Warszawa, 1965. — Tom V. — Str. 205–212.
9. *Горбач О.* Діалектний словник Північно-Добруджанської говірки с. Верхній Дунавець біля Тульчі // Наукові записки Українського Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені. — Мюнхен, 1968. — Т. XV /XVIII. — С. 3–44.
10. *Горбач О.* Народні пісні з с. Бродина, повіт Радівці (Південна Буковина). 1. Гуцульське село Бродина і його говірка // Наукові записки Українського Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені. — Мюнхен, 1968. — Т. 14/17. — С. 3–31.
11. *Горбач О.* Говірки Тербовельщини // Наукові записки Українського Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені. — Мюнхен, 1969. — Т. 19. — С. 147–181.
12. *Горбач О.* Діалектичний словник Північно-Добруджанської говірки с. Муругиль над Дунаєм // Записки Наукового Товариства Шевченка. Т. 185. Збірник Філологічної Секції. — Нью-Йорк–Париж–Торонто, 1969. — Т. 34. — С. 59–83.
13. *Горбач О.* Лексика говірки бачвансько-срімських українців // Науковий збірник Музею Української Культури в Свиднику, нр. 4, кн. 1. — Пряшів, 1969. — С. 309–349.
14. *Горбач О.* Остурня — український острівець на Спіші під Татрами // тижн. Християнський голос. — Мюнхен, 1970. — Ч. 1-2. — С. 1093–1094.

15. *Горбач О.* Західньо-поліська говірка села Остромичі кол. повіту Кобринь // Наукові записки Українського Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені. Т. 25. — Мюнхен, 1973. — С. 3–64.
16. *Горбач О.* Південно волинська говірка й діалектний словник села Ступно, кол. повіту Здовбунів // Матеріали до української діалектології. — Мюнхен, 1973. — С. VII–XXX.
17. *Горбач О.* Південно лемківська говірка й діалектний словник села Красний Брід бл. Меджилаборець (Пряшівщина) // Матеріали до української діалектології, в. 2. Український Вільний Університет. — Мюнхен, 1973. — С. I – XXXII.
18. *Горбач О.* Українська діалектологія після Ф.Жилка // Сучасність, 1978. — Ч. 9. — С. 110–113.
19. *Горбач О.* Говірка Комарна і Комарнянщина // Збірник історично-мемуарних, географічних і побутових матеріалів. НТШ: Український архів. Т. 43. — Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто, 1987. — Т. 43. — С. 315–327.
20. *Горбач Олекса.* На українській Берестейщині // Самостійна Україна, Чикаго, 1990. Ч. 4, — С. 52–54.
21. *Горбач Олекса.* Діалектологія Зібрані статті. // Olexa Horbatsch. Dialektologie. Gesammelte Aufsätze/ — 1992.
22. *Горбач О.* З записів південногуцульської говірки с. Бродина, пов. Радівці. *Весілля.* // Український діалектологічний збірник. Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової. — К., 1997. — С. 302–309.
23. *Горбач О.* Словник говірки села Негостина (Румунія) (упорядник Н.Хобзей) // Діалектологічні студії 3. Збірник пам'яті Ярослави Закревської. — Львів, 2003. — С. 422–453.
24. *Горбач О.* Словник північно-підляської говірки села Добровода близько Гайнівки (Польща) (упорядники Н. Хобзей, О. Тріль) // Діалектологічні студії 3. Збірник пам'яті Ярослави Закревської. — Львів, 2003. — С. 454–488.
25. *Грищенко П.Ю.* Професор Олекса Горбач і його видання пам'яток української мови // Пам'ятки України. Історія та культура / Науковий часопис /, — 2001. № 1-2, — С. 118–121.
26. *Груцко А.П.* До питання про лексичні особливості поліських говірок // XII Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей. — К., 1965, С. 326–333.
27. *Закревська Я.* Олекса Горбач. Життєписно-бібліографічний нарис.—Львів, 1995. — 121 с.
28. *Клімчук Ф.Д.* Гаворкі Заходняга Палесся. Фанетычны нарыс. — Мінськ, 1983. — 127 с.
29. *Назарова Т.В.* З вокалізму брестського ареалу // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. — К.: Наук. думка, 1971. — С. 87–102.
30. Пам'ятки мови, мовознавства та літературознавства в публікаціях проф. Олекси Горбача. Бібліографічний покажчик. Уклала Віра Карпенко // Пам'ятки України. Історія та культура. Науковий часопис. 2001. — С. 124–129.
31. *Прилишко Н.П.* Про укладання „Хрестоматії з діалектології української мови” // Праці XIII Республіканської наради. — К.: Наук. думка, 1970. — С. 346–350.
32. *Шевченко Т.* Горбач Олекса // Вісник Запорізького осередку вивчення української діаспори. — Запоріжжя, 2003. — Випуск 1. — С. 110–116.

Taras Shevchenko (Zaporizhzhya)

OLEXA GORBACH AS A DIALECTOLOGIST

Olexa Gorbach is a Ukrainian linguist, famous representative of the diaspora's linguistic school. The scientist's works in the field of Ukrainian dialectology are analyzed in the article. The conclusion about the timeliness of his research for the theory and practice of areal linguistics is made.

Key words: O. Gorbach, dialectology, dialect, lexis, phonetics, morphology.

УДК 81'373.235

Любов Савельєва (м. Київ)

НАЦІОНАЛЬНОМОВНА СПЕЦИФІКА КАТЕГОРИЗАЦІЇ СВІТУ

У статті реалізовано системний підхід до вивчення національної специфіки мовної категоризації світу, який передбачає розгляд одиниць мови, передусім слова, у його зв'язку з реаліями життя народу, його історією, культурою, географічними умовами проживання, особливостями світосприйняття, менталітету, життєвим досвідом. З цією метою до аналізу семантики слів на позначення особи за місцем її проживання, крім дефініцій тлумачних словників української мови, залучено відомості з аспектичних лінгвістичних словників (синонімів, антонімів) та спеціальних етнолінгвістичних і лінгвокультурологічних джерел. Особливу увагу приділено методам виявлення етноконотацій в ідеографічній параметризації української лексики.

Ключові слова: категоризація світу, назви осіб за місцем проживання, епідигматичні зв'язки номінацій.

Національна ідентичність виявлена не тільки в комунікативній поведінці представників певної культури, але й у формах і категоріях національної мови. Дослідження елементів національної самосвідомості, національних оцінок і переваг безпосередньо пов'язане з дослідженням феномена мовної категоризації світу [3: 8]. Розроблення поняття мовної категоризації має тривалу традицію, але ще не здобуло загальноприйнятої термінології й методики опису номінацій. Серед найбільш відомих концепцій мовної категоризації світу згадаємо теорію родинної схожості Л. Вітгенштейна, вчення про фреймову структуру подання знань М. Мінського та теорію прототипів (Е. Рош, Дж. Лакофф та ін.). Нам близька позиція А. Вежбицької, яка полемізує з представниками теорії прототипів Л. Вітгенштейном, Е. Рош, Дж. Лакоффом, Р. Джекендоффом та іншими. Вона доходить висновку про хибність протиставлення в описі концептів тлумачення мінімальних компонентів їх значення опису через їх прототипи. А. Вежбицька підкреслює, що заклик до використання прототипів поєднується із твердженням про існування

© Л. С. САВЕЛЬЄВА, 2011

двох підходів до категоризації: «класичного» (пов'язаного з Аристотелем) і «прототипного» (пов'язаного, зокрема, з іменами Е. Рош і Л. Вітгенштейна). На думку вченої, ці підходи протиставляють для того, щоб оголосити класичний підхід хибним, а прототипний істинним, проте таке протиставлення мало що дає для розуміння змісту концепту як особливої ментальної одиниці та особливостей його вербалізації в певній національній мові. «Прототипи не можуть «урятувати нас» від ретельного лексикографічного дослідження, але вони можуть допомогти нам побудувати кращі, глибші визначення, зорієнтовані на людську концептуалізацію реальності, відбиту й утілену в мові» [6: 226].

Останнім часом спостерігаємо тенденцію до осмислення теоретичних аспектів досліджуваної проблематики, розмежування суміжних понять, подання чіткіших визначень, але є випадки, коли власне дослідження мовної категоризації світу фактично підмінюється описом мовної картини світу з позицій системи мови. Такі дослідження «можуть дати дуже важливу інформацію про національний характер і менталітет, але вони повинні підкріплюватися екстралінгвістичними чинниками, співвідноситися з даними інших галузей знання національної специфіки» [15: 216]. Ці теоретичні засади стали вихідними в розв'язанні основних теоретичних питань нашого дослідження, а саме: для виявлення національно-мовної специфіки категоризації світу розглядаємо слово у взаємозв'язку з реаліями життя, історією, культурою, географічними умовами, особливостями світосприйняття, національного менталітету, життєвим досвідом українського народу, відбитими в системі української мови, зокрема, в реалізованій у ній ідеографічній (поняттєвій) параметризації лексики. Це стало можливим насамперед тому, що до аналізу лексико-семантичної групи іменників-назв осіб за місцем проживання, крім дефініцій 11-томного тлумачного «Словника української мови» (Далі СУМ) [21], були залучені відомості з лінгвістичних аспектних словників (синонімів, антонімів), а також спеціальних етнолінгвістичних та лінгвокультурологічних джерел. Зокрема, вивчення матеріалів говірок відіграло значну роль у з'ясуванні зв'язку досліджуваних назв із позамовною дійсністю. Думки щодо перспективності в лінгвокультурологічних дослідженнях саме такого підходу знаходимо у В. В. Леснової: «характерною рисою діалектного мовлення є те, що воно з усіх форм існування мови найближче до конкретної, реально функціонуючої системи мови, найбільше пов'язане з реальним світом, з онтологічною сутністю номінативної діяльності мовців» [18: 31]. За допомогою аналізу дефініцій тлумачного словника встановлено поняттєву класифікацію, властиву сучасному українському загально-вживаному лексикону, яка й стала точкою відліку для нашого дослідження. Опрацьовані діалектні матеріали дали можливість встановити, що система номінацій особи за місцем проживання тут має ширший спектр аспектуалізації концепту «місце проживання», ніж у загально-вживаному літературному лексиконі, змодельованому в [21]. До такого спектру в семантиці діалектних номінацій особи ввійшли дрібніші

природні локуси та мікросередовища, які можуть бути заселені особами, зокрема й міфічними персонажами (*курчувей* — такий, що живе або ховається в корчах [1 I: 350]; *полюх* — житель полів, не поліщук [1 II: 68]). Загальна поняттєва класифікація назв особи за місцем проживання, укладена за всіма зібраними матеріалами, модифікується залежно від походження тієї чи тієї номінації з певного регіону України, її належності до певного функціонального стилю мови тощо. У пошуках національномовної специфіки категоризації світу ми намагалися йти не від наявних стереотипів до їхніх ілюстрацій у словниках чи мовознавчих працях, а навпаки — від лінгвістичного аналізу номінацій до культурно-філософських узагальнень. Ми поділяємо думки тих учених, які під час досліджень національномовної специфіки категоризації світу рекомендують урахувувати досягнення в галузі лексичної семантики, практичні здобутки й інструментарій лексикографії, лінгвокультурології, лінгвістичної генетики, етимології, використовують досвід когнітивних досліджень у цьому напрямі, не оминають питань прихованої граматики і мовних універсалій, а також психолінгвістики й логіки [3: 8].

Наукова концепція пропонованого дослідження ґрунтується на теоретичних і практичних здобутках формалізованого опису лексичної семантики слів, викладених у низці колективних монографій співробітників відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України [14; 16]. У цих працях запропоновано формалізовану процедуру семантичної класифікації лексики, описано системні відношення між лексичними одиницями в межах одного семантичного поля і між семантичними полями та запропоновано алгоритми семантичної класифікації слів різних лексико-семантичних груп і розрядів для укладання за допомогою комп'ютера тезаурусу української мови. Ці дослідження виявилися важливими з огляду на те, що вони спрямовані на вивчення лексичного значення слова як органічного елемента системи мови і базуються на встановленні тематичних груп за екстралінгвальними класифікаційними критеріями. Враховано також теоретичний і практичний досвід, описаний у працях українських і зарубіжних дослідників, дотичних до аналізованої проблематики: І.О. Голубовської, Н.Ф. Клименко, О.О. Борискіної, О.О. Кретова, Т.В. Булигіної, О.Д. Шмельова, Ю.М. Караулова та інших [2; 3; 4; 6; 8; 11; 12; 15; 19; 25].

Метою будь-якої категоризації є пояснення нового через уже відоме та структурування картин світу за допомогою узагальнень, тобто побудова таксономічних ієрархічних структур. Реальний шлях побудови такої класифікації вчені вбачають у виділенні та зіставленні множин і підмножин різного ступеня узагальнення на основі поступового звуження та конкретизації змістових елементів слова [2]. Отже, мовна концептуалізація, категоризація та класифікація понять полягає в окресленні семантичного кола споріднених слів за «принципом родинної схожості» Л. Вітгенштейна та встановленні їх глибинного узагальнювального репрезентанта — основного значення певного слова, ре-

алізованого в його вживанні. Цей глибинний узагальнювальний репрезентант науковці позначають різними термінами: Д.М. Шмельов називає його інтегральною семою, В.Г. Гак — архісемою, Е.В. Кузнецова — категорійно-лексичною семою. Далі у викладі будемо використовувати термін **інтегральна сема**, з огляду на об'єднувальну роль, яку вона може відігравати в побудові гіперо-гіпонімічних комплексів, а також у формуванні синонімічних рядів. Визначення семантичних ознак — диференційних та інтегральних сем — виявляє їхній тісний зв'язок із позамовною дійсністю. Підкреслимо, що для виявлення національно-мовної специфіки категоризації світу, номінації його об'єктів і явищ важливими є якраз диференційні, а не інтегральні семи спільних понять. У досліджуваній лексико-семантичній групі слів інтегральною є сема **назва особи за місцем проживання**, зміст якої виражає слово **жителі**, що включає узагальнені категорійні семи **істота** — реалізатор у дефініціях «той, хто» (тобто будь-яка істота) і **місце** — реалізатор «десь» (тобто в будь-якому місці, будь-де в просторі). Своєю чергою, за диференційними семами цю лексико-семантичну групу можна поділити на підгрупи, які в сукупності й подають відображення в лексиконі української мови специфічної класифікації навколишньої дійсності за умовами, характером, якістю осіб, що її населяють.

Упродовж здійсненого дослідження застосовано різні методи аналізу лексичного значення слова: метод компонентного аналізу, метод ступінчастої ідентифікації Е.В. Кузнецової, зіставлення з перекладними еквівалентами в інших мовах; дослідження ареальної диференціації назв, порівняння наукової та мовної картин світу, співвіднесення параметричної структури назв, пов'язаних кореляціями синонімії, антонімії тощо. Ми дотримуємося думки Д.М. Шмельова про те, що при вивченні семантичної структури слова необхідно, крім лінійних (синтагматичних) та ієрархічних (парадигматичних) кореляцій, досліджувати також його дериваційно-асоціативні (епідигматичні) зв'язки, які вчений називає «третім виміром лексичного значення слова» [25: 191]. Вивчення епідигматичних зв'язків дає можливість встановити співвідношення іменників-назв осіб за місцем проживання з іншими лексико-семантичними групами у системі мови, зокрема з такими, як власні назви місць проживання, найменування типів природних і штучних об'єктів, ознак характеристики особи за певним місцем проживання, за її відношенням до нього тощо.

Аналіз фактичного матеріалу показав, що в СУМі наявна невелика група назв жителів, що утворені від **власних назв місць проживання**. У моделі загальноновживаного лексикону, реалізованій у СУМі, передусім подано ті назви, що є значущими для україномовної категоризації світу. У цій моделі номінування свого, властивого умовам проживання українців, поєднується з означенням відомого чужого: назви планет (*землянини*), материків (*африканці*), островів чи груп островів (*меланезійці, корсиканці*), елементів рельєфу, зокрема гір — гірських систем (*карпатці*), територій, етнокультурно маркованих регіонів України (*подоляни, галичани*,

волиняки/волиняни, сибіряки, кубанці), сторін, частин світу (*європейці, азійці/азіати*), адміністративних одиниць (держав — *українці, мексиканці*, міст — *кияни, одесити, миколаївці, віденці, варшав'яни*). Українські номінації, мотивовані власними назвами адміністративно-територіальних одиниць, цілком закономірно не мають відповідників в інших мовах світу. Породжувальна модель таких номінацій могла б згенерувати величезну кількість слів, яку важко було б охопити якимсь словником, адже в одній тільки Україні адміністративних одиниць понад 40 тисяч (за даними Держкомстату України від 20.02.2007). Для порівняння, держав у світі на сьогодні існує всього 262. Ці одиниці відображають адміністративний устрій тієї чи тієї держави, який створюється на базі врахування її ретроспективного соціально-економічного розвитку, національних особливостей, а також об'єктивної необхідності максимального наближення апарату управління до населення; кожна держава будує свій адміністративно-територіальний устрій, виходячи з особливостей власного механізму управління. Попри те, що назви цієї групи звичайно не виявляють додаткових відтінків значень (крім можливого в окремих випадках відтінку зневаги, насмішки), варіюються вони досить часто. Так, наприклад, у «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського-С. Недільського, який широко фіксує не лише літературні, а й діалектні номінації, подано такі паралельні варіанти назв жителів Волині, як *воленюк, волінець, волиняк, волинянин*. Три останні, як засвідчують новітні українські словники, збереглися в мові й до сьогодні, див., наприклад, третє видання «Великого тлумачного словника сучасної української мови» [7]. Щоправда, номінація *волиняни* має ширшу, ніж інші назви, семантичну парадигму. Крім найменування жителя або уродженця сучасної Волині, вона називає так і представника давнього східнослов'янського племені, яке жило у верхів'ях Західного Бугу і правих приток верхньої Прип'яті.

Дослідження національномовної специфіки номінацій, утворених від назв **типів природних об'єктів**, доцільно здійснювати методом порівняння наукової та мовної картин світу. Образ реальності, відображений у мові, суттєво відрізняється від того, який створює наукова картина світу. Поняття про сукупність географічних об'єктів у реальній дійсності формують природничі науки, воно й відбиває реальні закономірності природи (М. Планк). У такій науковій мовній картині світу природні географічні об'єкти класифікують за їхніми фізичними властивостями, основними з яких є їх просторові характеристики (зокрема, площа та об'єм), а додатковими — інші фізичні характеристики: освітленість території, температура повітря, тип клімату тощо. Фактичний матеріал засвідчив, що наукова класифікація природних об'єктів точно відбивається у семантичній структурі назв жителів цих об'єктів і характеризує самих жителів: **природні середовища** — поле (*полюх*); **типи природних зон** — тайга (*тайговик*), степ (*степовик, степняк*); **типи рельєфу** — гори (*горець, горянин, гірняк*); **типи території** — помор'я (*поморяни*), побережжя (*побережанин*). Ці назви мають узагальнювальний репрезентативний характер, оскільки містять інформацію про тип природного об'єкта, що дає підста-

ви виділяти в їхній семантичній структурі додаткові оцінні параметри. Отже, назви, утворені від типів природних об'єктів, відображають особливості національного світосприйняття, включають найбільш важливі складники географії світу, що слугують особі для орієнтації в ньому. Порівняно з відтопонімними утвореннями ці назви мають ширший спектр позначуваних об'єктів, оскільки включають назви за макролокусами (*косміти* — жителі космосу) та мікролокусами і середовищами, які можуть бути заселені людьми (*курчuveй, полюх* та ін.). Кількість таких номінацій зростає з розширенням меж комунікативної діяльності носіїв певної мови, а також зі збільшенням обсягу їхніх знань про світ поза межами конкретного місця їх проживання. Так, в українській мові з'явилася назва *тропіканка*, мотивована загальною назвою природного поясу, як наслідок демонстрації по телебаченню багатосерійного бразильського серіалу з однойменною назвою. Однак деякі з таких назв подають широку семантичну парадигму, яка виявляє спектр відношень людини до певного природного об'єкта, зв'язку з ним, відбитих в українській мові. Наприклад, найменування *лісовик* стосується не лише людини, яка живе в лісі, але й тієї, яка займається лісовим промислом, полюванням, працює в галузі лісівництва, а також міфічного персонажа, що заселяє ліс.

До розгляду номінацій, утворених від назв **типів штучних об'єктів**, доцільно залучати екстралінгвальну інформацію, адже, на відміну від природних, штучні об'єкти довкілля людини створює вона сама, а отже, залежно від змін у державному устрої, виробничій сфері життя суспільства вони постійно трансформуються і змінюють свої назви. Про значущість для україномовної моделі світу назв, утворених від типів адміністративних одиниць, свідчить їхнє широке розгалуження, наявність багатьох варіантів різного ступеня вживаності у сучасній мові, що зафіксоване, наприклад, у СУМі: *місто* (*містянин, міщук, міщух, міщанин, городянин, горожанин*), *село* (*селянин, селяк, селях, сільчак, односелець, односільчанин*), *хутір* (*хуторянин, хуторянець*), *передмістя* (*передмістянин*), *селище* (*селищанин*). До адміністративних одиниць, що зафіксовані в СУМі, належить і церковно-адміністративний поділ території України: *парафія*; старий поділ Козаччини включав *паланку, полк, сотню, курінь*; у Київській Русі були такі назви поселень, як *слобода* і *слобідка* (*слобідський*); у дореволюційній Росії — *повіт* (*повітовий*); заст. *поселення* (*поселенець, поселянин*). Не менш цікавими виявилися номінації, утворені від назв **типів жител** — *келія* (*келійник*), *скит* (*скитник*), *печера* (*печерник*), *затвор* (*затворник*). За даними [7] було відтворено класифікацію жител та її реалізацію в назвах жителів: *житло* (*житель*), *хата* (*безхатко, безхатченко, безхатник*), *помешкання, мешкання* (*мешканець*), *обитація* (*обиталець*), *оселя* (*оселенець, оселець*), *куток* (*кучани*), *притулок* (*безпритульний*), *захист* (*беззахисний*), *вогнище* [10] (*огнищанин*), *підзамча* (*підзамчанин, підзамчанка*) тощо. Існує широке розгалуження назв жителів, що не мають постійного місця проживання. Крім загальновідомих назв, зафіксованих у

СУМі, безпритульний, беззахисний, бурлака, вуличник, лайдак, скитальник, зайда, прийда, приходько, перекотиполе, покотиполе, летун, літун, наявні такі назви, засвідчені в діалектних джерелах, як збродень, бродяга, прибудда [5: 38], безкровий [24 I: 73], бейвений, блудний [24 I: 76], блудячий [24 I: 91], канюка [24 II: 148], галайда, блукач, бездомний [24 I: 216], у словнику Б. Грінченка подані *прибиш* та а в словнику Л.О. Ставицької зареєстрована значна кількість жаргонних назв, здебільшого скалькованих з російських зразків, напр., *бич, бичкомер, бомж, бомжа, бомжак, бомжара, бомженя, бомжиха, бомжиця* [22].

Лексико-семантична група іменників-назв осіб за місцем проживання в системі української мови тісно пов'язана з окремими розрядами прикметників і дієслів. У дієслів цей зв'язок визначається наявністю в семантичній структурі семи «жити», яка в назвах жителів є третім складником ономасіологічної (поняттевої) структури (за М. Докулілом) — так звана ономасіологічна зв'язка, яка виразняє відношення ономасіологічного базису (істота) до ономасіологічної ознаки (місце). Сюди відносимо: **назви дій, пов'язані зі зміною місця проживання:** *висилати (виселенець), засилати (засланець), погоріти (погорілець)*; **назви дій, пов'язані з появою місця проживання:** *оселитися (оселенець)*; **назви дій з ознакою тимчасовості проживання:** *коморити, коморувати (комірник), стояти (постоялець)*; **часто змінювати місце проживання:** *кочувати, перекочовувати (кочівник), літати (літун)* та інші.

Співвідношення іменників-назв осіб за місцем проживання з прикметниковими назвами жителів має цікаву специфіку. Для прикметникових назв жителів характерне те, що, по-перше, тут немає розмежування на категорії особа/неособа (це відбивається в семантичній структурі прикметникових назв жителів: увагу акцентовано на категорійному значенні «ознака», а не «особа»), а, по-друге, неможливе їх утворення від топонімів (для української мови не властиві назви жителів типу *київський*). В.О. Горпинич зауважує, що «окремі групи топонімів (додамо, й інших твірних одиниць) мають таку морфемну структуру, через яку не можуть безпосередньо взаємодіяти з катойконімними суфіксами і водночас із певних причин не можуть усікатися. За таких умов словотворчий акт реалізується шляхом заміни іменникових основ прикметниковими» [9]. Цікавим виявився розгляд прикметникових назв жителів, утворених від назв природних об'єктів. Такі назви можна класифікувати за різними ознаками: за типом природного об'єкта — *степовий, тайговий, тундровий, пустельний, острівний, болотний, болотяний, боровий, лісовий, водний, водяний, глибоководний, прісноводний, морський, озерний, річковий, таласохтонний, луговий, садовий, деревний, рослинний, скельний, повітряний, пісочний, піщаний*; за типом житла: *печерний, кімнатний, акваріумний, домовий, домашній*; за типом поселення/місцевості — *міський, селянський, хутірський, посадський, столичний, слобідський, повітовий, удільний, санаторний, чорносошиний, скарбовий*; за локалізацією у певній частині простору (за просторовими відношеннями) — *полярний, низовий, прибережний, околинний, довколишній, зовнішній,*

заворовий, закордонний, заграничний, зарубіжний, заморський, зарічний, підірний, підколотний, підкореневий, підкоровий, наземний, підводний; за походженням — корінний, єдинокровний, місцевий, одногніздний, нетутешний, сторонський, тамтешний, чужий; за часом проживання в певному місці — віковий, віковичний, сторічний, довго живучий, довговічний, стародавній, старовинний, старожитній, сторічний, споконвічний, невмирущий, недовговічний, тогочасний, тодішній, теперішній, сучасний, цьогосвітній; за способом проживання: осілий/неосілий, кочовий, бродячий, походючий, безквартирний, самотній, відлюдний, відлюдькуватий, мирський, світський, суспільний, братерський, братній [7]. Значна кількість цих назв субстантивувалася. Одержані матеріали можна зіставити з класифікацією ознак, що характеризують особу за певним місцем проживання чи відношенням до нього. Ознаки, що характеризують особу за відношенням до місця проживання, такі: просторові відношення (поряд — *сусід*, в одному місці з кимсь — *односелець*); локалізація особи в певній частині простору (*вишняни* — жителі верхньої частини села; *низини* — люди, які мешкають у нижньому кінці села); тривалість проживання в певному місці (давно — *старожил*, нещодавно — *новосел*, *новоселець*). До ознак, що характеризують особу за певним місцем проживання, належать: свій/чужий (свій — *земляк*, чужий — *чужак*, *чужинець*, *чужоземець*, *іноземець*); походження (*корінний*, *переселенець*, *іммігрант*, *прибиш*, *зайда*, *приходько*, *приходень*); особливості поведінки, стосунків із людьми (*відлюдок*, *відлюдько*, *відлюдник*); наявність власного житла (*безпритульний*, *квартирант*, *комірник*, *приймак*); рід діяльності (*булочник*) [1 П].

Окремого розгляду вимагає слово *булочник*, яке належить до назв-прізвиськ (*регіональний етнонім*, за визначенням К.В. Ухмиліної [23]), поширених в українській мові, але спеціально ще недостатньо досліджених вітчизняними науковцями. Для такого типу назв важливою є позиція мовця. Так, наприклад, жителів Волині називали *булочниками* тільки жителі Полісся, оскільки *поліщуки* рідко пекли булки через низьку врожайність пшениці в їхніх краях. В.А. Никоновим зафіксовані назви-прізвиська, якими прозивали людей із різних місць і областей — колишніх губерній, зокрема такі: *чернігівців* здавна називали *каганцями*; уродженців Київської губернії — *труболетами*; Харківської — *чемоданниками*; жителів Полтавщини сусіди-чернігівці називали *галушиками*; у колишній Херсонській губернії жителів одного села прозвали *голопузівцями*, а іншого — *пробийголовами*; на Гуцульщині жителів с. Річка звали *облутикобила*, мешканців с. Головці там же — *сідлайтес* (прізвиська жителі дали один одному за худих, погано годуваних коней), а жителів с. Бервинкова — *загубитідкова* (через погані дороги) та ін. [17: 6–7] К.В. Ухмиліна, дослідивши назви і прізвиська російського населення Горьківської області, виявила ознаки, що покладені в основу таких номінацій: походження, місце проживання, географічне положення, природні умови, соціальний статус у минулому, рід занять, національність, особливості говору, релігійну належність, особливості місцевого побуту, вдачі мешканців [23].

Оскільки до семантики номінацій особи за місцем проживання входить сема, що несе інформацію про те, в якому місці перебування (місці проживання), відстані (дистанції) знаходяться суб'єкти комунікації, можна стверджувати, що для більшості розглянутих номінацій реалізація в семантиці опозиції «свій — чужий» залежить від того, який простір охоплений поняттям «свій», і на якій відстані (дистанції) починається простір, належний поняттю «чужий». Зауважимо, що передавана словом інформація будується не як відповідь на питання, «на якій відстані перебуває своя чи чужа особа», а як повідомлення про те, в якому місці така особа знаходиться. Як показало дослідження приступного нам матеріалу, світ «своїх» передусім пов'язаний із рідною землею, за межами цього світу починається світ «чужих». Останнім часом простежується динаміка змісту поняття «чужий» залежно від суб'єктивних уявлень мовців, а також загальної ситуації: у певних комунікативних ситуаціях відбувається протиставлення «своїх» як землян, а «чужих» як прибульців. У виборі номінації і способі творення оцінних назв, крім суб'єктивних уявлень мовців, важливою є також позиція (думка) мовця (пригадаймо вищеподаних *булочників*). Отже, фігура мовця організовує простір висловлення, вона є тим орієнтиром, щодо якого в акті комунікації ведеться відлік часу та простору, стосовно себе мовець і визначає світ «своїх» і «чужих». При цьому, істотною є не тільки вказівка на зіставлювані суб'єкти комунікації, але й на простори і локуси, в яких вони проживають. Вказана відмінність у семантиці зумовлює специфіку вживання цих слів. Важливою є думка О.О. Селіванової про те, що аксіологічність «свого» і «чужого» не є жорстко бінарною і завжди позитивною для «свого» і негативною для «чужого», а залежить від різновиду посесивних відношень й етичних настанов українського народу [20: 34]. Оцінка іншої особи і надання їй того чи того статусу відбуваються через комунікативну поведінку, в якій особистість заявляє про себе і своє місце: я хочу бути «своїм» чи я маніфестую, що я «чужий». У чистому вигляді компонент «свій», виділюваний у значеннях таких слів, як *земляк, кровник, кровний, чистокровний*; компонент «чужий» характерний для семантики таких слів, як *чужий, чужинець, чужоземець, іноземець, чужоселець, чужостороонець, чужак, зайда, приходько, прибиш, приходець, прибулець, захожий, захіський, зайшлий* та ін. Якщо домінування здійснюється з огляду на походження особи, важливою є опозиція «корінний житель (мешканець) — переселенець». Корінний житель країни або місцевості — *абориген, тубілець, туземець, автохтон, місцевий*. Переселенців українці класифікують залежно від причин, що сприяли переселенню: переселенець за власним бажанням — *іммігрант*; примусово переселений (наприклад, за політичні переконання) — *виселенець, вигнанець*; змушений переселитись, тікаючи від стихійного лиха, надзвичайних подій тощо — *біженець*. Для опозиції «корінний житель — переселенець» важливою є позиція мовця. Можливі два варіанти розгортання такої комунікативної ситуації: 1) мовець заявляє про себе і своє місце (я «свій» чи я

«чужий»), тоді номінація відбувається на основі опозиції «наш: не-наш»: порівняймо такі діалектні назви, як наш — *наський*; не-наш — *не-наський*; 2) мовець відіграє роль спостерігача, при цьому не підкреслює «своїм» чи «чужим» він є. У такому разі номінація здійснюється за допомогою опозиції «тут — там»: тут, у цій місцевості — *тутешній*; там — *тамтешній*.

В інших випадках номінування відбувається за локалізацією особи в певній частині простору. Залежно від неї до комунікативної ситуації вводиться фігура спостерігача, яка дозволяє диференціювати різні аспекти просторових відношень: суб'єктні (орієнтація щодо мовця та слухача) чи об'єктні (орієнтація щодо предметів об'єктивної дійсності). Номінація особи за локалізацією в певній частині простору можлива: а) за просторовими відношеннями відстані (поряд — *сусід*; в одному місці з кимсь — *односелець*, *одностаничник*, *співмешканець*, *співквартирант*, *співжилець*, *співвітчизник*); б) за просторовими відношеннями напрямку, де можливі опозиції «вище — нижче» (вище — *вишняни*; нижче — *низини*), та номінація за напрямом щодо сторін світу (*північани*, *південці*, *західники*, *западенці*, *східняки*). Назви особи за місцем проживання, утворені від назв сторін світу, містять у своїй семантиці оцінний компонент, у якому відбивається сприйняття мовцем «сходу» чи «заходу»: якщо *південці* і *північани* — нейтральні назви, то *східняк*, *наддніпрянець* і *западенець*, *галичанин* для українського розмовного мовлення мають оцінні конотації, не фіксовані загально-мовними словниками. Наявність таких етноконотацій у цих назвах виразно демонструє хоча б такий контекст їх уживання з матеріалів комп'ютерного фонду нової лексики, створюваному у відділі структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України: *Ментальність галичанина і наддніпряня, їхні звичаї і традиції мали спільні корені, але крони розгалузилися настільки, що збоку виглядає на дві різні культури* (Пост-поступ, 2007, №6, с.27).

Лексико-семантична група іменників-назв осіб за місцем проживання тісно пов'язана з етнонімами. Проблема розмежування етнонімів та назв жителів є актуальною, проте досі не знайшла однозначного вирішення у фаховій літературі. В.А. Никонов критикує спробу розв'язати цю проблему шляхом зарахування етнонімів до власних назв, а назв жителів — до загальних, зауважуючи, що теорія власних назв ще не розроблена і не встановлена межа між загальною і власною назвою, тому не мають сенсу розмірковування, з якого боку невідомої межі перебувають етноніми [18: 6]. Семантичну близькість цих двох груп засвідчує наявність у дефініціях етнонімів семи «населення», яка є одним із видових ідентифікаторів для назв жителів, утворених від назв територій, островів, держав (наприклад, *австралійці* — корінне населення Австралії), областей і міст. Пропонуємо розмежування назв жителів та етнонімів здійснювати на підставі наявності в дефініціях останніх семи «народ» у таких реалізаціях: народ / група народів / один з народів / загальна назва народів / назва народу / народи / група народів / народонаселення

/ загальна назва групи споріднених народів. Виходимо з міркувань, що одне зі значень поняття **народ** (населення держави, жителі країни), збігається зі значенням катойконімів, утворених від назв держав, тому в дефініціях (наприклад, *греки* – **народ**, що становить **основне населення** Греції) реалізується його інше значення (форма національної та етнічної єдності), що вказує на належність пояснюваного слова до етніонімів, утворених від назв держав.

В умовах глобалізації світу багатонаціональні за своїм складом держави прагнуть до консолідації різних народів в єдину націю. За таких умов політична ідеологія здійснює втручання в мову. Наприклад, за радянських часів у тлумачних словниках російської мови слово *росіяни* мало кілька значень (етнонім і назва жителів). Наприклад, «Словник російської мови» С.І. Ожегова подавав його так: «1. То же, что русские (устар., обычно высок.). 2. Общее название населения России». Водночас у СУМі слову *росіяни* відповідає значення «східнослов'янський народ; основне населення Росії, представлене і в інших країнах; представники цього народу», за яким кваліфікуємо його як етнонім. Ідея консолідації в єдину націю всіх народів, що населяють Росію вимагає однозначного тлумачення слова *росіяни* як «загальної назви всіх жителів Росії, незалежно від етнічної належності» (рос. *русские+нерусские*; пор. також рос. *русскоязычные/нерусскоязычные (инопозичные)*). Натомість, на позначення народу, що становить основне, корінне населення Росії, у сучасній російській мові використовують застаріле рос. *русские*, яке на українську дехто перекладає як *руські*. Згадаємо принагідно, що в українській мові слово *руські (руський)* має два значення: 1) Прикм. до Русь. 2) *іст., зах.* Український. Помилковість використання слова *руські* у значенні відповідника російської назви *русские* доводимо тим, що, по-перше, абсурдним буде використання слова зі значенням *український* (див. 2 знач. слова *руський*) на позначення рос. *русский*; по-друге, вживання прикметникових назв жителів і народів суперечить нормам української мови; по-третє, в українській мові відповідником до рос. *русские* є *росіяни*. Відомо, що населення Київської Русі мало назву *русичі*, яка також двозначна: 1) Народонаселення давньої Русі. 2) Те саме, що *русини* (стара назва українського населення Буковини, Галичини, Закарпатської України, Словаччини і Воєводини). За аналогією до *русичі* постали назви *києвичі, москвичі, псковичі, костромичі*. Поряд із застарілим рос. *русские* в сучасній російській мові функціонують розмовні рос. *псковские, тамошние* та ін. Очевидно, що перенесення норм російської мови на українську є не тільки небажаним, але й недоцільним.

Прагнення до консолідації різних народів у єдину націю в Україні має свою специфіку. Спроби зарахувати до *українців* усіх жителів України були започатковані відміною вказівки на національність у їхніх паспортах та записом в Конституції України, що приймалася «від імені Українського народу – громадян України всіх національностей». Проте в сучасному українському суспільстві етнічні *українці* не ста-

новлять сукупності, однорідної за своїми ознаками, передусім за своїм ставленням до української державності. Крім тих, що настроєні патріотично, усвідомлюють себе «Українським народом» незалежної Української держави, є й ті, хто ототожнює себе зі старшим братом», тужить за радянськими часами. Це явище викликало появу в мові значної кількості нових назв (*українець, україноїд, україноросіянин* (пор. з нейтральним терміном *україноканадець*), *недоукраїнець, суржиковець*), які означають «скоріше моральний статус громадянина, неусвідомлення якого виражали номінації зі значеннями «людина без зв'язків зі своїм родом» (*безрода, безрідник*), «той, хто втратив зв'язок із батьківщиною, своїм народом» (*літун, летун, перекотиполе, апатрид, манкурт, мамлюк, яничар, непатріот*, придуманий Остапом Вишнюю оказіоналізм *чухраїнець* від *чухра* «обрубані гілки»+ [*українець*], зафіксований Г.Б. Мінчак у мові сучасних українських ЗМІ оказіоналізм *шовінофренік* з *шовін[іст]*+ [*шиз*]офренік чи оказіоналізм О. Ярового *якоїзволителенациональності*)» [13: 111].

Отже, застосування описаного в нашій статті системного підходу до вивчення національно-мовної специфіки категоризації світу уможливило з'ясування зв'язку досліджуваних назв із позамовною дійсністю, а вивчення епідигматичних зв'язків номінацій унааявило співвідношення іменників-назв осіб за місцем проживання з іншими лексико-семантичними групами в системі сучасної української мови.

Дослідження довело, що мікросистема номінативних одиниць, які характеризують особу за місцем проживання, для української мови є етнокультурно маркованою, національно специфічною. На її формування впливають, крім лінгвальних, такі позалінгвальні чинники, як природні, соціально-економічні та політичні умови життя етносу, етнопсихологічні настанови, традиції, морально-етичні обмеження, прийняті в культурі того чи того народу та ін. Розглянуті номінативні одиниці виконують переважно ідентифікувальну роль — функцію встановлення зв'язку, відповідності між іменем і його референтом у конкретних комунікативних ситуаціях. Часто семантика таких номінацій, крім сигніфікативного та денотативного, містить ще й прагматичний шар, який дає можливість з'ясувати ставлення мовця до позначеної ним особи. Так, виявлено активну, діяльнісну роль мовців у процесі мовної категоризації світу й означення виділених понять.

1. *Аркушин Г. В.* Словник західнополіських говірок. — Луцьк: Ред.-вид. відд. „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. — Т. 1–2.
2. *Белоусова А. С.* К построению лексико-семантической классификации слов в связи с задачами толковой лексикографии (имена лиц) // Словарные категории: Сб. статей / АН СССР. Ин-т русского языка. Отв. ред. Ю.Н. Караулов. — М.: Наука, 1988. — С. 92–96.
3. *Борискина О. О., Кретов А. А.* Теория языковой категоризации: национальное языковое сознание сквозь призму криптокласса / О. О. Борискина, А. А. Кретов. — Воронеж: Воронеж. гос. университет, 2003. — 211 с.
4. *Булыгина Т. В., Шмелёв А. Д.* Языковая концептуализация мира / на материале русской грамматики / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелёв. — М.: Школа «Языки русской культуры», 1977. — 576 с.

5. Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. — Харків, 1960. — 170 с.
6. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. — М., 1996. — 325 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. — 1736 с.
8. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / Київський нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. — 2-е вид, випр. і доп. — К., 2004. — 284 с.
9. Горпинич В. О. Назви жителів в українській мові. — К.: Вища школа, 1979. — 158 с.
10. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. — К.: Довіра, 2006. — 703 с.
11. Залевская А. А. Национально-культурная специфика картины мира и различные подходы к её исследованию // Языковое сознание и образ мира. — М., 2000. — С. 39–54.
12. Караулов Ю. Н. Национальная специфика языка и ее отражение в нормативном словаре / Ю. Н. Караулов // Сб. ст. — М., 1988. — 177 [1] с.
13. Карпіловська Є. А. Неузальне словотворення: правила «гри без правил» // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. — 2005. — Т. 8. — №1. — С. 106–117.
14. Клименко Н. Ф., Пещак М. М., Савченко І. Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики. — К.: Наук. думка, 1982. — 312 с.
15. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. 2-е изд., испр. и доп. — М.: ЧеРо, 2003. — 349 с.
16. Лексична семантика в системі «людина — машина» / М. М. Пещак, Н. Ф. Клименко, Г. М. Ярун, Є. А. Карпіловська. — К.: Наук. думка, 1986. — 282 с.
17. Леснова В. В. Номінація рис людини в українських східнослов'янських говірках. — Луганськ: Альма-матер, 2004. — 193 с.
18. Никонов В. А. Этнонимия // Этнонимы. — М.: Наука, 1970. — С. 5–31.
19. Пищальникова В. А. Национальная специфика картины мира и ее репрезентация в языке // Языковое сознание: содержание и функционирование. XIII междунар. симпозиум по психолингвистике и теории коммуникации: Тез. докл. — М., 2000. — С. 189–190.
20. Селіванова О. О. Опозиція свій-чужий в етносвідомості (на матеріалі українських паремій) // Мовознавство. — 2005. — № 1. — С. 26–34.
21. Словник української мови: В 11 тт. — К., 1971–1980.
22. Ставицька Л. О. Український жаргон. Словник: Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень. — К.: Критика, 2005. — 496 с.
23. Ухмылина Е. В. Названия и прозвища русского населения Горьковской области // Никонов В. А. Этнонимы. — М.: Наука, 1970. — С. 254–264.
24. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпряниці. — Запоріжжя, 1992. — Т. 1–4.
25. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. — М.: КомКнига, 2006. — 280 с.

Lyubov Savelyeva (Kyiv)

NATIONAL LANGUAGE SPECIFICITIES OF THE WORLD'S CATEGORIZATION

The article deals with the system approach to studying national language specificities that provides examination of a word in interrelation with life realities, history, culture, geographical conditions, features of world view, national mentality, life experience reflected in language. Such work demanded, except for the analysis of definitions of available explanatory dictionaries, attraction of data from aspect dictionaries (synonyms, antonyms) and special ethno linguistic and linguistic cultural source. The research has been carried on the basis of nouns-names of person according to the residence. The significant attention is given to the methods of research national language specificities of the world's categorization.

Key words: world's categorization, nouns-names of person according to the residence, epigrammatic relations of nominations.

УДК 811.161.2 : 378.096+378.16:81'26 (1-4) (477.75)

Юрій Прадід (м. Сімферополь)

РОЛЬ ФАКУЛЬТЕТУ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. В.І. ВЕРНАДСЬКОГО В УДЕРЖАВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КРИМУ¹

У статті йдеться про розширення сфери функціонування української мови як державної в Автономній Республіці Крим за часів незалежності України, наголошено на першорядній ролі факультету української філології Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського в цій важливій справі.

Ключові слова: українська мова, удержавлення української мови, факультет української філології, Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, Автономна Республіка Крим.

Незважаючи на те, що понині чинний Закон України «Про мови в Українській РСР», прийнятий ще в жовтні 1989 р., українська мова як державна почала фактично утверджуватися в Криму лише після набуття Україною 24 серпня 1991 р. статусу суверенної та незалежної держави.

Спочатку цей процес помітно гальмувався, адже не лише проросійські громадські організації, але й державні органи влади і місцевого самоврядування, засоби масової інформації відкрито виступали проти запровадження української мови як державної в Автономній Республіці Крим. Ось, наприклад, як висловлювався з цього приводу в 1997 р. редактор відомої своїми шовіністичними поглядами газети «Крымская правда» М. Бахарев (до речі, з травня 2005 р. й до сьогодні

¹ В основу статті покладений виступ на Пленумі Наукової ради «Українська мова» в Інституті української мови НАН України 5 листопада 2010 р.

він заступник Голови Верховної Ради АРК): «Немає такої української мови. Це мова черні... Це мова, яку штучно придумали Шевченко й інші авантюристи. Я вам скажу більше — немає і такої нації «українці», як і немає ніякого майбутнього в Українській державі» [1]. Верховна Рада автономії, окремі міські ради ухвалювали рішення про використання російської мови як офіційної, дію яких, зрозуміло, органи прокуратури призупиняли через невідповідність їх Конституції України.

У своїй статті «Українська мова як державна у труднощах її становлення» О.Б. Ткаченко зауважує: «Не могла і не може поки що бути подолана ще одна гальмівна для загального поширення української мови обставина, а саме поділ східних етнічних українців на три виразні групи, кожна з характерною для них мовою (або різновидом мови) і відповідною мовно-національною (або середовищно-соціальною) свідомістю» [2: 5]. Усіх східних українців учений поділяє на: 1) (свідомих) українців (за місцевою узвичаєною російською назвою «(щирые) українцы», які користуються українською літературною мовою, причому переважно не тільки службово, а й для «хатнього вжитку» і часто за будь-яких інших обставин); 2) етнографічні українці, які користуються українською мовою не через переконання, а завдяки тому, що народилися й виростили в українськомовному (здебільшого, сільському або містечковому) середовищі; 3) малоросіяни (самоназва — «русские»; російське позначення — «малороссы», українське — «малороси», «міщани», «перевертні». Це — городяни, які виростили в атмосфері російської мови і культури і в російськомовному (велико)міському оточенні [2: 5 — 6].

Сказане повною мірою стосується й українців, котрі мешкають у Криму, адже серед них теж чимало малоросіян, які навіть свої прізвища в паспорті на манір російського *Соркіна* записали *Бутіна* замість *Бутина*, *Буртіна* замість *Буртина* і под. Немає сумніву в тому, що й свідомі росіяни, які поважають державу, в якій живуть, швидше б заговорили українською, якби приклад показували етнічні українці.

Слід зауважити, що три події істотно вплинули на прискорення процесів, пов'язаних із розширенням сфери функціонування української мови як державної в кримській автономії, дві з яких якраз і припадають на часи незалежності України.

Подія перша. 31 грудня 1992 р. у Сімферополі побачив світ перший номер першої української газети «Кримська світлиця», яка згодом навіть отримала статус загальнонаціонального видання. Сьогодні, на превеликий жаль, доводиться констатувати, що ось уже з травня 2010 р. газета не виходить і навіть розглядалося питання про її закриття, однак на клопотання української громади влада змушена була відреагувати й виділити кошти на її видання, а тому найближчим часом, як стверджують можновладці з Києва, газета знову виходитиме регулярно.

Подія друга. 19 червня 1997 р. у Сімферополі з'явилася перша українська школа-гімназія, яка й досі залишається єдиною в Криму

школою з українською мовою навчання. Власне, тоді, у 1997 р., було тільки приміщення школи при колишній німецькій кірсі XIX ст., а навчальний заклад належало ще створити. Нині можна констатувати — гімназія відбулася і достойно вже друге десятиліття виконує свою місію. З 2004 р. вона розміщується в блискучому сучасному архітектурному комплексі, зведеному під патронатом тодішнього Президента України Л.Д. Кучми, архітектори якого навіть отримали Державну премію України.

Гімназія користується великою популярністю серед сімферопольців. У народі її навіть стали називати гімназією «Відродження». Конкурс при вступі до гімназії настільки великий (зарахування на навчання здійснюється за результатами співбесіди), що батьки займають чергу на співбесіду напередодні, проводять ніч біля входу до закладу, але кримська і сімферопольська влада як п'ять років тому, так і сьогодні не звертає увагу на це, не поспішає розширяти мережу українських шкіл, надати можливість сімферопольцям, та й кримчанам узагалі, навчатися державною, українською, тим самим зробити кримського абітурієнта конкурентоспроможним у вишах Києва, Львова, інших міст України, де викладання ведеться українською мовою. До сказаного слід додати, що бажання навчатися українською мають не тільки кримчани-етнічні українці, але й представники інших національностей — росіяни, кримські татари, євреї та інші національності.

Подія третя. Започаткування спеціальності «українська мова та література» в Кримському державному педагогічному інституті ім. М.В. Фрунзе — попереднику Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. І тут на часі зробити невеличкий екскурс в історію, адже початки поширення української мови на Кримському півострові закладені ще в радянські часи, майже за півстоліття до моменту проголошення її державною.

Але про все по порядку.

1954 р. в Радянському Союзі з великою помпезністю святкували 300-у річницю Переяславської угоди між Україною і Росією. На додаток до численних урочистостей, незліченних промов з цієї нагоди і публікацій на цю тему ЦК КПРС оприлюднив тринадцять «тез», у яких доводилася непохитність «вічного союзу» українців із росіянами. Вінчав святкування ювілею акт передачі Кримської області зі складу Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

У тому ж році Рада Міністрів Української РСР прийняла рішення про переведення українського відділення з Криворізького державного педагогічного інституту в Кримський державний педагогічний інститут імені М.В. Фрунзе, а 1 вересня 1955 р. вже розпочався навчальний процес на українському відділенні історико-філологічного факультету Кримського педінституту, на перший курс якого за підсумками вступних випробувань були зараховані 25 студентів, на другий-четвертий курси — студенти, переведені з Криворізького педінституту.

Через рік, 1956 р., перші випускники — фахівці з української мови та літератури — роз'їхалися працювати за призначенням у школи Криму, щоб навчати кримських школярів української мови, знайомити їх із творчими здобутками українського письменства і, ширше, з українською культурою.

У 1955 р. в Кримському державному педінституті створена перша українознавча кафедра — української мови та літератури, яка протягом двадцяти років залишалася єдиною на півострові і була центром популяризації української мови й літератури в російськомовному Криму.

Слід зазначити, що викладачі новоствореної кафедри не тільки забезпечували навчальний процес на українському відділенні, викладали українську мову та літературу на інших факультетах інституту, але й брали активну участь у перепідготовці вчителів української мови та літератури загальноосвітніх шкіл області на базі Кримського обласного інституту вдосконалення вчителів. Колектив кафедри вже тоді турбувався про розширення сфери функціонування української мови в Криму. За пропозицією кафедри була відкрита українська школа-інтернат у Сімферополі, а згодом і українські школи в селищі Гвардійському та селі Лозовому Сімферопольського району, в яких студенти українського відділення отримали можливість проходити педагогічну практику.

Ще кілька знакових подій, що де-факто закладали підвалини утвердження української мови як державної на кримській землі задовго до надання їй такого статусу.

19 лютого 1972 р. уряд Української РСР прийняв рішення про створення на базі Кримського державного педагогічного інституту імені М.В. Фрунзе Сімферопольського державного університету імені М.В. Фрунзе. Цього ж року на базі історико-філологічного факультету створено два факультети — історичний і філологічний, а набір студентів на спеціальність «українська мова та література» збільшився з 25 до 35 осіб.

1975 р. вчена рада університету прийняла рішення про поділ кафедри української мови і літератури на дві кафедри — української мови та української літератури.

1980 р. — збільшено набір студентів на перший курс до 50 осіб.

У кінці 80 — 90 років минулого століття на факультеті з'явилися перші доморощені доктори наук. Так, у жовтні 1988 р. захистив докторську дисертацію з української літератури П.М. Киричок, у червні 1997 р. — докторську дисертацію з української мови Ю.Ф. Прадід, який, до речі, став ще й доктором наук зі спеціальності «російська мова», другим, після В.М. Мігіріна, в історії Криму.

22 грудня 2004 р. вчена рада Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського прийняла рішення про створення на базі філологічного факультету факультетів слов'янської філології та журналістики й української філології.

Підсумовуючи слід сказати, що за 55 років, що минули з часу відкриття в головному виші Криму спеціальності «українська мова

та література», з малочисельного відділення (всього 100 студентів) у складі історико-філологічного факультету виріс окремий факультет української філології, на якому навчаються понад 700 студентів, що репрезентують 13 національностей, які мешкають у багатонаціональному кримському регіоні. Для читання лекцій на факультет запрошують відомих учених-філологів. Тільки за останні два роки на факультеті виступили з лекціями професори Ю.І. Ковалів, П.П. Кононенко, О.О. Тараненко, А.О. Ткаченко (Київ), Р.П. Зорівчак (Львів), В.Д. Ужченко (Луганськ), П.І. Білоусенко (Запоріжжя) та ін.

Сьогодні факультетові української філології без перебільшення належить першорядна роль в утвердженні української мови як державної в Криму. У складі факультету три кафедри — українського мовознавства (завідувач професор Ю.Ф. Прадід), теорії та історії української літератури (завідувач професор В.І. Гуменюк), культури української мови (завідувач доцент Л.В. Савченко). Остання, власне, є загальноуніверситетською, оскільки за кафедрою закріплена дисципліна «українська мова за професійним спрямуванням» і деякі інші дисципліни мовознавчого циклу, які викладаються на всіх п'ятнадцяти факультетах університету.

На факультеті працюють 34 викладачі, з яких 5 мають науковий ступінь доктора наук, 21 — кандидата наук, і лише 8 — не мають наукового ступеня. Також, слід наголосити на тому, що протягом останніх п'яти років факультет нарощував науковий потенціал лише за рахунок власних резервів. 8 викладачів факультету за цей час захистили кандидатські дисертації.

У вересні 2010 р. на вченій раді факультету схвалений «Перспективний план захистів докторських і кандидатських дисертацій викладачами і аспірантами факультету на 2011—2015 рр.», згідно з яким у 2011 р. передбачається захист 1 докторської та 3 кандидатських дисертацій, 2012 р. — теж 1 докторської та 3 кандидатських, 2013 р. — 4 кандидатських, 2014 р. — 2 кандидатських дисертацій.

Для популяризації народних традицій українського народу, української культури, мови п'ять років тому на факультеті створений центр українознавства, до складу якого входять виставкова зала «Україна крізь віки», міні-музеї «Український рушничок», «Українська оселя», мовознавча і літературознавча бібліотеки. Якось перебуваючи в черговий раз на факультеті професор П.П. Кононенко сказав: «На факультеті української філології в Таврійському університеті українського більше, аніж у столичному шевченківському університеті. Думаю, що тут не гріх і є чому повчитися багатьом вишам зі столиці, Сходу і навіть Заходу України».

Літературознавча бібліотека розміщується в аудиторії ім. проф. О.І. Губаря (Олександр Іванович Губар майже півстоліття працював на факультеті), а створена вона на базі приватної бібліотеки, яку проф. О.І. Губар заповів університетові (близько 4 тис. прим.), друга — лінгвістична, яка створена на базі приватних бібліотек викладачів-

мовознавців факультету (понад 3 тис. прим.). У мовознавчій бібліотеці є також електронна бібліотека словників, що налічує близько 100 одиниць.

На часі створення в одній із аудиторій високопрофесійної виставкової галереї «Українські письменники і Крим», в іншій — «Видатні українські мовознавці».

Останніми роками факультет став одним із найпрестижніших і найбільш затребуваних у Таврійському національному університеті імені В.І. Вернадського, про що яскраво свідчать вступні кампанії 2007 — 2010 рр. Так, наприклад, у 2010 р. на денну форму навчання зараховано 70 студентів, серед них 55 студентів — на бюджетні місця, і на заочну форму навчання — 45 студентів (усіх на бюджетні місця). До речі, у 2010 р. в Таврійський національний університет на заочну форму навчання за державні кошти зараховано всього 118 студентів, серед яких понад третина майбутніх українських філологів.

Ми твердо переконані, що важливу роль у популяризації української мови в Криму є досягнення студентів української філології не лише на теренах Криму, але й в Україні.

Кілька слів про деякі з них.

У 2010 р. вперше в історії Таврійського університету студентка V курсу *Анна Мячина* посіла III місце на Всеукраїнському конкурсі з української мови імені Петра Яцика серед студентів вишів України, випередивши представників таких знаних у державі навчальних закладів, як Київський, Харківський, Львівський національний університети. До слова, заохочувальну премію «За шанобливе ставлення до мовних традицій українського народу» отримала ще одна студентка V курсу нашого факультету *Анастасія Курко*.

Два роки поспіль стипендіатами Всеукраїнської програми «Завтра. UA» Фонду Віктора Пінчука стають наші студентки *Анастасія Родіонова* і *Таміла Беялова*. У жовтні 2010 р. студентка II курсу *Марія Бакало* посіла I місце на Всеукраїнському творчому конкурсі «Борітеся — поборете», що проводився в Луганську.

В Інституті післядипломної освіти, що є структурним підрозділом Таврійського університету, п'ять років тому відкрита за нашою ініціативою спеціальність «українська мова та література» з ліцензійним обсягом 15 осіб. Слід сказати, що охочих здобути другу вищу освіту значно більше, а тому вирішується питання про збільшення ліцензійного обсягу до 25 осіб. Серед тих, хто навчається тут, фахівці найрізноманітніших сфер — фінансисти та юристи, економісти та медики, державні службовці, працівники правоохоронних органів. Про престижність спеціальності свідчить і той факт, що щорічно закінчують факультет 1–2 кандидати наук, і не лише філологічних.

Предметом особливої уваги керівництва факультету є учнівська і студентська молодь кримського регіону. Чотири роки поспіль на базі факультету української філології проводиться Всекримський конкурс учнівської та студентської творчості «Змагаймося за нове життя», при-

свячений річниці народження Лесі Українки. Конкурс, безперечно, сприяє глибшому ознайомленню зі спадщиною геніальної української поетеси Лесі Українки, спонукає до осмислення державотворчої місії українського народу, перспектив розвитку української мови як державної, національної гідності та особистісної відповідальності за майбутнє України кримської молоді. Принагідно зауважимо, що кількість учасників цього змагання щорічно зростає і 2011 р. 350-місна зала факультету вже не змогла вмістити всіх учасників і гостей свята (їх було близько 600).

Факультет плідно співпрацює з Українською школою-гімназією. З вересня 2010 р. на факультеті щосуботи проводяться заняття в «Школі філолога» з учнями філологічних класів гімназії (60 осіб), учасники якої вже встигли назвати ці заняття «Університетським днем». Лекційні й семінарські заняття з курсів «Вступ до науки про мову», «Вступ до науки про літературу», «Культура українського мовлення», «Історія української літератури XIX і XX ст.», «Українські письменники Криму» проводять провідні викладачі факультету — доктори і кандидати наук.

Факультет української філології Таврійського університету сьогодні не лише центр українознавчої освіти й культури Криму, але й центр українознавчої науки. Праці учених факультету з української фразеології і термінології, юридичної лінгвістики, історії української драматургії, компаративістики добре відомі науковій громадськості не лише в автономії, але й за її межами.

Останніми роками центр порівняльного і зіставного дослідження актуальних проблем фразеології української, російської, кримськотатарської та інших мов поступово переміщується з Києва, Львова, Харкова в Крим, у Таврійський національний університет. Свідченням цього є проведення двох вельми представницьких міжнародних конференцій «Актуальні проблеми сучасної фразеології» у 2007 і 2009 рр., у кожній із них взяли участь понад сто вчених, серед яких кожен четвертий доктор наук, професор і які стали першими науковими форумами такого масштабу, організованими факультетом.

На факультеті активно розвивається єдиний в Україні науковий центр із дослідження проблем юридичної лінгвістики — науки, що сформувалася на стикові права і лінгвістики лише наприкінці XX — на поч. XXI ст. і має вельми важливе значення на етапі становлення державності в Україні. На важливість вивчення теоретичних і прикладних аспектів юридичної лінгвістики не раз звертали увагу провідні українські вчені, юристи і філологи, зокрема, чл.-кор. НАН України О.Л. Копиленко, О.Б. Ткаченко, С.Я. Ермоленко, В.М. Широков, професори В.М. Шаповал, Є.О. Харитонов, В.М. Коссака та ін.

Усе частіше до нас звертаються за допомогою, юридико-лінгвістичними консультаціями як фізичні, так і юридичні особи. У 2009 р., наприклад, ученими факультету виконана велика робота (на суму близько 50 тис. грн.) на замовлення Севастопольської філії Центру дер-

жавного земельного кадастру при Державному комітеті України, що стосувалася наукового обґрунтування перекладу українською мовою назв проспектів, вулиць, майданів тощо міста Севастополя.

Мабуть, визнанням досягнень науковців Криму слід вважати і відкриття у квітні 2007 р. першої в історії Таврійського університету спеціалізованої вченої ради з захисту кандидатських дисертацій з української мови (голова спецради проф. Ю.Ф. Прадід), у роботі якої дали згоду брати участь не лише вчені Криму, але й такі відомі в Україні науковці, як доктори філологічних наук С.О.Соколова, В.Л. Іващенко, завідувачі відділів з Інституту української мови НАН України, А.П. Загнітко із Донецького, О.О. Селіванова із Черкаського національних університетів. Відкриття ради дало можливість готувати фахівців вищої кваліфікації — кандидатів наук — не тільки для Таврійського університету, але й для інших вишів кримського регіону, і навіть центральних, східних і південних областей України.

Висловлені вище міркування дають підстави сподіватися, що колектив факультету української філології Таврійського університету, тисячі наших випускників, які працюють у просвітницьких закладах, державних структурах і громадських організаціях регіону, роблять щоденно таку кропітку, але надзвичайно важливу справу — сприяють і сприятимуть надалі зростанню авторитету української мови як державної на теренах Автономної Республіки Крим.

1. Зеркало недели. — 1997. — 4–10 октября. — С. 1.
2. *Ткаченко О. Б.* Українська мова як державна у труднощах її становлення // Мовознавство. — 2010. — № 6. — С. 3–10.

Juriy Pradid (Simpheropol')

THE ROLE OF THE FACULTY OF UKRAINIAN PHILOLOGY OF TAURIDA NATIONAL V.I. VERNADSKY UNIVERSITY IN GOVERNMENTALISATION OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE CRIMEA

This article is aimed to show the broadening of the functioning sphere of the Ukrainian language as official in the Autonomous Republic of Crimea during the period of the independence of Ukraine. The first-rank role in the implementation of this important task belongs to the Faculty of Ukrainian philology of Taurida National V.I. Vernadsky University.

Key words: Ukrainian language, governmentalisation of the Ukrainian language, Faculty of Ukrainian philology, Taurida National V.I. Vernadsky University, the Autonomous Republic of Crimea.

УДК 047.31+811.161.2

«ГРАМАТИЧНІ ЧИТАННЯ – VI»

3–4 лютого 2011 року на філологічному факультеті Донецького національного університету відбулася Міжнародна наукова конференція «Грамотичні читання – VI», організована, – за підтримки й у співпраці з Інститутом української мови НАН України та Інститутом мовознавства імені О.О. Потебні НАН України, – кафедрою української мови та прикладної лінгвістики ДонНУ на чолі із завідувачем – координатором і натхненником заходу – д. філол. н., проф. А.П. Загнітком.

До програми читань було включено 152 доповіді, підготовлені й виголошені вченими провідних науково-дослідних установ, університетів та інститутів України, Росії, Білорусі, Польщі, Сербії.

Міжнародну наукову конференцію «Грамотичні читання – VI» розпочато пленарним засіданням. Із вітальним словом до гостей, а також організаторів заходу звернувся декан філологічного факультету, академік Петровської академії наук, д. філол. н., проф. **Є.С. Отін**. Згадано про витоки «Грамотичних читань», про тих, хто стояв біля цих витоків і надалі координує перебіг конференції, яка набула статусу Міжнародної з 2005-го року. Закцентовано на важливості наукового заходу як можливості для молодих мовознавців виявити свій потенціал, апробувати результати власних науково-лінгвістичних пошуків, перейняти досвід знаних лінгвістів. Наголошено на особливості конференції, напрями роботи якої суголосні напрямом наукової діяльності Донецької лінгвістичної школи.

На пленарному засіданні актуальні доповіді щодо результатів здійснених досліджень виголосили:

І. **Євгенія Карпіловська** (м. Київ) у доповіді «Грамотика мови і корпус» наголошено на нагальній потребі укладання корпусу діагностичних контекстів нової лексики як необхідного фактологічного підґрунтя для появи очікуваної ще з 1993 року нової академічної грамотики

© Г.О. БАРДУКОВА, Г.В. СИТАР, 2011

української мови, категорійно-функціональної з максимальним зануренням мовних фактів у сучасну соціо- і лінгводинаміку.

II. **Анатолій Нелюба** (м. Харків) у доповіді «**Жінки. Гендер. Його величність Словотвір**» унаочнено сучасні тенденції щодо унезаможнення «жіночого» словотвору. Запропонований доповідачем підхід до словотвірної емансипації викликав зацікавлення аудиторії та бурхливе обговорення.

III. **Анатолій Загнітко** (м. Донецьк) виголосив доповідь «**Частки в системі службових частин мови: типологічний і лексикографічний вияви**», де наголосив на низці значущих питань щодо визначення статусу частки в системі службових слів, особливостей їхніх граматичних властивостей, класифікаційного та кваліфікаційного простору, основних закономірностей лексикографічного опрацювання.

IV. **Ірина Герасименко** (м. Горлівка) присвятила доповідь «**Смысловое содержание русских колоративов с производной цветовой номинацией**» дослідженню змістового наповнення лексем із вторинним колірним значенням, утворених за моделлю "такий, як ...", що не втрачають первинного етимологічного зв'язку з прототипними об'єктами (коштовне каміння, коштовні метали, небо тощо), а отже, не сприймаються як абстрактні. Наголошено, що, незважаючи на замкненість кола ад'єктивів-кольоративів, очевидною є тенденція до поповнення цієї групи в російській мові. Виголошені положення викликали низку питань та жваве обговорення серед учасників конференції.

V. **Юрій Дорофеев** (м. Сімферополь) у доповіді «**Когнитивный подход к выделению частей речи**» наголосив на потребі характеристики частин мови з погляду можливості вивчення їх як концептів, указав на необхідність трансформації традиційної класифікації частин мови у випадку їх когнітивного опису. Поставлені доповідачеві питання засвідчили новизну обраної для дослідження проблеми, а також необхідність подальших студій для коректного її вирішення.

Роботу Міжнародної наукової конференції «Грамматичні читання — VI» було продовжено в чотирьох секціях:

1. «**Актуальні проблеми теорії мови і когнітивної граматики. Функціональна семантика лексичних і фразеологічних одиниць**».

Співголови — к. філол. н., доц. **З.Л. Омельченко**, к. філол. н., ст. в. **Ж.В. Краснобаєва-Чорна**. Секретар — к. філол. н., доц. **О.Л. Путиліна**.

Власні розробки з проблем концептології презентували **Т.П. Кизима** (м. Харків) — «**Взаємодія концептів СВІТОВЕ ДЕРЕВО і ЛЮДИНА в поетичній мові Оксани Забужко**», **А.О. Колоколова** (м. Харків) — «**Знання про культуру в номенах України (на матеріалі української публіцистики)**», **І.А. Кожушко** (м. Харків) — «**Про специфіку вживання терміна «концептосфера» в сучасній когнітивній лінгвістиці**». Спробу розв'язати проблему визначення меж номінативних сутностей зробив **Р.В. Забашта** (м. Сімферополь). Прагматику номенів на позначення дитини в асиметричному спілкуванні (на мате-

ріалі автобіографічних повістей М. Стельмаха) дослідила **К. Коротич** (м. Харків). «Деякі закономірності словотвору східностепових говірок» з'ясувала **З.Л. Омельченко** (м. Донецьк). Установила джерела постання відмінкової граматики від поч. ХХ ст. і до сьогодні **О.Л. Путиліна** (м. Донецьк). Спостереження щодо ролі синтагматики у виявленні еволюції граматичної системи сучасної російської мови презентувала **Т.В. Тукова** (м. Донецьк). Доповідь **В.П. Сидельникова** (м. Донецьк) «Почему спорят лингвисты?» було присвячено проблемам сучасної мовознавчої термінології.

2. «Проблеми категорій словотвірного рівня. Прикладна (комп'ютерна) лінгвістика: аспекти, напрями досліджень»

Співголови — д. філол. н., проф. **Є.А. Карпіловська**, д. філол. н., проф. **А.М. Нелюба**. Секретар — **А.В. Зеніна**.

Під час засідання секції доповіді виголосили: **М.П. Брус** (м. Івано-Франківськ) «Словотвірна термінологічна база фемінітивної підсистеми української мови», **Я.С. Старченко** (м. Харків) «Сучасна жаргонологія й словотвірні інновації в жаргонах української мови», **О.Ф. Тютенко** (м. Київ) «Категорійний і денотативний компоненти значення в семантичній структурі суфікса», **О.В. Філіпповська** (м. Донецьк) «Сучасна фразеологія: персоналії (структура словникової статті)», **Г. Волинець** (м. Запоріжжя) «Функціонування нульсуфіксальних іменників у межах лексико-словотвірного мікрополя назв продуктів харчування», **К.А. Стародуб** (м. Миколаїв) «Репрезентанти аналітизму на морфемно-дериваційному рівні та критерії їх виокремлення», **О.В. Меркулова** (м. Запоріжжя) «Іменники з конфіксом *по-...-j(a)* в українській мові», **Т.О. Поденежна** (м. Донецьк) «Роль метафори і метонімії у створенні композитів на позначення людини за фізичною ознакою в англійській, німецькій, українській і російській мовах», **А.В. Зеніна** (м. Донецьк) «Типи складних слів у сучасній банківській термінології».

3. «Теоретичні і практичні проблеми морфології. Актуальні проблеми синтаксису».

Співголови — д. філол. н., проф. **А.П. Загнітко**, к. філол. н., доц. **І.Р. Домрачева**. Секретар — **О.С. Павлович**.

В.В. Мерінов (м. Харків) проаналізував причини та шляхи виникнення експлікації граматичних форм числа в іменниках — власних назвах, семантико-граматичні явища як її наслідки, подав рубрикацію таких власних назв, навів приклади їх функціонування. Синтаксичні характеристики негативного індексально-оцінного комплексу другої особи в англійському тексті Біблії дослідила **І.В. Чернишова** (м. Горлівка). Спробу розкрити специфіку аплікації як синтаксичного процесу запропонував **І.І. Дяговець** (м. Донецьк). Проаналізувала та узагальнила погляди українських та зарубіжних лінгвістів щодо зв'язку результату та граничності, розглянула статус категорії результату з погляду її зв'язку з ознакою граничності в українській мові **Ю.О. Голоцукова** (м. Донецьк). Проблеми вивчення мовностильових особливостей

поетичних творів була присвячена доповідь **В.И. Чикут** (м. Хуст) — «**Різновиди синтаксичних конструкцій у поезії П. Скунця**». Здобутки теорії валентності у доповіді «**Семантико-синтаксична категорія валентності предикатів знання в англійській, українській та російській мовах**» окреслила **О.А. Боговик** (м. Дніпропетровськ / Кіровоград). Визначила ономасіологічний статус бахуврихі-посесивних атрибутивних конструкцій та похідних від них складних прикметників **А.В. Донець** (м. Слов'янськ). Власні міркування щодо реалізації адресатності в синтаксемах синкретичної семантики висловила **Н.В. Кобченко** (м. Москва, Росія). Синтаксис метафоричних конструкцій у поезії шістдесятників дослідила **Н.В. Слобода** (м. Дніпропетровськ). Авторське визначення словосполучення як особливої синтаксичної одиниці-конструкції запропонувала **М.В. Балко** (м. Донецьк) в доповіді «**До питання про основні ознаки словосполучення**».

4. «**Проблеми лінгвістики тексту, дискурсології, дискурс-аналізу. Актуальні проблеми сучасних діалектів, соціолінгвістики та ономастики**».

Голова — к. філол. н., доц. **О.В. Виноградова**. Секретар — **М.М. Михальченко**.

Під час засідання секції предметом конструктивного обговорення стали виголошені доповіді: **В.О. Андрущенко** (м. Горлівка) «**Інформативно-комунікативна площина вияву категорійної зв'язності у внутрішній художньотекстовій структурі**», **В.С. Головіної** (м. Харків) «**Вербалізація категорії простору в поетичному дискурсі Ю. Андруховича**», **Н.А. Карпенко** (м. Харків) «**Штрихи до окреслення мовленнєвого портрету П. Загребельного з огляду на особливості комунікативної компетенції письменника**», **Г.В. Кицак** (м. Житомир) «**Характерні риси наукового дискурсу**», **Г.М. Пасько** (м. Горлівка) «**Мовленнєвий жанр загадки в дискурсивній площині: особливості функціонування**», **С.В. Криворученко** (м. Хуст / Кіровоград) «**Системність дискурсивної модальної семантики прозового твору**», **М.Г. Маркіної** (м. Сімферополь) «**Грамматические особенности неисходных текстов (на материале текстов-пересказов)**», **І.В. Сахарук** (м. Донецьк) «**Типологія прецедентних феноменів у сучасному українському дискурсі**», **І.Ю. Шкіцької** (м. Тернопіль, Україна) «**Власне ім'я як засіб підвищення значимості співрозмовника**».

Згідно з програмою Міжнародної наукової конференції «Грама-тичні читання — VI» 4 лютого відбулися засідання круглих столів «**Моделі простих речень у слов'янських мовах**» та «**Типологічна граматики службових частин мови**». Голова — д. філол. н., проф. **А.П. Загнітко**. Секретар — **А.С. Каратаєва**.

Заявлена проблематика круглих столів репрезентує дослідження, здійснювані в межах двох міжнародних проектів: «**Слов'янські при-йменники у синхронії і діахронії: морфологія і синтаксис**» та «**Моде-лі слов'янських простих речень з урахуванням їх типових значень і мовленнєвих реалізацій**», у яких беруть участь науковці Білорусі, Росії, України, Польщі, Болгарії, Сербії.

У засіданні взяли участь: *Г. Дорохіна* «Робота з АОПМ на морфологічному рівні» (м. Донецьк, Україна), *І.С. Сеніна* «Строевые слова. Классификаторы как один из разрядов строевых слов, функции классификаторов» (м. Москва, Росія), *І.І. Селіщев* «Автоматичне розпізнавання мовлення: принципи та перспективи» (м. Донецьк, Україна), *І.О. Коненко* «Моделювання системи вправ у дистанційному курсі з німецької мови» (м. Донецьк, Україна), *Г.О. Бардукова, О.Г. Важенина* «Еліпсис як репрезентант комплексу індивідуально-авторських видозмін фразеологізмів структурно-семантичного типу (на матеріалі мови химерного роману О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця»» (м. Донецьк, Україна), *В.В. Сопачова* «Аналітичні предикативні синтаксеми зі значенням зміни стану у двоскладних та односкладних реченнях української мови» (м. Миколаїв, Україна), *Г.В. Ситар* «Синтаксичні фразеологізми, побудовані за моделлю *Чим не Nj* в українській мові» (м. Донецьк, Україна). Усі виголошені на круглих столах доповіді викликали жваву реакцію аудиторії, низку гострих питань, дискусійних коментарів і роздумів щодо напрямків подальших студій.

Пленарне й секційні засідання Міжнародної наукової конференції «Граматичні читання – VI» пройшли плідно й результативно. Підсумки заходу підвів у заключному слові заступник голови оргкомітету конференції, завідувач кафедри української мови та прикладної лінгвістики ДонНУ, д. філол. н., проф. *А.П. Загнітко*. Зауважено на з року в рік вияскравлюваних тенденціях залучення комп'ютерної техніки й технології до виконання лінгвістичних досліджень і поширення в науково-лінгвістичних колах зацікавленості проблемами когнітивістики. Підкреслено, що суспільний прогрес прямо корелює з поглибленням знань про мову й прикладним використанням ґрунтовних знань.

Матеріали конференції опубліковано у фахових збірниках наукових праць «Лінгвістичні студії» (випуски 22, 23). Програма конференції, матеріали та резолюції доступні на Донецькому лінгвістичному порталі за адресою www.mova.dn.ua.

Бардукова Ганна, Ситар Ганна (м. Донецьк)

Hanna Bardukova, Hanna Sytar (Donetsk)

«GRAMMAR READING – VI»

Another (the 6th) International conference was held 3-4 February 2011 at the Faculty of Philology of Donetsk National University. The program included readings were 152 reports, which gave the leading scientists of research institutions, universities and institutes of Ukraine, Russia, Belarus, Poland and Serbia.

УДК 047.32 + 81'373.421

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «НАУКОВА СПАДЩИНА О.О. ПОТЕБНІ В СЛОВ'ЯНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ»

27–28 жовтня 2010 року у Києві відбулася міжнародна наукова конференція «**Наукова спадщина О.О. Потебні в слов'янському культурному просторі**», приурочена до 175-річчя з дня народження славетного українського вченого-філолога. Організатором конференції виступив Інститут мовознавства Національної академії наук України, який упродовж 65 років з честю і гідністю носить ім'я Олександра Опанасовича Потебні, ґрунтовно досліджуючи і опрацьовуючи, а також утілюючи в наукове життя України вчення та ідеї визначного лінгвіста.

Учасники конференції представляли провідні наукові та освітні осередки України, Росії, Білорусі та Великої Британії. Заслухано понад 40 доповідей, де на розсуд наукової аудиторії було представлено і розкрито багатогранність наукових зацікавлень і поглядів «великого українського мисленника-мовознавця» (за висловом В. Симовича), а також його вплив на вітчизняну і світову славістику.

На відкритті конференції з вітальним словом виступив директор Інституту мовознавства імені О.О. Потебні НАН України, академік НАН України **В.Г. Скляренко**. Пленарне засідання відкрив академік НАН України **Г.П. Півторак** (Київ), виголосивши доповідь «**Проблеми перекладу праць О.О. Потебні українською мовою: на матеріалі «Из лекцій по теории словесности»**. Він зазначив, що хоч праці цього видатного вченого залишаються популярними й сьогодні, і чи не найбільше в Україні, проте українською мовою їх майже не перекладено, а необхідність такого перекладу очевидна (на цей час маємо лише переклад невеликої праці О.О. Потебні «Из лекцій по теории словес-

© О.М. ЛАЗАРЕНКО, 2011

ности. Басня. Пословица. Поговорка 1930 року). На думку доповідача, О.О. Потебня ще чекає на своїх перекладачів, і це мають бути не філософи, не літературознавці, не етнологи, не фольклористи, а такі лінгвісти, які добре орієнтуються в досліджуваних О.О. Потебнею проблемах, досконало володіють науковим стилем і мають тонке мовне чуття. Член-кореспондент НАН України **О.Б. Ткаченко** (Київ) у виступі на тему **«Українська мова як державна в труднощах її становлення»** розкрив етапи розвитку і становлення української мови, всебічно висвітлюючи їх (у географічному, історичному, соціолінгвістичному, культурологічному, політичному аспектах) у зіставленні з відповідними ситуаціями інших мов світу. Член-кореспондент НАН України **С.Я. Єрмоленко** (Київ) у доповіді **«Українська стилістика в контексті слов'янського мовознавства»** зазначила, що у сучасній українській лінгвостилістиці, як і загалом у слов'янському мовознавстві, переважає антропоцентричний, когнітивний підхід до вивчення стильових і жанрових різновидів мови, до визначення характерних ознак мовної особистості письменника, до лінгвоестетичної інтерпретації художнього тексту, пов'язаної з пізнанням національної культури. Зазначений підхід переконує в актуальності теорії О.О. Потебні про зв'язок мови й думки, мови й свідомості, мови й пізнання. Завершилося пленарне засідання доповідями члена-кореспондента НАН України **В.А. Широкова** (Київ) **«Семантичні плани»** та магістра філософії **Н. Курічук** (Лондон) **«Послідовники, прихильники, захисники та плагіатори О.О. Потебні: концептуальні рамки його теорії та філософії мови»**.

Робота конференції тривала в чотирьох секціях. Доповіді першої з них **«Дослідження структури мови»** були присвячені мовознавчим проблемам, пов'язаним із дослідженнями мовних одиниць у семантичному, фонетичному та граматичному просторах мови. Спільною тематикою були об'єднані кілька доповідей. Так, **О.О. Тараненко** (Київ) привернув увагу до несправедливо забутих поглядів ученого на явище субстантивзації прикметників з розмежуванням їхньої природи на два принципово відмінні типи, поширення яких може зумовлювати дія аналогії (доповідь **«Концепція субстантивзації прикметників у поглядах О.О. Потебні»**). **В. М. Брицин** (Київ) представив своє дослідження під назвою **«Методологія лінгвістичного аналізу в працях О.О. Потебні: на прикладі опису категорій способу дії»**. У доповіді **В.А. Глуценка** (Слов'янськ) **«Системні властивості мови в історико-фонетичних студіях»** проаналізовано висловлювання О.О. Потебні щодо характеру мови, структурної об'єднаності та співвідносності її елементів. **В.І. Дегтярьов** (Ростов-на-Дону) виступив із доповіддю **«Граматика слова і речення в синтаксичній теорії О. О. Потебні»**, де виклав і обґрунтував концепції граматичної форми, частин мови і членів речення у філософсько-лінгвістичній теорії українського мовознавця. **Т.Я. Марченко** (Київ) у виступі **«Погляди О.О. Потебні на становлення категорії абстрактних назв за даними словотвору»** зауважила, що у своїх

працях учених, висвітлюючи еволюцію мислення, показав семантичні процеси в мові, які зумовили формування абстрактних значень на ґрунті первісних конкретних, а також спрогнозував зворотний семантичний зв'язок, у результаті якого абстрактні іменники можуть знову набути конкретного значення. Теоретичні погляди українського вченого на словоскладання узагальнив у доповіді **О.В. Петров** (Сімферополь) «**Складні слова в інтерпретації О.О. Потебні**»; зокрема, розвинув ідею про домінування семантики *nomina agentis* у складних іменниках типу звіролов. **В.І. Шульгіна** (Черкаси), виступаючи із доповіддю «**Інформаційна роль повторів**», розвинула тезу О.О. Потебні про породження нового значення при повторенні слів – об'єктивного і суб'єктивного. Виголошуючи доповідь «**Українські культури в російському художньому дискурсі ХХІ ст.**», **Н.Г. Озерова** (Київ) наголосила, що система культурних цінностей українського народу, вербально відбита у мові, виступає сегментом художнього простору російського поетичного дискурсу кінця ХХ – початку ХХІ ст., відображаючи українські реалії, лінгвістично характеризуючи дійових осіб. Доповідь **Т.М. Полякової** (Київ) «**Методи розкриття «наглядного» значення українців у творчості О.І. Купріна**» ознайомила з типовими формулами семантичної інтерпретації українців у художніх текстах цього російського письменника. У своєму виступі «**Складні слова у перекладі «Одиссеї» О.О. Потебні**» **Т.В. Зарубенко** (Київ) уперше здійснила лексико-семантичний і лексико-стилістичний аналіз складних іменників і прикметників перекладу «Одиссеї» Гомера (в порівнянні з відомими перекладами Б. Тена та В. А. Жуковського), підкресливши, що особливістю перекладу є намагання О.О. Потебні наблизити український текст до грецького оригіналу і передати етномовний компонент поеми засобами української мови. **Г.Д. Басова** (Київ) у доповіді «**Поетика українського слова в російському художньому мовленні**» розглянула українські лінгвокультури як засоби реалізації категорії експресивності на матеріалі оригінальних російських художніх текстів.

У центрі уваги учасників другої секції «**Питання філософії мови**» були проблеми теоретичного мовознавства, а саме діалектика мовного знаку, осмислення внутрішньої форми слова, дослідження лінгвістики тексту, теорії комунікації, білінгвізму, які висвітлювано через призму наукових поглядів та ідей О.О. Потебні. Так, **Л.П. Іванова** (Київ) ґрунтовно дослідила деякі фактори, що забезпечують адекватність комунікації в концепції О.О. Потебні та її розвиток у сучасних напрямках науки: прагмалінгвістиці, теорії комунікації, герменевтиці. Про проблему трансляції внутрішньої форми слова в індоєвропейських мовах йшлося у доповіді **У.А. Карпенко** (Київ). У виступі **С.С. Єрмоленка** (Київ) «**Із теоретико-методологічної проблематики вивчення внутрішньої форми у соціокультурній перспективі**» проаналізовано сучасні розвідки, які розвивають закладені О.О. Потебнею основи підходу до вивчення слова як джерела виникнення вторинної християнської міфо-

логії у середовищі носіїв традиційної аграрної культури. Важливість категорії внутрішньої форми в компаративістиці та історико-етимологічних дослідженнях підкреслила **Т.О. Черниш** (Київ) у доповіді **«Внутрішня форма у синхронії і діахронії»**, зауваживши, що в рамках історико-гніздового підходу вона отримує новий смисловий розвиток. **Н.С. Кудрявцева** (Херсон) присвятила свій виступ **«Ідеї О.О. Потебні в аспектах гіпотези лінгвістичної відносності»** розгляду інтерпретації українським мовознавцем «світоглядної теорії» В. Гумбольдта, яка є підґрунтям одного з принципів лінгвістичної відносності. Доповідь **Г.М. Ярун** (Київ) **«Форма і зміст у лінгвістичній теорії О.О. Потебні»** була присвячена актуальним у сучасній лінгвістиці питанням, пов'язаним із концепцією слова як самодостатньої мовної одиниці. Із трактуванням чинників і наслідків мовної еволюції, занотованих у праці О.О. Потебні «Из записок по русской грамматике», ознайомила **Є.А. Карпіловська** (Київ) у доповіді **«Тенденції мовних змін у концепції О.О.Потебні»**, підкресливши значення наукової спадщини українського лінгвіста для аналізу динамічних процесів у лексиконі та граматичній будові сучасних слов'янських мов. Основні ідеї та думки О.О. Потебні щодо проблеми білінгвізму були висвітлені у виступі **Т.О. Чепурної** **«Білінгвізм в аспекті проблеми розвитку мовної особистості»**, де проаналізовано мову білінгва в епістолярних текстах. Різноманітні аспекти взаємодії української та російської мов у порівнянні з мовною ситуацією в ряді унітарних європейських країн були розглянуті у доповіді **В.М. Труба** (Київ) **«Подолання «мовного відступництва» як завдання мовного планування в сучасній Україні»**. Дослідження **А.Г. Шиліної** **«Реалізація ідей О.О. Потебні у формуванні синергетичного підходу до аналізу проблем генології»** репрезентувало жанри російськомовного жіночого журналу як динамічної системи, виділені й опрацьовані на підставі теорії вітчизняного вченого *мова–система*. **А.В. Тупчий** (Київ) присвятив свій виступ аналізу мініетноміфологеми «тихий англієць» як вербальної складової образу Англії в російській мовній свідомості кінця XVIII – середини XIX ст. у доповіді **«Мініетноміфологема «тихий англієць» як компонент етноміфологеми «англієць»**.

На секції **«Проблеми поетики та фольклору»** були представлені доповіді, присвячені питанням фразеології, фольклору, етносимволіки тощо. Так, у доповіді **М.К. Дмитренка** (Київ) **«Іван Франко та Олександр Потебня»** йшлося про мало вивчений аспект у потебнезнавстві, а саме про роль О.О. Потебні у формуванні українських академічних шкіл різних напрямів та впливу ідей великого вченого на дослідників-послідовників. Зокрема, спеціально було розглянуто становлення Івана Франка як фольклориста та роль у цьому складному процесі ідей і положень харківського вченого. Розвиваючи ідеї О.О. Потебні, який розглядав фольклорні тексти як важливе джерело інформації про міфологічну основу народного світогляду, **М.В. Жуйкова** (Луцьк) ґрунтовно проаналізувала вербальні та акціональні компоненти східно-

слов'янської гри «в горюдуба» (рос. *горелки*) у виступі «**Міфоритуальна основа української народної гри «в горюдуба» та її білоруських і російських відповідників**». **В.В. Жайворонок** (Київ) у виступі «**Етно-символіка українських народних пісень під кутом зору О.О. Потебні**» запропонував реконструкцію мовної символіки українських народних пісень (на прикладі етносимволу *вода*), виходячи з постулату вченого, що тільки з погляду мови можна впорядкувати символи згідно зі світоглядом народу. Співзвучною до вищезазначеної теми була доповідь **Л.К. Вахніної** (Київ) «**Символіка води в працях О.О. Потебні**». **І.А. Синиця** (Київ) виступила з доповіддю на тему «**Наукова метафора у працях О.О. Потебні**». Нагадавши погляди визначного науковця щодо особливостей метафори як «скороченого порівняння», які базуються насамперед на її семантичній та функціонально-стилістичній природі, промовець зупинилася на властивостях метафори у наукових текстах в цілому та працях О.О. Потебні зокрема. Про значення вчення О.О. Потебні щодо внутрішньої форми слова для досліджень семантичних переходів у театральних фразеологізмах йшлося у доповіді **І.М. Юджіна-Ріпуна** (Київ). **Л.П. Дядечко** (Київ) присвятила свій виступ власне процесу творення ідіома в російській мові, в якому також висвітлила протилежні процеси, пов'язані із розгортанням «сюжету», що призводить до виникнення антиприслів'їв.

Засідання секції «**Міжмовні контакти**» об'єднало філологів, чий науковий інтерес пов'язаний передусім із проблемами славістики, а у зв'язку з цим із розглядом і дослідженням праць О.О. Потебні, які заклали фундамент для розвитку цієї галузі. Зокрема, **Л.П. Гнатюк** (Київ) у доповіді «**Спільна літературна мова» в інтерпретації О.О. Потебні**» основну увагу акцентувала на розкритті змісту вживаного мовознавцем терміна «спільна літературна мова» та його інтерпретації з сучасних лінгвістичних позицій, що було підтверджено даними староукраїнської літературної мови кінця XVI–XVIII ст. **Т.В. Радзівєвська** (Київ) виступила з доповіддю «**Розбір наукового твору: до характеристики критичного стилю**», де було представлено аналіз особливостей стилю науково-аналітичної діяльності О.О. Потебні, яка розглядалася на прикладі рецензії вченого на працю П.Г. Житецького «Очерк звуковой истории малорусского наречия», опублікованій у 33-му томі «Записок Академии наук» (1878). Новий погляд на походження іменника *способ* у російській мові представила **О.І. Тимошенко** (Гомель) у доповіді «**Про внутрішню форму й семантичні зв'язки слова *способ* у російській мові**», аналіз якого був здійснений на протигагу традиційному трактуванню його як запозичення зі старочеської мови. Своїми спостереженнями щодо походження й часу виникнення, а також поширення так званої множини величності («**Ми** владних осіб») і пов'язаного з нею історично ввічливого звертання на «ви» у східнослов'янських мовах поділився **В.П. Пономаренко** (Київ) у доповіді «**О.О. Потебня і питання мовного етикету**». Виступ **І.Ю. Гальчука** (Київ) «**О.О. Потебня — акцентолог**» було присвячено аналізу акцентологічної спад-

щини вченого, його внеску в розвиток славістичної акцентологічної науки. **О.В. Іваненко** (Київ) присвятив свій виступ аналізу і розгляду слов'янської міфологічної лексики в інтерпретації О.О. Потебні. Відомості про підготовку до видання праць О.О. Потебні його учнем В.І. Харцієвим представив у доповіді «Ідеї **О. О. Потебні в науково-педагогічній і громадській діяльності В. І. Харцієва» В.В. Лучик** (Київ). Цікавий документ з архіву вченого, який містить відомості про функціонування польської говірки в ХІХ ст. і є джерелом до вивчення польсько-українських мовних контактів, представила **О.М. Лазаренко** (Київ) у доповіді «**Лексичний матеріал польської мови з архіву О.О. Потебні**». Дослідженню листів сучасників О.О. Потебні – відомих учених ХІХ ст. – П. Куліша, М. Костомарова, М. Драгоманова, Я. Головацького та ін. – до чеського славіста Адольфа Патери була присвячена доповідь **Т.Г. Третьяченко** (Київ) «**Українські кореспонденти Адольфа Патери**». У виступі **А.О. Шацької** (Київ) «**Історія сербського народу в інтерпретації сучасників О.О.Потебні**» йшлося про рукописний цикл лекцій О.М. Бодянського, який до цього часу не був введений у науковий обіг.

Підсумковою і ніби перегукуючись із виступом **Г.П. Півторака**, прозвучала доповідь **В.Ю. Франчук** (Київ) «**Першочергові завдання вивчення наукової спадщини О.О. Потебні**», в якій йшлося про потребу обговорити принципи підготовки до друку як праць, що побачили світ за життя О.О. Потебні (бібліографія, посилання, цитування), так і особливо тих, що були видані пізніше. На думку доповідачки, необхідно створити по можливості повний покажчик праць, присвячених ученому, при цьому покажчик має давати відомості про те, що дослідник може знайти у тій чи тій статті. Зрозуміти досягнення О.О. Потебні, як підкреслила доповідачка, неможливо без ознайомлення зі станом вітчизняної науки ХІХ ст. У цей період навколо його праць велася широка дискусія, виходило багато рецензій. Слід було б зібрати ці матеріали в окремий том.

На засіданні кожної секції відбувалося жваве обговорення виголошених доповідей, проводилися цікаві дискусії, де учасники конференції обмінювалися своїми спостереженнями і думками. На перервах можна було ознайомитися із виставкою праць О.О. Потебні, а також із літературою, присвяченою українському вченому та його науковій спадщині.

Олеся Лазаренко (м. Київ)

Olesia Lazarenko (Kyiv)

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE "O.O. POTEBNIA SCHOLARLY HERITAGE IN THE SLAVIC CULTURAL SPACE" AT O.O. POTEBNIA'S 175th ANNIVERSARY (Kyiv, 27– 28 october 2010)

УДК 049.32 + 811.161.2'276.11(075.8)

МОВНИЙ ПОСТУП У ВИЩІЙ ОСВІТІ

З. Мацюк, Н. Станкевич. Українська мова професійного спрямування: Навчальний посібник. — К.: Каравела, 2006. — 352 с.

Навчальний посібник «Українська мова професійного спрямування», складається з шести розділів, розлогого вступу та додатків, призначених оптимізувати практичний перебіг навчального процесу. Структурно і за змістом він позитивно вирізняється з-поміж подібних видань, через що вже був перевиданий декілька разів. Відмінність, що становить перевагу рецензованої роботи, полягає в такому висвітленні матеріалу, яке дозволяє адаптувати його для викладання в досить різних професійних сферах завдяки широкому спектрові розглянутих тут теоретичних та практичних питань.

У вступній частині містяться відомості про мову як суспільне явище, її основні функції, структуру й системність. Вони описані досить широко і докладно, із залученням матеріалу різноманітних за походженням джерел — українських, неукраїнських, а також виданих за кордоном україністичних праць¹. Зазвичай ці праці не використовували у подібних виданнях, а в рецензованому посібнику це можна розглядати як інновацію.

Маловідомі донедавна інтерпретації мовного питання, подаються пруч із усталеними і добре відомими в Україні академічними підходами, які містяться у роботах В. Русанівського, Г. Півторака, В. Німчука, О. Тараненка. До огляду залучені й новітні академічні дослідження української мови, що стали відгуком на національне відродження України та її незалежність.

¹ Р. Смаль-Стоцький (Українська мова в Советській Україні. — 2-е вид. — Нью-Йорк ; Торонто ; Сідней ; Париж, 1969), О. Горбач (Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку // Мовознавство : Доп. і повідомл. II Міжнар. конгр. україністів. — Л., 1993); Ю. Шевельов (Чому общерусский язык, а не виборуська мова? — К., 1994), Г. Грабович (The Poet as Mythmaker — Cambridge, 1988).

Добір джерел, на які покликаються автори у «Вступі», дозволяє читачеві створити чітке уявлення про місце української мови у науковому та суспільному житті, про її включеність у досить різні наукові дискурси, сприяє відчуттю об'єктивності представленої картини. Вступ цілком реалізує свою роль — зацікавити аудиторію, показати предмет вивчення всебічно — і як культурну цінність у історичній перспективі, і як національне надбання, вагоме для повсякденного існування соціально активного індивіда у сучасному суспільстві. Побудова курсу в такій перспективі є суголосною і розвиває концепцію, висунуту для викладання української мови як комунікативного засобу в діловій та професійній сферах В. Німчуком у роботі «Загальне мовознавство й лінгвоукраїністика на нефілологічних факультетах вузів // Проблеми утвердження і функціонування державної мови в Україні: *Матеріали міжнародної конференції 1996 року*. — К.: КМ Academia, 1998. — С. 144–145». Чітко структурована інформація вступу створює тверду основу для подальшого сприйняття матеріалу, викладеного в основних розділах. Висвітлення місця української мови серед інших мов світу, не тільки слов'янських, огляд історично вагомих умов і факторів її розвитку, вочевидь є привабливою властивістю книжки. Цьому сприяє і стиль авторів, позначений не «сухою академічністю», а — легкістю і жвавістю викладу та безумовно цікавими ілюстраціями.

Безпосереднє включення «мовної тканини високої якості» такого гатунку, як у творах Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, Л. Костенко поруч із цитованими в оригіналі віршами Янки Купали про українську мову якраз і «розріджує» академізм, створює відчуття її багатомірності. У той же час включення періодизаційних схем (зокрема О. Горбача, Ю. Шевельова) систематизує уявлення про мову в діахронії, надає більшої ясності класифікації діалектів та соціолектів, значення тих чи тих документів мовної політики, мовного планування — зокрема статей Конституції, — що вплинули або впливають на сучасний стан української мови. Відомо, що за умов диглосії викладання української мови як засобу професійного спілкування, — і поготів у негуманітарному середовищі, — періодично викликало сумніви щодо його доцільності.

Тому особливо слухними є відомості про так звані лексичні відстані між слов'янськими мовами (с. 13), а також між мовами Європи (с. 350). Корисність такої інформації для негуманітаріїв і для гуманітаріїв (а може й для філологів) є безсумнівною. Вона показує (при всій відносності квантитативного критерію в застосуванні щодо мови) ступінь самостійності, а відтак обґрунтовує доцільність вивчення української як самоцінного комунікативного засобу для професіоналів. Проте ця гомогенна інформація представлена розрізнено, частково у вступній частині (с. 13), яка не містить покликання на подальший виклад, частково у додатку (с. 350), останньому блоці рубрики «Зацікався!». Якби цей матеріал був представлений компактніше, то робота тільки виграла б.

Квантитативні характеристики застосовуються і у наступному розділі, де йдеться про те, «що в науково-технічному різновиді власне наукового підстилю емоційність є нульовою, а в науково-гуманітарному сягає 0,02 %». Дані наведені за статтею Г. М. Дядюри («Експериментальне дослідження функціонування образних засобів у науковому тексті» (с. 44). Беручи до уваги хиткість розмежування стильових категорій, про які йдеться, і величину — 0,02 %, — якою виражено ступінь їхньої емоційності, цей висновок здається не таким промовистим, як дані щодо лексичних відстаней. У цілому ж перелічені структурні елементи «Вступу» скомпоновані так вдало, що знімають традиційні незручні питання, і не відволікають увагу читачів від предмета вивчення.

Актуальність наукової дискусії проблеми суржику позначилася значною мірою на змісті першого розділу, присвяченого культурі мовлення. Оскільки у додатках вміщено цілий реєстр помилкового, а по суті суржикового слововжитку, то увага, приділена цьому явищу, здається дещо надмірною. Не безсумнівною видається і докладність обговорення у світлі прищеплення навичок культури мовлення та розвитку мовного смаку майбутніх фахівців. Крім того, неправильні форми наведені суцільним масивом у препозиції до правильних, що є відхиленням від методологічно доведеного порядку, коли першою подають правильну, рекомендовану форму, як це зроблено й самими авторами в інших частинах тексту (с. 133). Розташували цей блок яскравого ілюстративного матеріалу у додатках, автори досягли б стрункішого викладу, а також контрастнішого протиставлення суржику нормативним формам.

Перевагою посібника є висвітлення проблем культури усного ділового мовлення (с. 81–119), що відзначається повнотою характеристик цієї форми комунікації з огляду на якість усного мовлення, стрункий виклад орфоепічних, фонетичних, ситаксичних властивостей, рекомендованих для дотримання фахівцями у процесі спілкування. Практичні рекомендації роботи над цими характеристиками мовлення супроводжують докладні теоретичні коментарі, які, будучи не зовсім типовими для таких видань, становлять суттєву перевагу рецензованої роботи. Це відкриває читачеві не тільки перелік правил, але дає можливість відчувати їхню обґрунтованість, зрозуміти «логіку культури мовлення», стати співтворцем її, виробити власні смакові переваги. Навіть якщо йдеться про негуманітаріїв, то це позитивно впливає на краще засвоєння матеріалу, сприяє глибшому його осмисленню.

Третій Розділ «**Лексичні норми мови професійного спілкування**» висвітлює роль лексики у фаховому спілкуванні. Характеристики омонімів, синонімів, паронімів, абrevіатур розкриті у різноманітних вимірах. Розглянуті вокабулярні типи з огляду на їхнє функціональне навантаження, структуру та походження створюють повноцінну картину ролі слова у діловій та навчально-науковій комунікації. Переважно це стосується традицій вибору слова з погляду його структури (сло-

во, компаунд, складне найменування, аббревіатура), стильової точності, милозвучності тощо. Особливо варто відзначити включення до кола традиційно розгляданих явища параномазії — інтенціонального зближення слів з метою породження «ритмозвукового образу, увиразнення, створення афоризму, каламбуру» (с. 158). Це новітнє явище лексичного розвитку належить до дуже актуальних, але ще мало описаних у методичній літературі.

У четвертому розділі, — **«Морфологічні норми мови професійного спілкування»**, — аналізовано кореляцію дотримання граматичної коректності й смислової точності тексту. Докладно розглянуто вплив відмінка та числа на стиль і характер мовлення категорій роду; розділ багато ілюстрований. В ньому подано повні лексичні парадигми, зокрема і таких одиниць, які зазнали категоріальної трансформації — субстантивованих прикметників, іменників — прізвищ чоловічого роду на **-ов, -ев, -ів (-їв), -ин (-їн)** (с. 185–186). Окрему увагу приділено морфологічним формам, які зазвичай становлять певні труднощі для мовців — ступені порівняння прикметників (с. 182), вживання відносних прикметників як таких, що «переважають у текстах ділового мовлення» (с. 184). Традиційно непростим є відмінювання числівників, особливо порядкових і складених форм кількісних. Цьому обґрунтовано приділено значну увагу і представлено зразки правильної словозміни та функціонування числівників у текстах; окремо розглянуто їхню сполучуваність із іменниками та парадигмальні зміни цих словосполучень. Специфіку узгодження складеного підмета із числівниковим складником логічно включено до теми наступного розділу, присвяченого синтаксису (с. 221–222), що додає характеристиці функціонування числівників завершеності. Для офіційно-ділового спілкування, мовлення фахівців у царині негуманітарних, особливо технічних наук, детальний розгляд цієї мовної категорії з чіткими теоретичними поясненнями і прикладами безумовно корисний.

П'ятий розділ — **«Синтаксичні норми мови професійного спілкування»** — також позначений раціональним поєднанням теоретичного викладу принципів синтаксичної побудови професійного тексту і промовистими ілюстраціями. Правила і закони побудови тексту викладені прозоро, логічно і вмотивовано. На спеціальну позитивну оцінку заслуговує ретельний огляд функціонування сполучників, які визначають національно-специфічну якість культури мови. У цьому контексті варто було розглянути і сполучник «та» в значенні «але» (с. 220), який тільки згадано у протиставній функції на початку розділу.

Останній, шостий, розділ рецензованої роботи присвячено писемній документації. Тут докладно описано якості сучасних ділових паперів, подано класифікацію за їхнім функціональним призначенням, наведено вельми повний перелік вживаних реквізитів. Відомості про види документів і вимоги до їхнього оформлення класифіковано з огляду на їхній зміст та з урахуванням зовнішніх параметрів. Як і у попередніх розділах рецензованої роботи, тут представлено солідну

кількість зразків ділової та навчальної-наукової документації із докладними коментарями щодо їх безпосереднього укладання. Це складає виняткову цінність рецензованого посібника, оскільки вповні задовольняє потреби читачів у оволодінні навичками грамотного складання найрізноманітнішої фахової документації. Разом із додатками, що ілюструють помилковий слововжиток, ця частина підручника виконує і довідкову функцію, підвищуючи його практичну ефективність.

Корпус прикладів сформовано з дуже різноманітного матеріалу, який характеризує мовний розвиток як у синхронії, так і в діахронії. Багато з них самі по собі є методично цінними — це корисні для майбутніх фахівців словникові статті, фрагменти документів, які за змістом також працюють на завдання посібника.

Уміщений наприкінці посібника пакет навчально-методичних матеріалів також позитивно вирізняє рецензовану роботу. Програма, плани практичних занять, орієнтовна тематика рефератів та перелік контрольних питань покликані систематизувати складові навчального процесу і оптимізувати його. За умови ретельнішого узгодження тем лекційних та практичних занять, ці методичні матеріали можуть правити за певну модель курсу української мови професійного спрямування на відповідних кафедрах.

Антоніна Березовенко (м. Київ)

Antonina Berezovenko (Kyiv)

THE LANGUAGE PROGRESS IN THE VEOM OF THE HIGH EDUCATION

Book review on: Z. Matsiuk, N. Stankevych. *Ukrayinska mova profesiynogo spryamuvannya: Navchl'nyi posibnyk/* — K.: Karavela, 2006. — 352 s.

УДК 81'282: 821.161.2

**«ЩОБ ВІДЧУТИ СМАК І КОЛОРИТ ГОВІРКИ...,
НЕОБХІДНО ЗАНУРИТИСЯ В ЇЇ СТИХІЮ»**

**Микола Лесюк. Мовний світ сучасного галицького села
(Ковалівка Коломийського району). — Івано-Франківськ:
Нова Зоря, 2008. — 328 с.**

Нарід у своєму розвитку
твердим ступає кроком тільки тоді,
коли має за підставу ту живу,
рідну мову, що її віками викохала
собі народня психологія.

О. Курило

Народні говори і літературна мова не існують ізольовано, вони утворюють нерозривне ціле, органічно доповнюючи одне одного. Тому дві вказані форми функціонування національної мови не роз'єднані між собою, а, як зазначає І. Матвіяс, діють як єдиний засіб вираження духовного життя народу. Літературна мова живиться благодатними соками народних говорів, а народні говори завдяки літературній мові набувають більшого суспільного значення. Це підтверджує й автор рецензованого видання Микола Петрович Лесюк: «Народні говори — це та джерельна база, якою живиться й живе літературна мова як інваріант загальнонаціональної мови народу» (с. 12). Тому розвідки, присвячені дослідженню окремих говіркових груп, аналізу діалектних особливостей мовлян певної території, є актуальними в сучасному мовознавстві, адже «аналіз особливостей окремих говірок сприятиме глибшому вивченню і розумінню фонетичних та граматичних закономірностей, які діють у загальнонаціональній українській літературній мові. Живе народне мовлення відзначається простотою, чітким дотриманням історичних форм, виявляє різноманітні мовні засоби, виявлення яких дає змогу глибше пізнати творчу індивідуальність жителів того чи іншого регіону» (с. 84).

© Л.І. ПЕНА, 2011

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2011, № 2

123

Пропонована монографія М. Лесюка має чітку, вдало продуману структуру, охоплює всю багатогранність та різноаспектність говіркових явищ.

Логічним є введення до книжки коротких відомостей про історію мальовничого прикарпатського села Ковалівки — шахтарського центру, що коренями сягає XVII ст. Різні часи переживало село, однак ніщо не змогло «підважити батьківської науки, яка була в багато разів сильніша, бо за нею була правда. А в ковалівських родинах, як і в родині автора... , учили шанувати рідну говірку, любити свій рідний край, свої традиції, звичаї та обряди, не лихословити, співати українських народних, стрілецьких та повстанських пісень, виховували шанобливе ставлення до старших і незнайомих, учили бути людиною серед людей» (с. 9).

У розділі «**Ковалівська говірка як відображення покутсько-гуцульського мовного суміжжя**» М. Лесюк фахово аналізує систему ковалівського вокалізму й консонантизму, визначаючи її спільні й відмінні риси з українською літературною мовою. Докладно охарактеризовані комбінаторні та позиційні звукові зміни в мовленнєвому потоці, зокрема асиміляція, дисиміляція, метатеза, епентеза, дієреза, гіперизми, протеза. Дослідник звертає увагу й на використання мовлянами близьких до метатезованих слів — так званих спунеризмів (словосполучень, у яких переважно при швидкому темпі мовлення відбувається мимовільна заміна звуків одного слова звуками іншого), пропонуючи називати таке мовленнєве явище не вказаним англійським запозиченням, а власне українським словом із прозорою внутрішньою формою — виверти. Зауважимо, що це не перше термінологічне нововведення М. Лесюка. У численних своїх публікаціях успішний мовознавець і палкий поціновувач рідної мови замість загальноновживаного в лінгвістичній літературі *русизм* послідовно використовує лексему *російзм*, переконливо обґрунтувавши правильність і доцільність саме цієї форми. У названому розділі охарактеризовані також такі поширені явища у мовленні ковалівчан, як синкопа, апокопа, афереза. Автор описує й деякі особливості говіркового наголошування, що значною мірою відрізняється від нормативного, усталеного в літературній мові. Аналізуючи морфологічно-граматичні риси ковалівської говірки, М. Лесюк акцентує увагу на відмінностях від літературних форм у системі різних частин мови, при чому намагається з'ясувати причини цих відмінностей, порівнюючи те чи те мовне явище з аналогічними чи подібними в інших говіркових групах південно-західного наріччя або окремих мовах (російській та польській).

Зазначаючи, що синтаксис с. Ковалівка в основному спільний із синтаксисом літературної мови, дослідник усе ж виділяє деякі особливості, зокрема цікавими є його зауваження щодо відмінного від загальнономовного вживання деяких прийменниково-відмінкових конструкцій у мовленні односельців або ж використання безприйменникових поєднань замість відповідних прийменникових сполучень. Кожне твердження автор унаочнює численними вдало підібраними прикладами. Нерідко ілюстративним матеріалом є уривки з ковалівських колядок.

Особливу увагу М. Лесюк звертає на лексичні характерні риси говірки рідного села. Про багатство й різноманітність лексики ковалів-

чан свідчить дуже розвинута іменникова, прикметникова, прислівникова та особливо дієслівна синоніміка. Не оминає автор болючого питання про чималу кількість росізмів у мовній практиці жителів села, що зумовлене історико-економічними чинниками (тут із половини сорокових років ХХ ст. видобували вугілля, а керівний склад шахт і значна частина робітників-шахтарів були в основному російськомовними). Аналізуючи іншомовні вкраплення в говірці односельців, мовознавець стверджує, що в лексиконі ковалівських мовців, як, зрештою, і в мовленні мешканців інших прикарпатських сіл, є чимало слів, запозичених із німецької, польської, а через них — і з багатьох західноєвропейських мов. Автор описує явище штучної паронімії, тобто спотворення іншомовної лексики, яке має місце в описуваній говірці. На сторінках рецензованої книжки знайшли своє відображення спостереження лінгвіста щодо впливу української літературної мови на мовлення ковалівчан.

Цікавим є розділ «Із ковалівського лексикону», представлений словником, до якого «включені вибірково слова з живої розмовної мови ковалівчан, але лише ті, яких немає в літературній мові, або ті, що мають відмінне від літературних відповідників звучання чи значення» (с. 86). Намагаючись зробити словник доступним і легким для користування, автор не ускладнює його побічними лексикографічними коментарями, а подає, крім тлумачення значення слова, лише найнеобхіднішу, на думку укладача, інформацію (зокрема вказівку на належність лексеми до сфери вживання, стислу граматичну довідку, за необхідності наводиться фонетична транскрипція тощо). Значення полісемантичних діалектизмів у пропонованому лексиконі подані в порядку їх поширеності.

Прагнучи всеохопно проаналізувати і представити читачеві світ рідноговіркової стихії, дослідник доречно вводить до книги розділ про ковалівський антропонімікон, у якому подає характеристику офіційних та неофіційних назв осіб, здійснює вичерпний опис як корінних прізвищ, так і прізвищ, що з'явилися на теренах Ковалівки внаслідок кількох хвиль поселенців. На основі ґрунтовного аналізу ковалівського антропонімікону М. Лесюк доходить висновку, що різноманітність народних українських прізвищ, а також величезний та різнобарвний арсенал прізвищ свідчать про велику словоутворювальну фантазію народу, про лексичне багатство мови, значні потенційні можливості антропонімічної підсистеми української мови. Цікавим є й ковалівський топонімікон, що й відображено в названому виданні. Предметом лінгвістичного дослідження стали гідроніми, ороніми рідного села, назви окремих частин (кутків) населеного пункту.

Колоритними, по-народному мудрими, часто-густо присмаченими «соковитими» слівцями (адже слів із пісні не вилучиш) є фразеологізми, прислів'я, приказки, жартівливі вислови та афоризми, скрупульозно вибрані автором, систематизовані та подані окремим розділом у книжці. Автор аналізує численні паремії, пов'язані з іменем Господа Бога; запевнення, божіння; паремії, пов'язані з церквою, священнослужителями, побожністю, святами; присягання, не пов'язані з іменем Бога; клятьби, прокльони. Подані в цьому розділі й інші паремії, які

можна поділити на різні семантичні групи, зокрема «Дім, родина», «Людський розум», «Людський досвід», «Працьовитість», «Лінивість, ледарство», «Поради», «Зовнішні риси людини», «Фізичні вади», «Одяг» та багато інших. Автор наводить різні діалектно марковані прозиванки, жарти, оксюмори, дотепні діалоги, використовувані його односельцями за певних мовленнєвих обставин.

Органічно вплетений у структуру рецензованої книжки розділ «Ковалівські придибашки», у якому зібрані короткі жартівливі розповіді, що описують найрізноманітніші, часом досить «пікантні» життєві ситуації.

Цінними, і не тільки з погляду мови, є наведені в пропонованому виданні тексти, записані від жителів Ковалівки, оскільки, на переконання М. Лесюка, «найкраще говірку може охарактеризувати живе мовлення мешканців села» (с. 206). Із них дізнаємося про трагічні сторінки буття народу в нелегкі періоди нашої непростой української історії. Автор зумів воскресити факти й події, які довгий час були приречені на невідомість, про які зі знаних причин не говорили вголос, однак які не забувалися, можливо, у найтіснішому колі час від часу зринали сумними спогадами, зберігалися в найпотаємніших закутках пам'яті авторових односельців, щоб дочекатися слушного моменту й виплеснутися болісними свідченнями про побачене та пережите. Тексти, наведені в рецензованому виданні, записані від людей старшого покоління (роки народження — 1922, 1927, 1933, 1935, 1944, 1947 та ін.) і висвітлюють найрізноманітніші фрагменти людського буття: «Як нас вивозили», «Спогади про сталінські гулаги», «Спогади дитинства», «Про післявоєнні роки», «Про війну в Афганістані», «Як то було за совітів», «Про ковалівське вісіле» та ін.

Про щирість і теплоту родинних взаємовідносин, про виховання дітей у душі любові до споконвічних українських традицій, про пошанування батька й матері у сім'ї, про опіку дітей з боку родичів засвідчують наведені у книжці листи від святого Миколая.

Автентичністю, живим народним духом, вірою в незнищенні загальнолюдські ідеали і, звичайно ж, колоритом рідної говірки пройняті давні ковалівські колядки, репрезентовані на сторінках книжки.

Висловимо свої міркування щодо оформлення й опису зібраного багатющого різноманітного діалектного матеріалу села Ковалівки Коломийського району Івано-Франківської області. Власні спостереження й узагальнення автор намагається подати у доступній для найширшого кола читачів формі, однак ця доступність не знижує науковості викладу. Часто тлумачення лінгвістичних термінів подані в самому тексті або ж для легшого сприймання іншомовних термінів використані їх українські відповідники з прозорою внутрішньою формою. Покликання на розвідки інших дослідників минулого й сьогодення (серед яких А. Кримський, Л. Булаховський, О. Горбач, Й. Дзензелівський, Б. Кобилянський, С. Бевзенко, Я. Закревська, М. Жовтоброух, І. Матвіяс, В. Німчук, П. Гриценко, М. Онишкевич та ін.) засвідчують ґрунтовне опрацювання дослідником джерел з української діалектології.

«Щоб відчутти смак і колорит говірки.., необхідно зануритися в її стихію»...

Аналізована книжка демонструє намагання автора прилучити читача до багатющої, живої народномовної стихії, його прагнення спонукати нас зануритися у свіжість, якою дихають невичерпні й невмирущі діалектні джерела, відчутти їх красу й неповторність. Вдумливий дослідник ще і ще раз доводить нам, що діалектизми є потужними джерелами, які живлять повноводну ріку літературної мови, засвідчують багатство й різноманітність лексичної скарбниці рідного для нього говору, з якої він видобуває словесні перлини й намагається долучити до цього нев'янучого запашного багатобарв'я своїх читачів та запрошує скуштувати чару народної мови. Автор упевнено стверджує, що «її (говірку) не нехтують, не зневажають, нею не гордують, вона почувається в сільському соціумі, як і належить рідній мові, затребуваною і необхідною, важливим засобом спілкування і взаємовідносин людей» (с. 10), а «мовні традиції в селі міцні, говірка живе і житиме ще довго у своєму первозданному вигляді» (с. 82).

У «**Післяслові**» М. Лесюк слушно зазначає: «Таку книжку можна було б писати безкінечно, бо кожний день, кожної миті, виникають якісь нові слова, форми, вислови, якісь нові мовні факти, які варто було б зафіксувати, які відрізняються від тих, які унормовані літературною мовою. Тому ми цілком усвідомлюємо, що така книжка не може бути вичерпною, бо саме життя, мовний узус постійно поповнюють мовну скарбницю народу» (с. 327). Величезною заслугою автора є те, що він узявся за перо й закарбував особливості говірки рідного села.

Отож, можна без перебільшення констатувати, що українська діалектологія поповнилася ще одним ґрунтовним описом — книжкою Миколи Петровича Лесюка, завідувача кафедри слов'янських мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Заслуженого працівника освіти України, лауреата премій Марійки Підгірянки та Івана Франка, заступника голови правління обласного об'єднання «Просвіта», автора та співавтора багатьох видань та понад 250 публікацій в українських та зарубіжних джерелах. Цей перелік регалій і заслуг автора можна було б узагальнити — знавець і невтомний дослідник мовних глибин, залюблений у рідноговіркову стихію. А відомо, що вершин досягають особистості, глибоко закорінені в рідне, своє. Крім того, що книжка Миколи Лесюка є вагомим внеском в українську діалектологію, вона ще, на наше переконання, є своєрідною енциклопедією народної мудрості, свідченням синівської любові до материнської мови, намаганням автора пошанувати її величність — МОВУ.

Любов Пена (м. Івано-Франківськ)

Liubov Pena (Ivano-Frankivsk)

«TO FEEL TASTE AND LOCAL COLOURING OF PATOIS.., IT IS NECESSARY TO BE DEEP IN ITS ELEMENT»

Book review on: *Mykola Lesiuk. Movnyy svit suchasnoho halytskoho sela (Kovalivka Kolomyyskoho rayonu)*. — Ivano-Frankivsk: Nova Zoria, 2008. — 328 s.)

УДК 049 + 81-116.6

НОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ З ТЕРМІНОЛОГІЇ

**Термінологічний вісник: Збірник наукових праць / Відп. ред.
В.Л. Іващенко. – К.: ІУМ НАНУ, 2011. – Вип. 1. – 204 с.**

Термінологія, мабуть, є однією з мовознавчих галузей, що викликає зацікавленість майже у кожного пересічного громадянина працездатного віку і в якій кожний вважає себе ледь не професіоналом-лінгвістом. Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, популяризація наукових знань серед широкого кола мовців наблизили освічених громадян не лише до здобутків науковців. Мимоволі носії мови, потрапляючи у різні комунікативні ситуації, стикаються з вузько спеціальною лексикою, яка відбиває наукову чи професійно-галузеву сферу. Отже, поява «Термінологічного вісника», нового періодичного видання з термінознавства, заснованого Інститутом української мови НАН України, зумовлена не лише потребою всебічного висвітлення теоретичних та практичних проблем функціонування національних терміносистем у контексті світових термінологічних процесів, а й потребою широкого інформування мовців про особливості терміновживання у сучасній українській літературній мові. Незважаючи на те, що сьогодні в Україні такі потреби частково задовольняють «Вісник Національного університету «Львівська політехніка», серія «Проблеми української термінології», рубрики часописів «Культура слова», «Українська мова» та деякі інші видання, щойно започаткований збірник, ми в цьому переконані, займає своє місце серед мовознавчих видань цього спрямування.

Перший випуск збірника наукових праць, що вже побачив світ, з одного боку, демонструє неперервність науково-теоретичних засад спеціалізованого фахового лінгвістичного видання з питань термінології, яким довгі роки був збірник наукових праць «Українська термінологія і сучасність», з іншого — засвідчує новий рівень та широке коло теоретичних питань лінгвотермінології на початку третього тисячоліття,

© І.А. СИНІЦЯ, 2011

яким присвячені його матеріали. Гарантом забезпечення високого професійного рівня збірника є його редакційна колегія, на чолі з головним редактором — доктором філологічних наук, професором П.Ю. Гриценком, відповідальним редактором — доктором філологічних наук В.Л. Іващенко та відповідальним секретарем — кандидатом філологічних наук І.А. Казимировою.

Акцентуючи увагу на спрямуванні нового видання, у вступі до читачів головний редактор **П.Ю. Гриценко** відзначає: «Темпи оновлення української термінології та термінографії вимагають поглиблення теорії термінознавства, вивільнення від за давнених стереотипів щодо визначальних ознак термінів: адже термін як складний мовний феномен відкриває для дослідника нові грані, особливо за умови посилення уваги до його функціонування. На розв'язання теоретичних питань термінознавства та виформування засад, прийомів і технологій укладання термінологічних словників різних типів спрямоване нове видання Інституту української мови Національної академії наук України; водночас це видання покликане сприяти інтеграції різних шкіл термінознавців».

Редакційна колегія передбачає публікувати у збірнику статті з таких підрозділів теоретичного термінознавства: загального (дослідження закономірностей розвитку та вживання терміноодиниць); галузевого (дослідження терміноодиниць та спеціальних понять окремих галузей знань); типологічного (порівняльне дослідження загальних властивостей та особливостей термінологій різних галузей знань); порівняльного (порівняльне дослідження загальних властивостей та особливостей терміноодиниць різних мов); семасіологічного (дослідження змістової організації, семантики спеціальної лексики: розвиток значень термінологічних одиниць та можливі семантичні явища); ономасіологічного (дослідження формальної структури терміноодиниць, процесів найменування спеціальних понять та вибору оптимальних форм найменування); історичного (дослідження історії термінологій, тенденцій їх формування та розвитку); функціонального (дослідження функцій терміноодиниць у різних текстах та ситуаціях професійного спілкування і підготовки спеціалістів, а також особливостей використання термінів у мовленні та комп'ютерних системах); когнітивного, або гносеологічного (дослідження ролі терміноодиниць у науковому пізнанні та мисленні).

Уміщені в збірнику статті відбивають проблематику сучасного прикладного термінознавства, теорії та практики термінографії та спрямовані на розроблення принципів лексикографування термінологічних одиниць у різних типах словників і вироблення практичних настанов і рекомендацій щодо уніфікації, стандартизації, кодифікації термінолексем у галузевих та загальномовних словниках.

Мовознавці знайдуть тут також і власне термінологічні виміри крос-галузевих та крос-лінгвальних досліджень, зокрема наукові розвідки, присвячені взаємодії термінознавства і логіки, когнітивістики;

термінознавства і психо- та соціолінгвістики, структурно-математичної лінгвістики, комп'ютерної та корпусної лінгвістики; термінознавства і граматики, лексикології, фразеології, ономастики, культури мови, діалектології тощо.

У розділі «**Теоретичне термінознавство. Загальні питання термінології**» можна познайомитися з матеріалами, що подають теоретичні узагальнення та сучасне бачення й осмислення деяких проблем термінології. *С.Д. Шелов, В.М. Лейчик* (Москва, Росія) у статті «**Термінологічна норма у висвітленні російських лінгвістів у період 70–80-х років ХХ століття**» окреслюють історію зв'язків лінгвістики і термінознавства від 30-х рр. ХХ ст., аналізують погляди російських науковців на норму професійного науково-технічного спілкування і більш конкретно на норму в термінології. Активне вивчення праць відповідної проблематики, виданих у 70–80-х рр. ХХ ст. Інститутом російської мови Академії наук СРСР, переконало авторів у тому, що вирішення питання норми в термінології йшло в напрямку її «лібералізації» й припустимості специфічних форм професійної норми та її певної автономності. Такий висновок, на наш погляд, дещо змінює уяву про надмірну стандартизованість і жорстку внормованість наукового стилю, неодмінною ознакою якого є наявність термінів.

Стаття *С.В. Гриньова-Гриневица* (Москва, Росія) «**Про термінологічні аспекти мовної політики**» присвячена термінологічним аспектам щойно сформованої галузі знань, яку автор пропонує називати лінгвополітологією, дає власне бачення структури нової науки і змісту її основних розділів і вказує на те, що, незважаючи на очевидну необхідність враховувати термінологічні аспекти мовної політики, сьогодні немає підстав говорити про свідомий плановий підхід до питань розвитку мов, проте в термінології сформульовані загальні принципи сприяння розвитку мови.

З.І. Комарова, А.С. Дедюхіна (Єкатеринбург, Росія) свої матеріали назвали «**Категорія як формат знання в когнітивній лінгвістиці, когнітивному термінознавстві і філософії науки: історія та сучасність**». У статті доведено думку про те, що понятійна, глибинна, категорія з позицій когнітивної лінгвістики є форматом знання, обґрунтовано необхідність синтезу традиційних й інноваційних тлумачень аналізованого поняття. Автори продемонстрували основні наукові результати вивчення мовних категорій у загальноживаній мові та наукових категорій у спеціальних підмовах.

У статті «**Когнітивне термінознавство: перспективи розвитку**» *В.Л. Іващенко* (Київ, Україна) розглянула основні завдання когнітивного термінознавства як нового напрямку лінгвістичних досліджень, що сформувався в кінці ХХ — на початку ХХІ ст., та перспективи вивчення когнітивного потенціалу термінопонять у різних форматах організації наукового знання.

Дослідженню сутності терміна як лінгвістичної одиниці присвячена стаття *О.О. Романової* (Харків, Україна) «**Спеціальна лексика**

української мови як об'єкт лінгвістичного дослідження: термін і номен», у якій подано визначення терміна та розглянуто співвідношення понять «термінологія» й «терміносистема», наведено основні вимоги до терміна, теоретично обґрунтовано розмежування терміна та номена. Цікавим є запропоноване автором визначення номена як мовної одиниці.

Цікаві й змістовні публікації, які у першому випуску охоплюють переважно філологічні дисципліни, представлено у розділі «Галузеве термінознавство». Термінологічним питанням науково-гуманітарної сфери присвячена стаття **В.В. Жайворонка** (Київ, Україна) «Уваги до сучасної гуманітарної термінології», у якій автор, наголошуючи на міждисциплінарних зв'язках та антропоцентричному спрямуванні сучасної науки, тлумачить і коментує найуживанішу гуманітарну термінологію з огляду на її співвідношення з мовними знаками-ідеями, з одного боку, а з другого, — зі спеціалізованими поняттями, які стоять за відповідними реаліями.

У дослідженні «Процеси детермінологізації економічної лексики в російській мові ХХІ століття», виконаному за сприяння Міністерства освіти і науки РФ в межах ФЦП «Наукові і науково-педагогічні кадри інноваційної Росії» на 2009–2013 роки (г/к № 16.740.11.0295), **Г.М. Шипіцина** (Белгород, Росія) розглядає процес виникнення додаткових лексико-семантичних варіантів (семем) загальноживаного призначення у частотних економічних термінах у російській мові ХХІ ст., описуючи при цьому мовні механізми такого процесу на рівні змістової структури семеми.

М.Д. Гінзбург (Харків, Україна), докладно дослідивши семантичні й функціональні особливості термінів *процес, дія, подія, стан*, у статті з аналогічною назвою дійшов висновку, що в різних розділах мовознавства й у термінознавстві аналізовані терміни позначають різні поняття позамовної дійсності, тому в наукових і навчальних публікаціях треба чітко зазначати, у якому значенні їх ужито. Стаття привертає увагу ще й тим, як вдало автор використовує для підтвердження власних спостережень схеми і таблиці.

У статті **Н.А. Ляшук** (Сімферополь, Україна) «Причини виникнення концептуальної багатозначності лінгвістичних термінів» здійснено порівняльний аналіз дефініцій лінгвістичних термінів, представлених у лексикографічних джерелах та в метамові вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, та окреслено механізми формування явища концептуальної багатозначності лінгвістичних термінів.

Автори декількох публікацій у цьому розділі зосередили свою увагу на питаннях фразеологічної термінології. Свої зауваження щодо значення терміна *апокопа* висловили **Т.М. Федуленкова** та **І.В. Антонова** (Архангельськ, Росія) у статті «Що ми розуміємо під терміном фразеологічна апокопа». На основі узагальнення різних тлумачень поняття універбація **Т.П. Білоусова** (Кам'янець-Подільський, Україна) висловила думку «Про доцільність введення в наукове вживання

термінів фразеологічна універбація та фразеологічний універб», які називають процес і результат перетворення фразеологічної одиниці в семантично тотожне слово. *І.М. Мирошниченко* (Київ, Україна) прокоментувала погляди вітчизняних та закордонних лінгвістів на «Обсяг термінопоняття “фразеологія” в кореляції “сукупність мовних одиниць”».

Розділ «Прикладне термінознавство. Теорія і практика термінографії» містить матеріали, які демонструють сучасний стан розвитку словникарської справи (*І.М. Кочан* (Львів, Україна) «Українські термінологічні словники 20-х років ХХ століття з позицій сьогодення»), відтворюють особливості словникової кодифікації термінів певної професійної сфери вживання (*О.О. Романова* (Харків, Україна) «Словникова кодифікація термінів швацької промисловості», *Л.М. Василькова* (Київ, Україна) «Різновиди словникових статей термінів кримінального права в юридичній лексикографії»). У статті *Г. Піхт* (Бремерверде, Німеччина) «Навчання термінології» йдеться про термінологію як навчальну дисципліну підготовки фахівців-термінологів у північноєвропейських країнах, зокрема у Політехнічному інституті Кельна.

Підвищений інтерес має викликати у читачів часопису аналітичний огляд термінологічної діяльності міжнародних, регіональних та окремих національних організацій стандартизації країн Європи та Америки, поданий у статті *В.Л. Іващенко, І.А. Казимирової, Л.В. Туровської, Н.О. Яценко* (Київ, Україна) «Організація термінологічної діяльності в галузі стандартизації в країнах Європи та Америки (аналітичний огляд веб-порталів)», у якій також проаналізовано нормативно-правові документи цих організацій.

Особливості семантичного та функціонального використання термінів у художніх текстах проаналізовано у статтях *Н.А. Цимбал* (Умань, Київ) «Мотиваційний аспект вивчення професійної лексики (на матеріалі прозових творів Івана Франка)» та *О.В. Колган* (Слов'янськ, Україна) «Особливості використання гірничих термінів у романі Вадима Собка “Нам спокій тільки сниться”», які вміщено у розділі «Функціональне термінознавство».

У збірнику знайшлося місце і для рецензій. У першому випуску можна познайомитись зі схвальним відгуком *О.М. Тищенко* (Київ, Україна) «Від гудзикаря до інсайдера» про «Словник-довідник назв осіб за видом діяльності» М.П. Годованої (За ред. Л.В. Туровської. — К.: Наук. думка, 2009. — 176 с.).

На наш погляд, найбільшим попитом будуть користуватися консультації науковців-термінологів з приводу семантичних тонкощів уживання окремих термінів чи терміносполучень. У цьому випуску збірника знаходимо коментарі щодо семантико-функціональних особливостей термінологічних пар *грошове утримання — грошове забезпечення, професійні об'єднання — фахові об'єднання, круглий стіл — засідання за круглим столом, комунікаційна політика — комунікативна*

*політика, обґрунтування — припущення, опрацювання — оброблення, трибологія — трибосистема — трибоелектричний, шахтна зерносушарка — копальнева зерносушарка, фактична вартість виконаних робіт — вартість фактично виконаних робіт, пори — шпарини, капілярно-пористі — капілярно-шпаристі та ін., які підготували фахівці Інституту української мови **В.Л. Іващенко, І.А. Казимирова, Л.В. Туровська, О.М. Тищенко, Н.О. Яценко, Л.О. Тищенко.***

Тематика рецензованого збірника широка й багатоаспектна. Праця є спробою закцентувати увагу наукової спільноти на питаннях, пов'язаних із осмисленням особливостей термінологічної норми періоду становлення термінографії як науки, аналізом термінологічної діяльності в галузі стандартизації в країнах Європи та Америки, термінологічними аспектами мовної політики, перспективами розвитку когнітивного термінознавства тощо. Приділено увагу проблемам семантичної трансформації терміна (детермінологізації), зумовленої екстралінгвальними чинниками, зроблено спробу дослідити явище концептуальної багатозначності термінів, обґрунтовано залучення до наукового обігу нових термінів у галузі від фразеологічного словотвору.

Така широка тематична палітра термінологічних праць, безумовно, свідчить про активні пошуки сучасних лінгвістів-термінологів у царині термінознавства. Висловлене дозволяє високо оцінити рецензовану працю й рекомендувати її усім небайдужим до розвитку питань термінології в XXI столітті.

Ірина Синиця (м. Київ)

Iryna Synytsia (Kyiv)

THE NEW PROFESSIONAL PUBLICATION IN THE TERMINOLOGY
Book review on: The Terminological Bulletin: Scientific Papers / Editor-in-chief
V.L. Ivashchenko. — K.: IUM NAS of Ukraine, 2011. — Vol. 1. — 204 p.

УДК 092+929 ПРАДІД Ю.Ф. + 811.116.2

ОСОБИСТІТЬ У МОВІ: УЧИТЕЛЬ, УЧЕНИЙ, КЕРІВНИК (до ювілею професора Ю.Ф. Прадіда)

Життєвий шлях Юрія Федорівича Прадіда у світ почався від отчого дому чотири десятки літ тому, з гірського села Либохора на Львівщині, що межує з Тухлею, якій судилося стати відомою далеко за межами Бойківщини завдяки знаменитій повісті «Захар Беркут» Івана Франка. З ранніх шкільних років ретельно вивчав історію та культуру України, захоплювався світовою історією, культурою, філософією і вже в юнацькі роки замислювався над глобальними проблемами людського буття, такими поняттями, як морально-етичні засади, справедливість, самовизначення в житті людини. Зовсім юним він став учнем Самбірського педагогічного училища, а згодом доля привела його на чудову кримську землю. І от він — студент філологічного факультету Сімферопольського державного університету.

Свої перші кроки на ниві науки Ю.Ф. Прадід зробив як аспірант кафедри Дніпропетровського університету, захистив дисертацію під керівництвом професора Д.Х. Баранника, який для ювіляра завжди є «взірцем людини, педагога, ученого». на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності «українська мова» на тему «**Структура**

Ю.Ф. Прадід

і функції загальномовних фразеологічних одиниць у мові преси (на матеріалі українських республіканських газет за 1985–1989 рр.)»

Треба сказати, що в Криму активне дослідження української фразеології як окремої галузі лінгвістичної науки розпочинається на початку 90-х років ХХ ст. саме з праць Ю.Ф. Прадіда, центральне місце в яких посідають проблеми фразеологічної ідеографії, фразеографії, порівняльної та зіставної фразеології.

Значну увагу Юрій Федорович приділяє фаховому для себе мовному питанню, яке вважає одним із чинників національної безпеки. Дуже чутливий до несправедливості в усіх її проявах, він сповідує високі ідеали національної ідеї, самосвідомості та патріотизму. Україна потребує нової еліти, порядної, патріотично налаштованої, для якої інтереси пересічної людини стоять на першому місці. У працях професора читач знайде багато новацій, думок, пропозицій — усе це, безперечно, є новою українською наукою — неупередженою, професійною, взірцевою для багатьох сучасних учених-лінгвістів. Ю.Ф. Прадід — високо освічена людина, з потужним творчим потенціалом, яка сьогодні як в Україні, так і за її межами має великий авторитет. Учені-лінгвісти впевнені, що для новітньої української лінгвістики цей чоловік зробить ще багато.

Результатом науково-педагогічної діяльності професора Ю.Ф. Прадіда є понад 220 наукових праць. Серед наукового доробку ювіляра — широко знана перша в Україні ідеографічна праця **«Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь: Эмоции человека»** (1996). У монографії **«Фразеологічна ідеографія: проблематика досліджень»** (1997) уперше у вітчизняному мовознавстві репрезентовано теоретичні та практичні проблеми вирішення окремих фразеологічних макро- і мікросистем. Наукові пошуки ученого відкривають нові горизонти. 1997 року він успішно захищає дисертацію **«Проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі української і російської мов)»** на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук із двох спеціальностей. Юрій Федорович стає першим у Криму доктором наук зі спеціальності «українська мова» і другим, після відомого професора Віктора Миколайовича Мігіріна, — зі спеціальності «російська мова». Прикметно, що за життєвим збігом обставин Віктор Миколайович захистив свою дисертацію в 1956 році, коли народився наш ювіляр. Науковий консультант професор О.О. Тараненко для Ю.Ф. Прадіда став не тільки науковим керівником, але й другом, порадником і наставником.

За цими лаконічними рядками, що знаменують етапи наукової діяльності Юрія Федоровича, — безперервні творчі шукання і сумлінна праця професіонала. Вагомим є внесок професора Прадіда в активізацію наукового життя в Україні наприкінці ХХ — поч. ХХІ ст., адже за його підтримки стали активно розвиватися два наукові напрямки — фразеологічний та юридико-лінгвістичний.

Під керівництвом ювіляра в Криму сформувався науковий центр з вивчення актуальних проблем фразеології. Підтвердженням цього є проведення в травні 2007 р. на базі факультету української філології,

деканом якого є професор Ю. Прадід, Всеукраїнської науково-практичної конференції **«Актуальні проблеми фразеології»**, у якій взяли участь понад 60 учених із Києва і Запоріжжя, Львова і Луганська, Дніпропетровська і Чернівців, Донецька, Харкова, інших міст України. А у вересні 2009 р. II конференція набула міжнародного статусу, де крім українських дослідників були представники Польщі, Росії, Казахстану, Канади та інших держав.

Без застереження можна сказати, що Ю.Ф. Прадід заснував і очолив нову в Україні наукову школу — юридичної лінгвістики, а Сімферополь став своєрідним центром, де ця галузь успішно розвивається. Працюючи близько десяти років проректором з наукової роботи Кримського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ, Юрій Федорович здобув кваліфікацію «юрист», і в 2002 році йому присвоєно звання полковника міліції.

Юрико-лінгвістичний науковий напрямок, об'єктом якого є вивчення теоретичних і практичних проблем юридичної лінгвістики, сформувався на межі права і лінгвістики наприкінці ХХ ст. Протягом останніх п'яти років учений опублікував близько 60 праць, що присвячені лінгвістичним проблемам права і вийшли у світ не лише в Україні, але й у Польщі, Росії, Словаччині. Серед наукових досягнень професора — навчальний посібник **«Вступ до юридичної лінгвістики»** (2002), тематичний бібліографічний довідник **«Юридична лінгвістика»** (2003), хрестоматія **«Мовні питання в Україні. 1917–2000: Документи і матеріали»** (2003), **«У царині лінгвістики і права»** (2006). З ініціативи Ю.Ф. Прадіда проведено дві представницькі міжнародні науково-практичні конференції **«Право і лінгвістика»** (2002, 2004).

У 2002 році за заслуги на ниві освіти Ю.Ф. Прадід обраний академіком Академії наук вищої школи України та удостоєний нагороди Ярослава Мудрого Академії наук вищої школи України.

Серед інших нагород — відзнаки «За розвиток науки, техніки та освіти» II ступеня (2004), «За міжнародне співробітництво у правохоронній діяльності» (2004), «Знак Пошани» (2008), Подяки Постійного Представника Президента України в Автономній Республіці Крим (2006 і 2009).

Діяльність Юрія Федоровича Прадіда різнобічна. Можна багато говорити про нього як про науковця, організатора науки, вихователя молодих наукових кадрів і як про цілісну особистість. Завдяки цілеспрямованості професора Ю.Ф. Прадіда і його авторитету в широких наукових колах лінгвістів України 2007 року відкрито в Таврійському національному університеті спеціалізовану вчену раду з захисту кандидатських дисертацій (зі спеціальностей «українська мова», «російська мова»). Як голова цієї спеціалізованої вченої ради, як член спеціалізованої вченої ради з захисту докторських (кандидатських) дисертацій у Дніпропетровському держуніверситеті, як офіційний опонент на захистах кандидатських і докторських дисертацій, а також як науковий консультант і науковий керівник професор Ю.Ф. Прадід бере активну участь у підготовці наукових кадрів вищої кваліфікації — кандидатів і докторів наук.

Особистість у мові: учитель, учений, керівник (до ювілею...Ю.Ф. Прадіда)

Однією з найважливіших українознавчих проблем сьогодення є дослідження тих етапів розвитку українського суспільства, які є знаковими з погляду його національного самовизначення. Культурне відродження кожного народу безпосередньо пов'язане з увагою до своєї історії, до ustalених духовних цінностей та етнічної культури, у яких відтворюється безперервність часів, здійснюється інтеграція минулого й сучасності, відбувається соціалізація моделі майбутнього. Кожна епоха додає до карти історії імена тих її визначних представників, які, формуючи й розгалужуючи генетичне дерево нації, уособлюють образ цієї епохи. Одним з таких представників сучасної наукової еліти і є Юрій Федорович Прадід.

Науковий досвід ювіляра відіграв важливу роль у становленні й професійному зростанні багатьох учених. Під керівництвом Ю.Ф. Прадіда успішно захистила докторську дисертацію Г.Ю. Богданович на тему «Сучасна російська мова в полі лінгвокультурної ситуації (функціонально-комунікативний аспект)». Складні, багатопланові проблеми фразеології знайшли відображення в дисертаційних дослідженнях учнів Ю.Ф. Прадіда, нині кандидатів філологічних наук, доцентів Л.В. Савченко (Л.В. Самойлович), Л.Ф. Щербачук, Н.Ф. Грозан, М.Г. Зеленцова, Л.Ш. Кубедінової, І.Є. Колесникової, М.О. Шевчук-Чорногородової. Питання юридичної лінгвістики порушувалися в кандидатській дисертації Л.П. Рапацької і докторській дисертації О.В. Красовської. Зараз за підтримки професора Ю.Ф.Прадіда при кафедрі українського мовознавства, яку він очолює, виконують дисертаційні дослідження ще понад десять аспірантів, здобувачів і докторантів. Американський письменник Елберт Хаббард сказав: «Учителя, що вміє наділяти своїх вихованців здатністю знаходити радість у праці, слід увінчувати лаврами». Тож ми, Ваші вихованці, сьогодні висловлюємо слова найщирішої подяки і пишаємося тим, що маємо право називатися Вашими учнями. Для нас Юрій Федорович завжди був і залишається мудрим наставником та добрим порадиником не тільки в наукових пошуках, але й у педагогічній діяльності.

Юрій Федорович Прадід належить до вчених, для яких творча наснага і науковий пошук є постійним життєвим станом. Тож побажаємо йому результативних наукових здобутків, нових сміливих творчих задумів і їх успішного здійснення. Хай невичерпною буде Ваша енергія, яку дає Вам материнська земля, життєва дорога хай буде довгою, люди на ній — добрими, а дні — радісними на многії, многії літа.

Шановний Юрію Федоровичу, Ви — справжній приклад людини, яка народжена творити добро й дарувати радість. Нехай же сторницею повертається те, що Ви віддали й ще будете віддавати! Нехай Всевишній дарує Вам наснагу, духовне багатство, душевний спокій і здоров'я!

Любов Савченко, Галина Богданович (м. Сімферополь)

Liubov Savchenko, Halyna Bogdanovych (Simferopol')

PERSONALITY IN LANGUAGE: A TEACHER, A SCIENTIST, A LEADER
(on the anniversary of Professor Yu. Ph. Pradid)

УДК 092+929 Калашник В.С.+ 811.161.2

ЗАЛЮБЛЕНИЙ У СЛОВО І ЖИТТЯ (до ювілею професора В.С. Калашника)

У липні 2011 року виповнюється 75 років відомому мовознавцеві і громадському діячеві Володимирові Семеновичу Калашнику, докторові філологічних наук, професору, академікові АН ВШ України, дійсному членові УВАН (США), завідувачеві кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Народився ювіляр 3 липня 1936 року в с. Мануйлівка Козельщинського району Полтавської області. В одному з інтерв'ю місцевій газеті Володимир Калашник так згадує своє нелегке дитинство: «Я — уродженець села Мануйлівка на Полтавщині, землі, про яку Гоголь писав: дишло увіткни в землю, а бричка виросте. Батько мій — сільський учитель. Мама, кажуть, була доброю кравчиною. Але я її не пам'ятаю. Під час війни німці спалили в хаті п'ятьох жінок, серед них і маму. А на ранок прийшли наші...».

Любов до слова — це, мабуть, від загальної атмосфери в сім'ї сільського інтелігента, де шанували книгу. Батько мав велику бібліотеку, читав дітям напам'ять Т. Шевченка. Та й сама Мануйлівка була на той час культурним осередком на Полтавщині. У селі влаштовували літературні вечори, гостями яких були навіть Андрій Малишко та Максим Рильський. А пов'язане це було з тим, що колись у Мануйлівці відпочивав

В.С. Калашник

© Ю.І. КАЛАШНИК, Л.Г. САВЧЕНКО, 2011

Максим Горький. Потім на честь пролетарського письменника в селі відкрили музей, організовували різноманітні мистецькі заходи. Тому не випадково й тема кандидатської дисертації була пов'язана з іменем цього письменника (1973 року Володимир Семенович Калашник захистив кандидатську дисертацію **«Ранній Горький в українських перекладах. Експресивно-емоційний аспект відтворення мовного стилю»**).

Після закінчення 1958 року з відзнакою Харківського державного університету Володимир Калашник, відмовившись від навчання в аспірантурі, поїхав учителювати в середню школу м. Барвінкове Харківської області. Майже десять років присвятив школі, працював учителем (як і його батько), заступником директора, а згодом директором.

Уже маючи значний педагогічний досвід, В. Калашник повернувся до alma mater. Із 1967 року він на викладацькій роботі в Харківському університеті. Упродовж цього часу читає навчальні курси: **«Сучасна українська літературна мова»**, **«Основи культури мови і стилістики»**, **«Методика викладання української мови у школі»**, спецкурс **«Історія лінгвістичних учень в Україні»**, науковий семінар **«Стилістика художньої мови»**.

У 1974–1976 роках на запрошення Університету Бордо-III (Франція) викладав українську мову на відділенні славістики.

1992 року захистив докторську дисертацію **«Українська поетична фразеологія і афористика поетичної мови пожовтневого періоду: Семантико-типологічний аспект»**.

Коло наукових інтересів професора В. Калашника — питання лінгвопоетики та соціолінгвістики, фоностилістики та термінології, фразеології та теорії і практики перекладу. Цим проблемам присвячено численні наукові розвідки (бібліографія вченого налічує понад 200 робіт). Серед них особливо слід відзначити: **Символіка образно-сміслових єдностей у поетичній мові І. Драча** // *Культура слова*. — К., 1988. — Вип. 34. — С. 11 — 15; **Афористичний вислів як семантичний і стилістичний компонент усного мовлення** // *Вісник Харк. ун-ту*. — 1992. — № 369. — С. 88 — 93; **Мова поезії і картина світу** // *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць — Харків, 2003. — Вип. 10. — С. 30 — 35; **Українські вербальні символи як чинник національно-культурної самоідентифікації** // *Українознавство*. — К., 2005. — № 4. — С. 104 — 106; **Фразеографічні набутки «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка** // *Вісник Луганського нац. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка*. — 2007. — № 15. — С. 234 — 239; **Експресивний синтаксис як стильова домінанта мови щоденника Костянтина Москальця «Келія чайної троянди»** // *Наук. вісник Чернівецького ун-ту*. — 2009. — Вип. 475-477 : *Слов'янська філологія*. — С. 75 — 80.

Професор В. Калашник брав участь в укладанні низки словників різного типу. За його редакцією й безпосередньою участю побачили світ тлумачний словник, словник наголосів, словники фразеологічних синонімів та антонімів, перекладні термінологічні словники.

Талановитий педагог, він підготував 13 кандидатів та одного доктора наук. Зараз під його керівництвом працюють 2 докторанти та 4 аспіранти.

Двадцять п'ять років Володимир Семенович Калашник очолює кафедру української мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Під його керівництвом науковці кафедри видали **«Само-**

учитель українського языка» — один із перших серед такого типу посібників, який витримав три видання і не втратив актуальності й сьогодні. Зараз кафедра розробляє вкрай важливу для нашого регіону наукову проблему, пов'язану з укладанням **«Словника слобожанських говорів»**.

Традиційними стали наукові конференції та наукові читання, присвячені видатним представникам харківської філологічної школи, які свого часу працювали в університеті: О. Потебня, М. Наконечний, Ю. Шевельов, Ф. Медведєв, Л. Венєвцева.

Професор В. Калашник — голова спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій зі спеціальності 10.02.01 — українська мова. Член Національної правописної комісії та редколегії академічного часопису «Українська мова». Відмінник освіти України. Заслужений професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Серед колег, з якими його пов'язувала тісна дружба й коло наукових інтересів, були професори: О.С. Юрченко, Л.Ф. Тарасов, О.О. Миронов. Зі студентських літ і довгі роки тривала дружба з Григором Тютюнником, земляком, однодумцем і колегою по перу, про якого Володимир Калашник згадував так: *«Весні — цвісти, а лебедю — ячати. Прощання біль у серці не вщуха. Нема кінця, а є лише початок. І вогник у степу на затуха»*.

Упродовж дванадцяти років він очолював обласний відділ міжнародного товариства «Україна-Світ». Громадська діяльність Володимира Семеновича сприяла встановленню зв'язків кафедри з українською діаспорою. За підтримки діаспорян були проведені наукові виклади до ювілеїв відомого мовознавця Ю. Шевельова (1998, 2002, 2008), укладені збірники статей **«Слово про Шевченка»** (1998) та **«О. Потебня: сучасний погляд»** (2006). За сприяння професора Володимира Калашника вже кілька років знаний філолог і меценат І. Заковортний підтримує талановитих студентів-філологів іменною стипендією.

Працюючи з мовою художньої літератури як науковець, Володимир Калашник ніколи не припиняв власної поетичної творчості. Перші його вірші були надруковані в місцевій пресі ще в роки навчання в університеті. Сьогодні він автор чотирьох поетичних збірок **«Осінній дивоцвіт»** (Луганськ: Шлях, 2000), **«Бентежне надвечір'я»** (Харків, 2004), **«Біла зоря»** (Харків: Майдан, 2006), **«Незгасимі світи»** (Харків: Майдан, 2010).

Науковець і поет — щасливий батько й дідусь. Він виховує онуків Анну, Богдана та Максима, передаючи їм любов до рідного слова. Дочка Леся, кандидат філологічних наук, продовжуючи вчительські традиції, працює у школі й займається науковою роботою. Син Ярослав має вищу військову освіту, зараз працює у народному господарстві.

«Дивний світ. Ти його до скону Не пізнаєш і не збагнеш», — писав Володимир Калашник у своїй першій збірці. Тож ювіляр має ще багато планів на майбутнє, а ми, його колеги й учні, зичимо здійснення їх і всіляких гараздів на життєвому шляху.

Юлія Калашник, Любов Савченко (м. Харків)

Yulia Kalashnyk, Lubov Savchenko (Kharkiv)

A PERSON WHO IS REALLY FOND OF THE WORD AND LIFE
(on the anniversary of Professor V.S. Kalashnyk)

ВИТЯГ ІЗ ПРОТОКОЛУ № 6

засідання погоджувальної комісії з проблемних питань українського слововживання, словотворення та написання слів від 23.03.11 р.

Присутні: чл.-кор. НАН України В.В. Німчук, д.ф.н. К.Г. Городенська, д.ф.н. П.Ю. Гриценко, д.ф.н. Н.М. Сологуб, к.ф.н. Л.О. Симоненко, к.ф.н. І.С. Гнатюк, к.ф.н. Н.О. Яценко.

СЛУХАЛИ 1: Про передавання нових запозичень в українській мові.

УХВАЛИЛИ 1:1. На підставі правила чинного «Українського правопису» (див. § 87) в українській мові передавати через літеру **г** такі слова англійського походження:

гайвей, гайджекер, гайпоніка, гайпонний, гайтек, гардтоп, гачбот, геві, гевіметал, генд, гендлер, гендлінг, гепенінг, гетчбек, голокост, гомін, гопер, госпіс.

2. Для слів, які давніше освоєні українською мовою з літерою **х**, можливе подвійне написання:

гакер і хакер	гшування і хшування
гакерський і хакерський	гіпувати і хіпувати
гакерство і хакерство	гіт і хіт
гардрок і хардрок	гітовий і хітовий
гардроківий і хардроківий	гіт-парад і хіт-парад
гепенд і хепенд	голдинг і холдинг
гілер і хілер	готдог і хотдог
гілерський і хілерський	гулагуп і хулахуп
гіпі й хіпі	секондгенд і секондхенд
гіповий і хіповий	секондгендівський і секондхендівський

У словниках основною вважати форму з літерою **г**, від цієї форми відсилати до форми з літерою **х**: напр.: **гакер** див. ще **хакер**.

3. На підставі правила чинного «Українського правопису» (див. § 97) в українській мові рекомендуємо вживати **вітлендер** замість **уїтлендер**, **вітлендерський** замість **уїтлендерський**, **вікенд** замість **уїкенд**, **вікендівський** замість **уїкендівський**, **віксит** замість **уїксит**, **вікситський** замість **уїкситський**, **вотергейт** замість **уотергейт**, **вотергейтський** замість **уотергейтський**.

4. Для слів, які давніше освоєні українською мовою з початковим **у**, можливе подвійне написання:

вайтспірит і уайтспірит; ванстен і уанстен; ванкар і уанкар.

У словниках основною вважати форму з літерою **в**, від цієї форми відсилати до форми з початковим **у**: напр.: **вайтспірит**, див. ще **уайтспірит**.

Голова засідання — д.ф.н., проф. К. Г. Городенська
Секретар — к.ф.н. Н. О. Яценко

Ваші міркування надсилайте на адресу редакції журналу з позначкою «ПРАВОПИС».

УДК 092 + 81-116.2

ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ ЛОБОДА (11.01.1936 – 17.03.2000)

11 січня 2001 р. виповнилося б 75 років від дня народження знаного українського мовознавця — доктора філологічних наук, професора Василя Васильовича Лободи, який, на жаль, не дожив навіть до свого 70-річного ювілею. Невмолима доля вирішила інакше. Проте ім'я В.В. Лободи не забуде в колі його колег, друзів, учнів і послідовників. Запорука цього — чимала творча спадщина науковця, що налічує — 250 праць (статті, монографії, навчальні посібники)¹. Щоб повніше уявити масштаби мислення, наукової та педагогічної діяльності В.В. Лободи, спробуємо відтворити основні віхи його життєвого і творчого шляху.

В.В. Лобода з'явився на світ 11 січня 1936 р. в с. Лукашівці Чорнобаївського р-ну Черкаської обл. в родині Василя Митрофановича (загинув 1941 р. під Смоленськом) та Ірини Антонівни. 1943 р. пішов у 1-й клас Лукашівської семирічки, яку закінчив у 1950 р. Одразу ж вступив на шкільний відділ Черкаського педучилища. У 1954 р., закінчивши училище з відзнакою, Василь Васильович стає студентом Черкаського педагогічного інституту (спеці-

¹ Професори Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова: біо-бібліографічний довідник 1944–2009 рр. / Укл.: Г.І. Волинка, О.С. Падалка, Л.Л. Марченко; за заг. ред. В.П. Андрушенка. — 2-е вид., доп. і перероб. — К., 2009. — С. 233.

альність «українська мова і література»). Після закінчення вишу (також із відзнакою) В.В. Лобода працює вчителем української мови і літератури Нетребківської середньої школи Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. На два роки улюблену роботу довелося перервати у зв'язку зі службою в Радянській армії (з листопада 1958 до квітня 1960 рр.). Після демобілізації Василь Васильович знову повертається до вчителювання, попервах працюючи старшим піонервожатим (травень – липень), а згодом учителем української мови і літератури Ляцівської середньої школи на Черкащині. Уже тоді майбутній науковець вирішив глибше пізнати таємниці мовознавчої науки, що спонукало його вступити 1961 р. до аспірантури Київського педагогічного інституту ім. М. Горького (нині Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова) на кафедру української мови. В.В. Лобода працював над темою кандидатської дисертації **«Складні синтаксичні конструкції з підрядним додатковим реченням в українській мові»**, яку успішно захистив 1964 р. Після цього його направлено на роботу до Миколаївського педінституту імені В.Г. Белінського (сьогодні Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського), де протягом 1964–1965 рр. він працював старшим викладачем, а потім – завідувачем кафедри української мови (вересень 1965 – вересень 1967 рр.). З 1967 р. Василь Васильович знову в Києві, на кафедрі української мови Київського педінституту імені М. Горького. В автобіографії В.В. Лобода написав, що з Миколаєва до Києва він був переведений за сімейними обставинами. Ідеться, очевидно, про його одруження з Надією Луківною Скакодуб. Однак, здається, був також інший чинник, який вплинув на переїзд Василя Васильовича до Києва, – його становлення як науковця відбувалося в Київському педагогічному інституті імені М. Горького. Тут В.В. Лобода працював старшим викладачем кафедри української мови (1967–1968 рр.), доцентом (із 1968 р.), заступником декана (1968–1969 рр.) і деканом філологічного факультету (1975–1980 рр.), завідувачем кафедри української мови. Саме в цей період Василь Васильович розпочинає роботу над докторською дисертацією **«Північнопричорноморська топонімія (спільні і регіональні проблеми української топонімічної системи)»**, яку успішно захистив 1979 р. Здавалося, доля створювала сприятливі обставини для творчого зростання цього науковця й педагога, який свої знання мав би застосувати для розвитку українського мовознавства й навчання здібних студентів. Проте певну негативну роль у подальшому житті В.В. Лободи відіграв, як це часто буває, людський фактор. Із автобіографії Василя Васильовича довідуємося, що 1979 р. він у зв'язку з певними суб'єктивними обставинами (його анонімно обмовили) був змушений залишити роботу на кафедрі української мови Київського педінституту імені М. Горького. Недарма кажуть, що людські підлість і заздрість не знають межі. Василь Васильович витримав це випробування, що, однак, не могло не позначитися на його здоров'ї.

Подальший науковий і творчий шлях В.В. Лободи пов'язаний із Київським педінститутом іноземних мов (нині Київський лінгвістичний університет), де він протягом вересня – листопада 1980 р. працю-

вав на посаді доцента кафедри української мови та літератури. Сьогодні нам невідомо, що спричинило перехід Василя Васильовича в листопаді 1980 р. на посаду старшого наукового співробітника лабораторії психології навчання в Науково-дослідний інститут психології Міністерства УРСР. У цій установі Василь Васильович пропрацював до кінця 1983 р., коли, здолавши конкурс на заміщення вакантної посади завідувача кафедри російської мови підготовчого факультету для іноземців Київського ордена Трудового Червоного Прапора інституту інженерів цивільної авіації імені 60-річчя СРСР (тепер Національний авіаційний університет), очолив кафедру цього вишу (з 27.12.83 р.). Тут В.В. Лобода працював аж до 1999 р., звільнившись (із 1.08.99 р.) у зв'язку з виходом на пенсію.

Сфера наукових зацікавлень В.В. Лободи багатогранна — граматики, ономастика, термінознавство, мовні контакти, не кажучи вже про його вагомий досвід у царині розроблення теоретичного і практичного курсів сучасної української мови для студентів вищих навчальних закладів. Список наукових праць Василя Васильовича налічує 250 позицій (на жаль, вдалося віднайти лише 126), більшість із яких підготував одноосібно. Він досліджував синтаксис складного речення української мови, топонімію Дніпро-Бузького межиріччя, становлення авіаційної та космічної термінології української та російських мов, працював над навчальними курсами з української та російської мови для студентів вишів і методичними порадами. До актуальних і сьогодні праць, які вийшли з-під пера Василя Васильовича, належать такі: **Таблиці з української мови. Вип. 1. Морфологія (1972), Сучасна українська мова. Морфологія. Вип. 1. Методичні вказівки (1972), Таблиці з української мови. Фонетика, фонологія, графіка, орфографія (1972), Сучасна українська літературна мова. Фонетика, фонологія, графіка і орфографія. Методичні вказівки (1972), Сучасна українська літературна мова. Синтаксис (1978)** [наведені вище праці створено у співавторстві з А.П. Медушевським], **Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. (1976), Взаємодія східнослов'янських мов в українській топонімії (1976), Власні назви і відтопонімії утворення Інгуло-Бузького межиріччя (у співавторстві з В.О. Горпиничем та Л.Т. Масенко — К., 1977), Російсько-український словник авіаційних термінів (55 тис. термінів) / Ред., укл. В.В. Лобода. (1999).**

Під керівництвом В.В. Лободи написано 3 кандидатські дисертації. Безперечно, цей перелік як наукових праць, так і потенційних кандидатів, а можливо, й докторів філологічних наук був би повнішим, якби неблаганна смерть не вкоротила йому віку. Ті зерна, які В.В. Лобода посіяв, упали на добрий ґрунт і проросли багатим урожаєм. Людина живе доти, доки про неї не вмирає пам'ять у колі передусім духовних нащадків. З огляду на це сподіваємося, що Василь Васильович іще довго буде з нами.

Святослав Вербич (м. Київ)

Svyatoslav Verbych (Kyiv)

VASYL VASYLOVYCH LOBODA (11.01.1936 — 17.03.2000)

УДК 82-84 Крижанівська (Лагутіна) А.В.

АЛЛА В'ЯЧЕСЛАВІВНА КРИЖАНІВСЬКА (Лагутіна) (11.02.1930 – 09.11.2010)

9 листопада 2010 року перестало битися серце Алли В'ячеславівни Крижанівської, кандидата філологічних наук, колишнього старшого наукового співробітника Інституту мовознавства імені О.О. Потебні НАН України.

Алла В'ячеславівна Крижанівська (Лагутіна) народилася 11 лютого 1930 року в м. Ворошиловограді (нині Луганськ) в робітничій родині. Закінчивши школу з золотою медаллю, в 1947 році вступила до Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, який закінчила в 1952 році з відзнакою.

Протягом 1952–1955 рр. навчалася в аспірантурі (керівник – Г. П. Іжакевич). Після закінчення аспірантури працювала лаборантом, молодшим, згодом старшим науковим співробітником відділу словників, відтак перейшла до відділу російської мови. 1961 р. захистила кандидатську дисертацію **“Грамматические особенности русских оригинальных повестей II половины XVII века”**.

Коло наукових інтересів А.В. Крижанівської – стилістика, культура мови, лексикологія та лексикографія, термінологія і термінографія.

У 1978–1986 рр. була ученим секретарем Комітету наукової термінології НАН України, керівником його робочої групи. Алла В'ячеславівна – ініціатор та співавтор концепції створення **“Російсько-українського словника наукової термінології”** в 3-х книгах. Багато уваги приділяла теоретичному розробленню принципів побудови галузевих терміносистем.

© Л.О. СИМОНЕНКО, 2011

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2011, № 2

145

А.В. Крижанівська автор понад 100 наукових праць, серед яких індивідуальні та колективні монографії: “Сопоставительные исследования русского и украинского языков”, “Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии” (співавтор). Співавтор колективних монографій “Культура русской речи на Украине”, “Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики”, “Мова і процеси суспільного розвитку”, “Склад і структура української термінологічної лексики” та ін. Уклала “Словник української мови” в 11-ти томах (т. I, II, IV, V у співавторстві), редагувала VI том.

А.В. Крижанівська щиро вболівала за розбудову української наукової термінології, планувала видати низку термінографічних праць. Її напрацювання в галузі наукової термінології втілюються у виданні серії термінографічних праць.

Людмила Симоненко (м. Київ)

Liudmyla Symonenko (Kyiv)

ALLA VYACHESLAVIVNA KRYZHANIVS'KA (LAGUTINA)
(11.02.1930–09.11.2010)

Мовна мозаїка

БЛІЦ І ЙОГО “УКРАЇНСЬКІ РОДИЧІ”

Сьогодні для багатьох стало улюбленим, “модним” запозичення **бліц**, яке почали поєднувати з різними словами української літературної мови і помилково писати переважно через дефіс, пор.: *бліц-опитування, бліц-інтерв'ю, бліц-зустріч, бліц-візит, бліц-підсумки, бліц-огляд, бліц-біографія, бліц-коментар, бліц-новини, бліц-диктант, бліц-вікторина, бліц-конкурс, бліц-турнір, бліц-кредит, бліц-ремонт* та ін. Очевидно, його вподобали за те, що значення “короткий, дуже короткий, миттєвий, блискавичний” співзвучне із стрімким, динамічним темпом нашого життя. Проте донедавна обходилися без **бліц** і вживали замість нього цілу низку українських синонімів, за допомогою яких передавали найтонші відтінки значення “що триває недовго” й уникали одноманітності. Серед них – *короткий, недовгий, нетривалий, короткотривалий, короткочасний, миттєвий, блискавичний, короткотерміновий, короткостроковий, стислий, швидкий* та ін. Ось як можна замінити цими синонімами згадані утворення з **бліц**: *коротке (блискавичне) опитування; коротке інтерв'ю; коротка (нетривала) зустріч; короткий (короткочасний) візит; короткі (основні) підсумки; коротка (стисла) біографія, короткий (стислий) огляд; короткий (стислий) коментар; короткі (основні) новини; короткий диктант; коротка вікторина; короткий конкурс; короткий турнір чи турнір, дуже скорочений у часі; короткотерміновий (короткостроковий) кредит; швидкий (косметичний, поверховий) ремонт* та ін.

Тож не зневажаймо численних “українських родичів” запозичення **бліц**. Вони зрозуміліші, органічніші, багатші на різні значеннєві відтінки. А ще – свої, рідні!

Катерина Городенська

УДК 82-84+81'282Герман К.Ф.

ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА КОСТЯНТИНА ФЕДОРОВИЧА ГЕРМАНА

Великої невідшкодовної втрати зазнала філологічна наука, освітня й культурна громадськість України — 8 квітня 2011 року на 83 році життя покинув цей світ відомий мовознавець, патріарх української діалектології, талановитий педагог доктор філологічних наук, професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Костянтин Федорович Герман.

Майбутній мовознавець народився 15 червня 1928 року на Гуцульщині, в карпатському селі Розтоки Путильського району Чернівецької області, в селянській родині. Від своїх батьків він перейняв працьовитість, цілеспрямованість у досягненні мети, що вже

виявилось в дитинстві. Адже навчатися спершу довелося румунською мовою (оволодів досконало й широко використовував упродовж усього наукового життя), згодом — українською: здобувши фах народного художника-різьбяря (у 1947-1951 рр. навчався у Вижницькому училищі прикладного мистецтва; навчання закінчив з відзнакою, залишивши у музеї училища свою дипломну роботу — різблену таріль), а невдовзі — на філологічному факультеті Чернівецького університету, який закінчив 1957 р. Професори О.Н. Савченко та І. Г. Чередниченко прищепили студентові Костянтинові Герману любов до народної мови, до записування говірок та фольклорних текстів. По завершенні університетських студій, учителюючи в школах Буковини, він не полишив призибування діалектного матеріалу. Тому з переходом у 1962 р. на

роботу до університету йому легко було відновити діалектологічні студії, поринувши у стихію буковинських говірок. Ця праця принесла йому в 1968 р. перший відчутний результат — захист під керівництвом І.Г. Чередниченка кандидатської дисертації **„Складне речення в буковинських говірках”**. Цінність зафіксованого дослідником матеріалу та глибина його інтерпретації забезпечили вже першим його працям наукове довголіття: з них досі зачерпують цінні свідчення історики української мови та діалектологи. У дисертації К.Ф. Герман відтворив свої спостереження над діалектним мовленням 84 сіл Буковини, зіставивши діалектні свідчення з писемними локальними пам'ятками та творами буковинських письменників. Така ретельність і сумлінність у доборі матеріалу йшли від розуміння неперехідної цінності діалектних свідчень для науки і культури; вони стали визначальною рисою усіх наступних праць К.Ф. Германа.

Упродовж кількох десятиліть дослідник продовжував польову діалектологічну роботу, поширивши свої спостереження на всі структурні рівні говірок; як досвідчений діалектолог він долучав до спостережень над говірками молодих дослідників з кола студентів. Ця систематична робота уможливила створення широкої інформаційної бази свідчень про українські говірки Північної Буковини, що згодом було втілено у численних публікаціях — статтях, тезах, і, що особливо важливо, у монографії **„Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті: фонетика, фонологія”** (Чернівці, 1995) та в **„Атласі українських говірок Північної Буковини”** у 2 частинах (Чернівці, 1995-1998). Картографічне відтворення різноманіття говірок Північної Буковини з такою докладністю здійснено уперше, що суттєво розширило інформацію про географію діалектних явищ, подану в **„Атласі української мови”** (т. 2, 1988); особливо цінним є те, що аналізував діалектні свідчення носій цих говірок і водночас їх глибокий знавець. 1997 року в Інституті української мови НАН України К.Ф. Герман успішно захистив дисертацію **„Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті: фонетика, фонологія”**, одержавши науковий ступінь доктора філологічних наук, а згодом — і вчене звання професора.

Важливою у науковому доробку вченого є праця **„Взаємодія української літературної мови з територіальними діалектами”** (Чернівці, 1983), у якій подано прочитання говірок у контексті літературної мови.

Досвід просторового осмислення мови дозволив К.Ф. Герману досліджувати українську мову в її зв'язках з іншими слов'янськими: понад 30 років він був членом Міжнародної робочої групи **„Загальнослов'янського лінгвістичного атласу”** (впродовж 1969–2001 років); для різних випусків цієї праці ним укладено 26 полімовних лінгвістичних карт.

Наукову цінність зберігають численні статті, що привернули увагу науковців України, особливо: **„Межі давніх українських діалектів**

ареалів у Східних Карпатах та Придунав'ї" (1997), „Континуація праслов'янських голосних у діалектах української мови" (2000), „Стилї українського народного усного діалектного мовлення" (2001), „Українське діалектне мовлення в топонімії, гідронімії та омонімії Східних Карпат, Прикарпаття, Придністров'я та Нижнього Придунав'я" (2003), „Теоретичні та методологічні засади діахронного опису діалектів" (2004) та ін. Етапними для вивчення буковинських говірок стали „Словник буковинських говірок" (2005) та „Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів" (2006), до створення яких доклав свої зусилля і К.Ф. Герман.

Майже півстоліття трудився Професор на філологічному факультеті Чернівецького університету: читання різноманітних академічних курсів, організація діалектологічних експедицій (а їх було 156 !), підготовка посібників для студентів (популярні серед студентів і викладачів його праці „Історія української мови: Вступ до вивчення курсу. Підручник для студентів університетів" (2001) та підготовлені у співавторстві „Культура ділового мовлення" (1997), „Культура фахового мовлення" (2005; 2006, 2011); у 1981–1982 навчальному році викладав українську мову в Сорбоні (Париж). Багаторічна плідна праця К.Ф. Германа у розбудові національної освіти у 1995 році відзначена премією імені Юрія Федьковича.

Професор Костянтин Герман був активним учасником міжнародних конференцій, виступав з доповідями у Москві і Варшаві, Петербурзі і Мінську, Києві і Кишиневі, Львові, Одесі, Ужгороді, Житомирі, Чернівцях...

У пам'яті колег і численних учнів Костянтина Федоровича Герман залишився вдумливим глибоким дослідником мови, життєлюбом, оптимістом, завжди сповненим творчих задумів, а ще сином Буковини...

Павло Грищенко (м. Київ), Ніна Гуйванюк (м. Чернівці)

Pavlo Hrytsenko (Kyiv), Nina Guyvaniuk (Chernivtsi)

HOLD PROFESSOR KOSTYANTYN FEDOROVYCH HERMAN
IN REMEMBRANCE

Відомості про авторів

БАРДУКОВА Ганна Олександрівна, аспірантка кафедри української мови та прикладної лінгвістики, Донецький національний університет

БЕРЕЗОВЕНКО Антоніна Віталіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, літератури та культури НТУУ «КПІ»

БОГДАНОВИЧ Галина Юріївна – доктор філологічних наук професор, декан факультету слов'янської філології та журналістики, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ВЕРБИЧ Святослав Олексійович, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу ономастики, Інститут української мови НАН України

ГАБАЙ Анна Юріївна, кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу граматики української мови, Інститут української мови НАН України

ГІНЗБУРГ Михайло Давидович, доктор технічних наук, професор, академік Української нафтогазової академії, член Науково-технічної комісії з питань термінології при Держспоживстандарті України

ГРИЦЕНКО Павло Юхимович, доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови НАН України, завідувач відділу діалектології

ГУЙВАНЮК Ніна Василівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

КАРПЛОВСЬКА Євгенія Анатоліївна, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу математичної лінгвістики, Інститут української мови НАН України

КОЦЬ Тетяна Анатоліївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови, Інститут української мови НАН України

ЛАЗАРЕНКО Олеся Миколаївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут мовознавства імені О.О. Потебні НАН України

НІКА Оксана Іванівна, доктор філологічних наук, доцент кафедри історії та стилістики української мови, Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПЕНА Любов Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ПРАДІД Юрій Федорович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства та мовної підготовки, проректор з наукової роботи, Кримський юридичний інститут Національного університету внутрішніх справ

САВЕЛЬЄВА Любов Степанівна, кандидат філологічних наук, в.о. доцента кафедри української філології та загального мовознавства, Чорноморський державний університет імені Петра Могили

САВЧЕНКО Любов Василівна, докторант, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри культури української мови, факультет української філології та українознавства, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

САВЧЕНКО Любов Григорівна, кандидат філологічних наук, професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

СИНИЦЯ Ірина Анатоліївна, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник, Інститут мовознавства імені О.О. Потебні НАН України

СИМОНЕНКО Людмила Олександрівна, кандидат філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу наукової термінології, Інститут української мови НАН України

СИТАР Ганна Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики, Донецький національний університет

ХАРЧЕНКО Світлана Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

ШЕВЧЕНКО Тарас Григорович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Запорізький національний університет

Зміст

Дослідження

- 3 *Євгенія Карпіловська*
Зміни в структурі сучасної української мови та
можливості їх моделювання
- 19 *Оксана Ніка*
Теорія модусу в сучасній лінгвістиці
- 30 *Михайло Гінзбург*
Видове протиставлення віддієслівникових
іменників на позначення опредметнених про-
цесів у слов'янських мовах
- 44 *Світлана Харченко*
Проблема дієслівного зв'язкового компонента
бути у структурі речення з предикативом на
-но, -то
- 57 *Анна Габай*
Теоретичні засади та принципи укладання
«Словника граматичного керування прикмет-
ників»
- 68 *Тетяна Коць*
Категорія двоїни і становлення морфологічної
норми української мови
- 75 *Тарас Шевченко*
Олекса Горбач як діалектолог
- 86 *Любов Савельєва*
Національномовна специфіка категоризації
світу
- 99 *Юрій Прадід*
Роль факультету української філології
Таврійського національного університету
ім. В.І. Вернадського в удержавленні
української мови в Криму

Наукова хроніка

- 107 *Ганна Бардукова, Ганна Ситар*
"Грамматичні читання – VI"
- 112 *Олеся Лазаренко*
Міжнародна наукова конференція «Наукова
спадщина О.О. Потебні в слов'янському куль-
турному просторі»

Рецензії та огляди	118	<i>Антоніна Березовенко</i> Мовний поступ у вищій освіті З. Мацюк, Н. Станкевич Українська мова професійного спрямування: Навчальний посібник. — К.: Каравела, 2006. — 352 с.
	123	<i>Любов Пена</i> «Щоб відчути смак і колорит говірки., необхідно зануритися в її стихію» Микола Лесюк. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). — Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. — 328 с.
	128	<i>Ірина Синиця</i> Нове фахове видання з термінології Термінологічний вісник: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Л. Іващенко. — К.: ІУМ НАНУ, 2011. — Вип. 1. — 204 с.
Ювілеї	134	<i>Любов Савченко, Галина Богданович</i> Особистість у мові: учитель, учений, керівник (до ювілею професора Ю.Ф. Прадіда)
	138	<i>Юлія Калашник, Любов Савченко</i> Залюблений у слово і життя (до ювілею професора В.С. Калашника)
Інформація	141	Витяг із протоколу № 6 засідання погоджувальної комісії з проблемних питань українського слововживання, словотворення та написання слів від 23.03.11 р.
Пам'яті	142	<i>Святослав Вербич</i> Василь Васильович Лобода (11.01.1936 — 17.03.2000)
	145	<i>Людмила Симоненко</i> Алла В'ячеславівна Крижанівська (Лагутіна) (11.02. 1930—09.11. 2010)
	147	<i>Павло Гриценко, Ніна Гуйванюк</i> Пам'яті професора Костянтина Федоровича Германа
Мовна мозаїка		<i>Катерина Горденська</i>
	146	<i>Бліц і його українські родичі</i>
		<i>Лариса Колібаба</i>
	67	<i>Кравець — кравчиня, то й продавець — продавчиня!</i>
Відомості про авторів	150	